

PAŽEIDŽIAMOS KALINIŲ GRUPĖS VADOVAS

Vilnius, 2015

Šį vadovą koordinavo Baudžiamosios sistemos ir žmogaus teisių stebėjimo instituto prie Barcelonos universiteto (Ispanija) ir Demokratijos studijų centro (Bulgarija) mokslinių tyrimų komandos, remdamosi nacionalinėmis ataskaitomis, kurias parengė kiekvienos šalies komanda.

Šis leidinys yra projekto „Nusikalstamą veiką įvykdžiusių asmenų resocializacija Europos Sąjungoje: pilietinės visuomenės vaidmens stiprinimas“ (sutarties Nr. JUST/2011/JPEN/AG/2947), įgyvendinamo padedant Europos Komisijai pagal Baudžiamojo teisingumo programą, dalis.

Autoriai:

Alejandro Forero Cuéllar, Baudžiamosios sistemos ir žmogaus teisių stebėjimo instituto prie Barcelonos universiteto, Ispanija

María Celeste Tortosa, Baudžiamosios sistemos ir žmogaus teisių stebėjimo institutas prie Barcelonos universiteto, Ispanija

Klaus Dreckmann, Baudžiamosios sistemos ir žmogaus teisių stebėjimo institutas prie Barcelonos universiteto, Ispanija

Iñaki Rivera Beiras, Baudžiamosios sistemos ir žmogaus teisių stebėjimo institutas prie Barcelonos universiteto, Ispanija

Josep M. García-Borés, Baudžiamosios sistemos ir žmogaus teisių stebėjimo institutas prie Barcelonos universiteto, Ispanija

Dimitar Markov, Demokratijos studijų centras, Bulgarija

Maria Doichinova, Demokratijos studijų centras, Bulgarija

Nicola Giovannini, Droit au Droit, Belgija

Malena Zingoni, Droit au Droit, Belgija

Gytis Andrulionis, Lietuvos teisės institutas, Lietuva

Renata Giedrytė, Lietuvos teisės institutas, Lietuva

Simonas Nikartas, Lietuvos teisės institutas, Lietuva

Christine M. Graebisch, Dortmundo taikomųjų mokslų universitetas, Vokietija

Sven-U. Burkhardt, Dortmundo taikomųjų mokslų universitetas, Vokietija

Martin von Borstel, Dortmundo taikomųjų mokslų universitetas, Vokietija

Šis leidinys parengtas iš Europos Sąjungos Baudžiamosios teisės programos paramos lėšų

TURINYS

ĮŽANGA.....	5
1. ŠALIES KALINIAI, KALINTYS UŽSIENYJE	9
1.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos	9
1.2. Teisinės nuostatos	12
1.3. Priemonės ir praktinė patirtis.....	14
1.4. Šaltiniai.....	15
2. TAUTINĖS MAŽUMOS.....	16
2.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos	16
2.2. Teisinės nuostatos	18
2.3. Priemonės ir praktinė patirtis.....	20
2.4. Šaltiniai.....	21
3. KALINIAI, TURINTYS NARKOTIKŲ VARTOJIMO BEI PIKTNAUDŽIAVIMO JAIS PROBLEMŲ	23
3.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos	23
3.2. Teisinės nuostatos	25
3.3. Priemonės ir praktinė patirtis.....	26
3.4. Šaltiniai.....	29
4. LGBT KATEGORIJAI PRIKLAUSANTYS KALINIAI	30
4.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos	30
4.2. Teisinės nuostatos	31
4.3. Priemonės ir praktinė patirtis.....	33
4.4. Šaltiniai.....	34
5. MOTERYS	35
5.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos	35
5.2. Teisinės nuostatos	37
5.3. Priemonės ir praktinė patirtis.....	38
5.4. Šaltiniai.....	43
6. NEPILNAMEČIAI	45
6.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos	45
6.2. Teisinės nuostatos	46
6.3. Priemonės ir praktinė patirtis.....	46
6.4. Šaltiniai.....	47

7.	VYRESNIO AMŽIAUS KALINIAI.....	48
7.1.	Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos.....	48
7.2.	Teisinės nuostatos.....	49
7.3.	Priemonės ir praktinė patirtis.....	51
7.4.	Šaltiniai.....	54
8.	NEĮGALŪS ARBA SPECIALIŲJŲ SVEIKATOS PRIEŽIŪROS POREIKIŲ TURINTYS KALINIAI.....	56
8.1.	Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos.....	56
8.2.	Teisinės nuostatos.....	58
8.3.	Priemonės ir praktinė patirtis.....	60
8.4.	Šaltiniai.....	63
9.	PSICHIKOS SVEIKATOS PROBLEMŲ TURINTYS KALINIAI.....	65
9.1.	Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos.....	65
9.2.	Teisinės nuostatos.....	68
9.3.	Priemonės ir praktinė patirtis.....	70
9.4.	Šaltiniai.....	71
10.	SUNKIOMIS NEIŠGYDOMOMIS LIGOMIS SERGANTYS KALINIAI.....	72
10.1.	Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos.....	72
10.2.	Teisinės nuostatos.....	72
10.3.	Priemonės ir praktinė patirtis.....	74
10.4.	Šaltiniai.....	77
11.	IKI GYVOS GALVOS NUTEISTI KALINIAI.....	79
11.1.	Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos.....	79
11.2.	Teisinės nuostatos.....	80
11.3.	Priemonės ir praktinė patirtis.....	82
11.4.	Šaltiniai.....	84
12.	KALINIAI, LINKĘ Į ŽALOJIMĄSI IR SAVIŽUDYBĘ.....	85
12.1.	Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos.....	85
12.2.	Teisinės nuostatos.....	86
12.3.	Priemonės ir praktinė patirtis.....	89
12.4.	Šaltiniai.....	99
13.	LYTINIUS NUSIKALTIMUS ĮVYKDĘ KALINIAI.....	101
13.1.	Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos.....	101
13.2.	Teisinės nuostatos.....	101
13.3.	Priemonės ir praktinė patirtis.....	104
13.4.	Šaltiniai.....	109

ĮŽANGA

Šis vadovas yra iniciatyvos „**Nusikalstamą veiką įvykdžiusių asmenų resocializacija Europos Sąjungoje: pilietinės visuomenės vaidmens stiprinimas**“ (RE-SOC) dalis.¹ Pagrindinis vadovo tikslas – išnagrinėti pažeidžiamų kalinių grupių padėtį Belgijos, Bulgarijos, Vokietijos, Lietuvos ir Ispanijos kalėjimų sistemose bei nustatyti, kokią su tuo susijusią praktiką reikėtų tobulinti.

Atsižvelgiant į koncepciją, kad yra kalinių grupių, kurioms reikalingas specialus režimas ir kurių teisių dažnai nepaisoma, todėl tokios grupės yra pažeidžiamos, šiame vadove pateikiama teisinių nuostatų, priemonių ir perspektyviausių praktikų, kurios turėtų būti įgyvendinamos kiekvienoje šalyje, apžvalga.

Šiame leidinyje nagrinėjami veiksniai bei situacijos įkalinimo įstaigų aplinkoje, sukeliančios pažeidžiamumą. Informacijos apie kiekvieną šalį rinkimo metodika buvo grindžiama šiais elementais:

- kontekstu – kodėl ši grupė pažeidžiama;
- statistinės informacijos (oficialios arba neoficialios) apie kiekvieną žmonių grupę prieinamumu;
- nacionaliniu teisiniu pagrindu – ar yra grupių, kurias įkalinimo įstaigos administracija pripažįsta ir su kuriomis elgiasi kitaip;
- specialiomis taisyklėmis, priemonėmis ir praktine patirtimi (jei esama).

Į priemones ir praktinę patirtį yra atsižvelgiama nacionaliniame kontekste, suprantant jo poveikį padėčiai ir, jei įmanoma, paaiškinant tai kitais, turint omenyje, kad kiekviena šalis ir penitencinė sistema turi savo realijų, problemų bei būdų joms spręsti.

Vadove taip pat nagrinėjami specialūs poreikiai, kurių šioms žmonių grupėms gali kilti už kalėjimo ribų. Tokių poreikių analizė gali padėti suprasti, kodėl kai kuriais atvejais nėra teisinės apsaugos ar net praktikos. Bet koku atveju neigiamas paties kalėjimo ir jo vidaus tvarkos poveikis šiems žmonėms yra didesnis. Užgaulus elgesys, nesaugi aplinka ar sunkumai (ar-

¹ Iniciatyva įgyvendinama remiant Europos Komisijos Teisingumo generaliniam direktoratui.

ba kliūtys) įgyvendinant vadinamąją nuteistųjų resocializaciją – visa tai sunkina tokių grupių padėtį, nes jos turi mažiau galimybių naudotis savo pagrindinėmis teisėmis bei gyventi patirdamos mažiau papildomų kančių. Siekiant paaiškinti įvairius sunkumus, su kuriais susiduria šie asmenys, pažymėtina, kad vieni iš jų yra pažeidžiamumas ir socialinių ryšių nebuvimas (kalėjime arba už kalėjimo ribų), keletą kartų patirti ar nuolat patiriami smurtiniai veiksmai (ir jų nebaudžiamumas) bei visiška priklausomybė nuo įkalinimo įstaigos administracijos. Dėl šių priežasčių kyla rimta įkalinimo įstaigų problema – tyčinis kalinių žalojimas. Tokių atvejų pasitaiko žymiai dažniau, nei nesant kalėjime, bet, kita vertus, didelis tokių atvejų skaičius gali reikšti, kad yra ir kitų problemų, pavyzdžiui, perpildytos kameros, nepakankama psichologinė pagalba, piktnaudžiavimas psichotropinėmis medžiagomis ir kt. Akivaizdu, kad žalojimosi reiškinys yra tiesiogiai susijęs su pažeidžiamumu, kurį galima paaiškinti, pažvelgus į gyvenimo kalėjimuose sąlygas (ne tik dėl materialinių dalykų).

Šiame leidinyje laikomasi pažeidžiamų grupių klasifikacijos, kuri pateikta Jungtinių Tautų vadove „Specialiųjų poreikių turintys kaliniai“ (angl. sutrump. *HPSN*)² ir kiekvienos šalies partnerės parengtose nacionalinėse šalių ataskaitose. Kiekvienos šalies ataskaita ir specialiai ataskaitoms aptarti skirtas seminaras išryškino keletą dalykų: nacionalinių kontekstų skirtumą ir skirtingą kiekvienos kalinių grupės suvokimą bei traktavimą. Panašu, kad kai kuriose šalyse įkalinimo įstaigų administracija tam tikras kalinių grupes visiškai ignoruoja, kitose – su tomis grupėmis susijusių veiksmų imasi nereguliariai. Todėl išplėsti kalinių grupių skaičių, neskaitant grupių su specialiais poreikiais (*HPSN*), buvo tikras iššūkis. Taigi, buvo išskirtos šios grupės: „kaliniai, turintys su narkotikų vartojimu ir piktnaudžiavimu jais susijusių problemų“, „kalinės moterys ir motinos (ir vaikai) kalėjime“, „kaliniai, linkę į žalojimąsi ir savižudybę“, „nepilnamečiai“ ir „lytinius nusikaltimus padarę kaliniai“. O atsižvelgiant į penkių tirtų šalių kontekstą, vietoj kategorijos „mirties bausme nuteisti kaliniai“ vartojama kategorija „iki gyvos galvos nuteisti kaliniai“.

² Be to, kaip į svarbią papildomą informaciją šia tema buvo atsižvelgta į Jungtinių Tautų vadovą, skirtą kalėjimų administracijai ir politikos formuotojams, „Moterys ir įkalinimas“ [UN Handbook for Prison managers and policymakers on Woman and Imprisonment] (2008) bei mokymo vadovą „Žmogaus teisės ir pažeidžiami kaliniai“ [Human Rights and Vulnerable Prisoners – Training Manual]. Taip pat reikėtų paminėti kitas svarbias iniciatyvas šiuo klausimu, pavyzdžiui, mokymo vadovą „Žmogaus teisės ir pažeidžiami kaliniai“ [Training Manual on Human Rights and Vulnerable Prisoners], kurį 2003 m. išleido *Penal Reform International*.

Kiekviename skyriuje nagrinėjamas nacionalinis teisinis pagrindas – pažeidžiamoms grupėms skirtos konkrečios nuostatos, susijusios su specialiu režimu kalėjime arba galimybių taikyti alternatyvias baudžiamąsias priemones apsvarstymu; statistiniai duomenys ir veikiančios priemonės.

Taigi, šis vadovas yra bendrojo pobūdžio. Jis bus išverstas ir pritaikytas konkrečiai kiekvienai iš penkių šalių, kad atlikti tyrimai būtų maksimaliai panaudoti ir kad vadovas kuo praktiškiau pasitarnautų vietos naudotojams.

Be jokios abejonės, įkalinimas kiekvienam jį patiriančiam asmeniui turi neigiamą poveikį, susijusį su asmeniniais, fiziniais, protiniais, socialiniais bei ekonominiais dalykais, todėl įkalinimo procesas turi apimti ir pagalbą, ir kitų atvejų numatymą. Kaip pastebima Juntinių Tautų vadove „Specialiųjų poreikių turintys kaliniai“³, „Visi kaliniai yra daugiau ar mažiau pažeidžiami“.

Pažeidžiamumas turėtų būti suprantamas kaip sudėtingas reiškinys, todėl „grupės“ neturėtų būti nagrinėjamos siaurai. Kai kurie asmenys atsiduria pažeidžiamoje padėtyje, nes priklauso daugiau nei vienai pažeidžiamai grupei (pvz., LGTB ir užsienyje kalinčių šalies kalinčių). Panašiai ir lyties aspektas, priklausant dar ir kitoms grupėms, turėtų būti suprantamas kaip transversinis elementas, sustiprinantis pažeidžiamumą.

Pirminis tyrimas parodė, kad, viena vertus, teisių pažeidimų priežastys priskiriamos įkalinimo įstaigų finansavimo trūkumui, o kita vertus, – prastiems šių įstaigų ryšiams su pilietine visuomene. Bet kuriuo atveju turėtų būti aišku, kad nei taupymo politika, nei tai, kad alternatyviomis paslaugų teikėjomis galėtų būti nevyriausybinės organizacijos, nepateisina negebėjimo gerbti pagrindinių kalinčių teisių ir laikytis su tuo susijusių įsipareigojimų, pagrįstų šalies teisės aktais ir tarptautinėmis sutartimis. Šiuo atžvilgiu leidinyje taip pat bandoma pateikti atvejus, kai, prisiimdama įvairias pareigas, tokiaame procese dalyvauja ir pilietinė visuomenė. Turint omenyje, kad kai kurioms pažeidžiamoms grupėms įkalinimas turi ypač neigiamą poveikį, reikėtų atsižvelgti į bendruomenėse įgyvendintą gerąją praktiką. Todėl daugelis pasiūlymų siekiant pagerinti šių grupių sąlygas priklauso nuo teisinio reglamentavimo reformos, kuri padėtų sutrumpinti aptariamų grupių buvimo kalėjime laiką.

³ Atabay, T. *Handbook on Prisoners with special needs: Criminal justice handbook series*. [Vadovas „Specialiųjų poreikių turintys kaliniai“, baudžiamosios teisenos vadovų serija], Vienna: UNODC, p. 4.

Tačiau nacionalinės ataskaitos parodė, kad visi nurodymai ar rekomendacijos, susijusios su perspektyviomis praktikomis, gali būti suprantamos tik plačiąja prasme, nes kiekviena šalis ar regionas turi atsižvelgti į savo teisinę, socialinę ir kultūrinę aplinką.

Viena iš didžiausių problemų, kilusių rengiant šį vadovą, buvo ta, kad labai trūko oficialių duomenų apie daugumą grupių bei jų parodymo tarp visų kalinčių asmenų, o tai – pagrindinė kliūtis tolesniems moksliniams tyrimams ir priemonių rekomendavimui. Pavyzdžiui, Belgijoje ir Vokietijoje šis klausimas yra akivaizdžiai sprendžiamas, kai kalbama apie sunkiomis nepagydomomis ligomis sergančius kalinius (šiuo atveju nėra informacijos apie pastarųjų mirties atvejus). Kita vertus, kai kurios tirtos grupės, pavyzdžiui, LGBT ir tautinės mažumos, statistiniuose duomenyse visiškai neegzistuoja.

Bet kokių atveju, tai, kad didelė dalis asmenų priskiriami kuriai nors pažeidžiamumo kalėjime kategorijai, „reiškia, kad jų specialieji poreikiai kalėjimo valdymo politikoje negali būti sumenkinami“⁴.

⁴Ten pat, p. 5.

1. ŠALIES KALINIAI, KALINTYS UŽSIENYJE

1.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Šis tyrimas yra skirtas prisidėti prie Europos imigracijos politikos baudžiamojoje srityje analizės. „Šalies kalinių, kalinčių užsienyje“ kategorijai priskiriami tie asmenys, kurie neturi šalies, kurioje jie yra įkalinėti, pilietybės.

Apskritai, tirtos šalys, išskyrus Lietuvą⁵ ir Bulgariją,⁶ susidūrė su tuo, kad tarp jose kalinčių asmenų padaugėjo kalinių užsieniečių.

Šiame skyriuje daugiausia dėmesio skiriama asmenims, patekusiems į įkalinimo įstaigas, tačiau neaptariama padėtis vadinamuosiuose migrantų sulaikymo centruose, kuriuose apgyvendinami laukiantieji išsiuntimo iš šalies. Šis sprendimas buvo priimtas dėl to, kad, nepaisant įvairių jiems skirtų įtarimų, teisiškai minėti centrai nėra laikomi įkalinimo įstaigomis.

Padidėjusį kitų valstybių piliečių skaičių kiekvienos šalies kalėjimuose rodo šie statistiniai duomenys.

Belgijoje sulaikytųjų, kurie nėra šios šalies piliečiai, skaičius 1980–2010 m. laikotarpiu padidėjo keturis kartus – nuo 1212 iki 4494 asmenų⁷ ir 2012 m. pasiekė apie 42 % visų kalinčiųjų skaičiaus. Tarp jų daugiausia buvo šių tautybių asmenų: marokiečių (10,5 %), alžyriečių (6,7 %), rumunų (2,9 %), olandų (2,4 %), prancūzų (2,0 %), italų (1,6 %), turkų (1,5 %), tunisiečių (1,1 %) ir albanų (1,0 %). Taip pat reikėtų pažymėti, kad daugumai jų buvo taikomas kardomasis kalinimas.

Pagal Federalinės statistikos tarnybos paskelbtus metinius duomenis 2013 m. kovo 31 d. **Vokietijos** kalėjimuose kalėjo 13 216 suaugusiųjų ir paauglių iš kitų šalių. Taigi, pirmoji amžiaus grupė sudarė 23,7 % visų suaugu-

⁵ Iki 2012 m. apskaičiuota užsieniečių dalis sudarė šiek tiek daugiau nei 1 %.

⁶ Bulgarijoje, kaip rodo 2013 m. rugsėjo 1 d. duomenys, užsieniečių kalinių skaičius siekė 252. Dešimties metų laikotarpiu (2003–2013 m.) jų skaičius svyravo nuo 165 iki 262 asmenų.

⁷ Directorate-General of Penitentiary Institutions, 2012 Annual Report [Generalinio kalėjimų direktorato 2012 m. metinė ataskaita], p. 105.

siųjų kalinių, o tai yra gana didelė asmenų, kalinčių Vokietijos laisvės atėmimo įstaigose, grupė. Įvairūs tyrimai parodė, kad šis skaičius nėra siejamas su padidėjusiu piliečių iš kitų šalių nusikalstamumu (pvz., Walter, 2010), bet greičiau susijęs su tokiais veiksniais, kaip bendra nuostata dažniau pranešti apie kitų valstybių, o ne Vokietijos pažeidėjus, taikomas skirtingo pobūdžio baudžiamasis persekiojimas bei griežtesnė bausmių skyrimo politika (Feest, Graebisch, 2012, Anh § 175, 2 išn.).

Ispanijoje kalintys užsieniečiai – vienas iš svarbiausių reiškinų per pastaruosius dešimtmečius. Nuolatinis kalinių, kurie nėra Ispanijos piliečiai, skaičiaus augimas – vienas didžiausių iššūkių, su kuriais susiduria šios šalies kalėjimų administracijos. Nors 2009–2012 m. įkalintų užsienio piliečių šiek tiek sumažėjo ir siekė 33 %, tačiau Katalonijoje šis skaičius ir toliau didėjo – iki daugiau kaip 45 %. Kita vertus, užsieniečiams dažniau taikomas prevencinis sulaikymas ir rečiau – paleidimas lygtinai.

Remiantis visa susisteminta informacija, surinkta tyrime dalyvavusioje šalyse, buvo nustatyta keletas veiksnių, dėl kurių užsienio piliečiai nurodomi kaip pažeidžiama kalinių grupė. Nors ataskaitos tikslas yra stebėti, kas vyksta kalėjimų viduje, reikėtų patikslinti, kad šios situacijos peržengia siaurą kalinimo institucijų sritį, kadangi viso mokslinio tyrimo metu buvo pastebėti elgesio su kitų šalių piliečiais skirtumai ir vykstant jų sulaikymo bei nuteisimo procesai.

Taigi, nagrinėjant kalinių užsieniečių pažeidžiamumo priežastis, buvo nustatytos kelios bendros problemos, kurios gali būti skirstomos atsižvelgiant į: 1) gyvenimą kalėjime, 2) skirtos laisvės atėmimo bausmės trukmės ir pobūdžio poveikį.

1) Gyvenimas kalėjime.

- Kalbos barjeras. Jis daro įtaką supratimui ir bendravimui su kitais kaliniais, kalėjimo darbuotojais bei paslaugų iš išorės gavimui. Jis taip pat turi įtakos kalėjimo taisyklių išsiaiškinimui, kuris yra susijęs su nesugebėjimu apsiginti, diskriminacija ir galima prievarta per savo nuožiūra taikomas poveikio priemones. Pavyzdžiui, 2013 m. tai pažymėjo **Bulgarijos** ombudsmeno valdomas Nacionalinis prevencinis mechanizmas, informuodamas apie per didelį galios naudojimą prieš kalinius užsieniečius.⁸
- Sunkumai dalyvaujant švietimo(si) ir mokymo(si) veikloje bei dirbant galimus darbus.

⁸ Bulgarijos Respublikos ombudsmeno, veikiančio kaip Nacionalinis prevencinis mechanizmas, metinė ataskaita. Sofija, 2013, prieiga internete bulagrų kalba: <<http://www.ombudsman.bg/documents/prevantiven%20mehanizam%202014.pdf>>.

- Kultūrinio tarpusavio supratimo problemos ir socialinė izoliacija, neskaitant kalinių užsieniečių atskyrimo nuo šeimų, bei nedidelė galimybė užmegzti socialinius kontaktus. Nustatyta, kad **Bulgarijoje** izoliacija turi kenksmingą poveikį psichinei kalinių iš kitų šalių būklei.
- Kultūriniai ir religiniai skirtumai. Paprastai kaliniai užsieniečiai yra ypač pažeidžiami, kalbant apie kalėjimo personalo bei kitų kalinių naudojamą fizinį ir psichologinį smurtą, žeminantį apieškojimą, apgyvendinimą blogesnėmis sąlygomis bei drausmines sankcijas, neatsižvelgiant į jų kultūrą ir religiją.

2) Skirtos laisvės atėmimo bausmės trukmės ir pobūdžio poveikis.

- Trūkumai ir nelygybė, įtvirtintos kalėjimo taisyklėse. **Ispanijoje** kaliniams užsieniečiams rečiau suteikiamas leidimas išeiti (dėl to kalėjime jie praleidžia daugiau laiko nei šalies piliečiai); yra mažiau galimybių, kad jiems bus paskirtos alternatyvios baudžiamosios priemonės (išskyrus išsiuntimą iš šalies) arba atvirasis režimas. Be to, tais atvejais, kai paskutinė laisvės atėmimo bausmės laikotarpio dalis gali būti pakeista siūlytinu išsiuntimu iš šalies, pastebėtas užsienio piliečių diskriminavimas, kuris pasireiškia tuo, kad kalintiems užsieniečiams taikomi reikalavimai siekti bausmės nutraukimo vietoj reikalavimo gauti lygtinį paleidimą, kuris taikomas šalies piliečiams. Taigi, nors atrodo, kad bausmė gali būti pakeista, iš tikrųjų tam tikros grupės teisės apribojamos (Monclus, 2001) sutelktų priemonių forma (García, Aller, 2013).

Pagal **Vokietijos federalinio kalėjimų įstatymo** administracinio reglamento Nr. 1 10 skirsnį patalpinimas į atvirojo režimo kalėjimus paprastai netaikomas tiems, kurių laukia ekstradicija, yra priimta nutartis dėl sulaikymo už neteisėtą imigraciją arba sprendimas išsiųsti iš šalies.

- Kalinio gyvenamosios vietos statusas. Jis turi įtakos vykdant bausmę laisvės atėmimo metu bei priimant sprendimą dėl paleidimo anksčiau laiko.⁹

⁹ Šis aspektas ypač svarbus Belgijoje, turint omenyje, kad kalinčių užsieniečių, neturinčių leidimo gyventi šalyje, dalis palyginti su visų Belgijoje kalinčių užsieniečių skaičiumi sudaro apie 25–30 %. Tačiau šiuose duomenyse nepakankamai įvertinamas kalinių užsieniečių, neturinčių nuolatinio statuso, skaičius Belgijos kalėjimuose, nes jis neapima kalinių užsieniečių, kuriems Užsieniečių reikalų tarnyba suteikė laikiną leidimą gyventi šalyje ir kurie, laikui bėgant, taip pat gali tapti nelegaliais migrantais.

- **Vokietijoje** užsienio piliečiai gali gauti ilgesnes laisvės atėmimo bausmes ir būti išsiųsti iš šalies po to, kai paleidžiami iš kalėjimo (Feest, Graebisch, 2012, Anh §175, išn. Nr. 3 ir 4).

1.2. Teisinės nuostatos

Reikėtų pabrėžti, kad, išskyrus teoriškai priimamą vienodo požiūrio į visus kalinius principą, Belgijoje, Lietuvoje ir Vokietijoje nėra jokio teisinio reguliavimo, kuris kalinčius užsieniečius apibrėžtų kaip pažeidžiamą kalinių grupę.

Tačiau visose tirtose šalyse yra tam tikros nuostatos ir kalėjimų taisyklės, kuriomis sprendžiama padėtis, o baudžiamojo proceso metu valdžios institucijos įpareigojamos informaciją ir paaiškinimus teikti suprantama kalba.

Belgijos *Diupono įstatymo*¹⁰ 19 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad, kaliniams atvykus į kalinimo įstaigą, jie turi teisę būti informuoti apie savo teises ir pareigas, bausmės atlikimo tvarką, taisykles ir sąlygas, taip pat apie esamas ar prieinamas galimybes gauti teisinę, socialinę, medicininę ir psichosocialinę pagalbą bei moralinę, filosofinę ar religinę paramą. To paties straipsnio 2 dalyje numatyta, kad informacija, kiek įmanoma, turi būti teikiama ta kalba, kurią kaliniai supranta.

Diupono įstatyme (69 str. 1 d.) taip pat nustatyta, kad, esant galimybei, įkalinti užsieniečiai turi teisę palaikyti ryšius su savo šalies konsuliniais pareigūnais ir diplomatais pagal tarptautiniais susitarimais numatytas taisykles bei nepažeidžiant teisiškai draudžiamos komunikacijos nuostatų, kaip nurodyta *1990 m. liepos 20 d. įstatymo* 20 straipsnyje dėl kardomojo kalinimo ir kitų išimčių, numatytų tarptautinėse sutartyse. Minėto įstatymo 71–74 straipsniuose taip pat numatyta kalinių teisė išpažinti ir praktikuoti savo religiją ar filosofiją atskirai arba kartu su kitais kaliniais.

¹⁰ 2005 m. sausio 12 d. Įstatymas dėl kalėjimų administracijos principų ir kalinių teisinės padėties (paprastai vadinamas Diupono įstatymu). Šis įstatymas yra laikomas „labai svarbiu etapu“ nustatant, kaip Belgijos kalėjimuose turi būti vykdomos bausmės. Iki šio įstatymo priėmimo dauguma gyvenimo laisvės atėmimo įstaigose, įskaitant kalėjimus, aspektų buvo palikta kalėjimo institucijų nuožiūrai. Šiuo įstatymu remiamas gyvenimo kalėjime normalizavimo principas. Kitaip tariant, gyvenimas kalėjime turėtų būti kuo panašesnis į gyvenimą už jo ribų, mažinamas jo žalingas poveikis.

Lietuvoje *Bausmių vykdymo kodekso* 70 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad, jei įmanoma, nuteisti užsieniečiai turi būti izoliuoti nuo kitų kalinių toje pačioje pataisos įstaigoje arba atskirose įstaigose. Nepaisant to, užsieniečius izoliuoti dažnai būna sudėtinga, nes kalėjimai yra perpildyti. Dažnai ši problema sprendžiama kalinius iš tų pačių ar panašių šalių tiesiog apgyvendinant vienoje kameroje.

Pažymėtina, kad nuteistieji užsienio piliečiai palaiko santykinai artimus ryšius su savo ambasadamis, kurios taip pat padeda jiems susisiekti su savo artimaisiais.

Vokietijoje galioja daug teisės aktų, kurie yra gana nepalankūs kalintiems užsieniečiams. Kalbant apie teisę priimti lankytojus, kuri yra numatyta tiek *Federaliniame kalėjimų įstatyme*, tiek ir visuose galiojančiuose *federalinių žemių kalėjimų įstatymuose*, kalėjimo administracija turėtų padėti kalinčiam užsienio piliečiui rasti kontaktinius asmenis ir su jais susisiekti; kartu leidžiama optinė ir akustinė pasimatymų priežiūra. O kalbant apie korespondenciją raštu, *Federaliniame kalėjimų įstatyme* numatytas laiškų perėmimas be jokios pateisinamos priežasties, jeigu jie parašyti užsienio kalba.

Be šių teisės aktų, yra dar viena pagrindinė teisės norma, kuria kaliniai užsieniečiai aiškiai atskiriami nuo kalinčių Vokietijos piliečių, – tai *Baudžiamojo proceso kodekso* 456a skirsnis, kuriame atsakingai prokuratūrai leidžiama nuspręsti dėl galimybės atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą; taigi, be jokio kalinio sutikimo bausmės termino sumažinimas skiriamas prokuratūros nuožiūra.

Ispanijoje, nors kalinių užsieniečių pažeidžiamumas nėra aiškiai pripažįstamas, *Įkalinimo įstaigų taisyklių* (1996 m.) 118.2 straipsnyje numatytos vienodos švietimo bei informacijos prieinamumo sąlygos ir užsieniečiams, ir šalies piliečiams; jame taip pat reikalaujama, kad įkalinimo įstaigų administracijos užtikrintų tinkamas priemones šiam tikslui pasiekti. Be to, 2013 m. Generalinis kalėjimų sekretoriatas (angl. sutrump. *GSP*) nutarė, kad „mūsų kalėjimuose sparčiai augant nuteistųjų užsieniečių skaičiui būtina įdiegti specialią pagalbą siekiant palengvinti jų integraciją <...>“¹¹.

Bulgarijos teisės aktuose numatytos tam tikros taisyklės, kuriomis siekiama neutralizuoti nepatogumus, kuriuos patiria užsienio piliečiai. Štai keletas iš jų:

¹¹ Prieiga internete: <<http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/Reeducacion/ProgramasEspecificos/extranjeros.html>>.

- Teisingumo ministras nurodo kalėjimą, į kurį patalpinami užsienio piliečiai. Kadangi nuteistojo paskyrimo į artimiausią kalėjimo įstaigą pagal jo nuolatinį adresą principo dažnai neįmanoma taikyti, minėta nuostata siekiama išvengti diskriminavimo apraiškų.
- Turint omenyje kalbos barjerą, į kalėjimą patekę užsienio piliečiai jiems suprantama kalba turi būti informuoti apie tam tikras teises:
 - o teisę susitikti su savo šalies diplomatinės atstovybės ar konsulato atstovu;
 - o teisę naudotis savo šalies diplomatinės atstovybės ar konsulato teisine pagalba ir apsauga;
 - o sąlygas, kuriomis jie gali būti perduoti savo gimtajai šaliai ir kompetentingiems organams;
 - o kalėjimo administracija turėtų informuoti Užsienio reikalų ministeriją, kai į kalėjimą pristatomi užsienio piliečiai.

1.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Iš nacionalinių ataskaitų galima pasimokyti tam tikros praktinės patirties, ypač susijusios su kalbos įgūdžių įgijimu. Pavyzdžiui, daugelyje **Belgijos** kalėjimų galima lankyti kalbos kursus, o kartais ir raštingumo programas. Tačiau abiejų rūšių kursus veda nedidelis skaičius žmonių, todėl tai galima pasiūlyti tik labai mažai kalinių daliai.

Bulgarijos Helsinkio komitetas pranešė, kad gauta daug užsienio piliečių skundų dėl nevienodo elgesio su jais lygtinio paleidimo sąlygomis, taip pat dėl jiems skiriamų diskriminacinių drausminių sankcijų, susijusių su prastu bulgarų kalbos mokėjimu¹².

Kaip jau buvo minėta, **Ispanijos** *Įkalinimo įstaigų taisyklėse* nustatytos tam tikros specialios rekomendacijos kalėjime esantiems migrantams, pavyzdžiui, informacijos apie teises ir pareigas teikimas jų kalba, ispanų kalbos kursai, pagalba susisiekiant su jų šalies diplomatiniais atstovais ir kt. Tačiau Ispanijoje tokios priemonės nėra taikomos visa apimtimi.

¹² Bulgarian Helsinki Committee, Human Rights 2012: Annual Report [Bulgarijos Helsinkio komitetas, Žmogaus teisės 2012 m.: metinė ataskaita], Sofia, 2013. Prieiga internete: <<http://humanrightsbulgaria.wordpress.com/%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8-%D0%B8-%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/>>.

Verta paminėti parengtą Bendrąją programą, skirtą pagalbai nuteistiems užsieniečiams teikti. Į šią programą buvo įtrauktos įvairios Europos Tarybos rekomendacijos, demonstruojančios visapusišką požiūrį į šią problemą. Principai, kuriais grindžiama pagalba, yra: izoliacijos mažinimas, kalbos barjerų įveikimas, visapusiškas lavinimas, teisinė informacija, demokratinės vertybės bei atvira tarpkultūrinė veikla.

Kalbant apie tai, kas gali imtis šių veiksmų, 62.4RP straipsnyje teigiama: „[kalinimo įstaigų vadovybė ypač skatins institucijų ir asociacijų, skirtų nuteistųjų užsieniečių resocializacijai ir paramos teikimui, dalyvavimą, palengvindama socialinių institucijų bendradarbiavimą su kalinio gimtąja šalimi per atitinkamas konsulines įstaigas.“ Paskelbus šiuos įgaliojimus, buvo parengtos tam tikros ugdymo veiklos programos, pavyzdžiui, bendroji ugdymo programa, skirta sambūviui kultūrinėje įvairovėje, tarpkultūrinio tarpininkavimo programa, pagalbos religiniais klausimais teikimo instrukcija, teisinės konsultacijos paslaugos, bandomoji mikroįmonių partnerystės programa, programa jauniems kompanionams, Tarpžinybinės socialinės reintegracijos komisijos Imigracijos pakomitetas (CIRSO), programos, kurių tikslas – padėti kaliniams ir jų šeimoms, taip pat Katalonijos pataisos įstaigų generalinio direktorato (GDPS) subsidijuojamos lėšos, kurios turi būti skiriamos užsieniečiams, kuriems yra leista išvykti iš šalies, jie yra lygtinai paleisti arba visiškai paleisti į laisvę ir kurie neturi šeimos ar giminystės ryšių (2011, p. 118).

1.4. Šaltiniai

- Bulgarian Helsinki Committee, Human Rights 2012: Annual Report [Bulgarijos Helsinkio komitetas, Žmogaus teisės 2012 m.: metinė ataskaita], Sofia, 2013.
- Directorate-General of Penitentiary Institutions, Annual Report 2012 [Generalinis kalėjimų direktoratas, 2012 m. metinė ataskaita].
- Feest, J. & Graebisch, C. (2012): "Exkurs: Ausländer in Strafvollzug und Abschiebungshaft", in: Feest, J. [ed.]: StVollzG. Kommentar zum Strafvollzugsgesetz (AK-StVollzG), 6th edition, Cologne: Heymanns.
- Monclus Maso, M.: "La expulsión del extranjero como sanción penal encubierta", III Coloquio Internacional de Geocrítica. 2001.
- Walter, J.: "Minoritäten im Strafvollzug", Aus Politik und Zeitgeschichte, 2010. Issue 10, pp. 40–46.

2. TAUTINĖS MAŽUMOS

2.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Kaliniai, priklausantys tautinėms ir rasinėms mažumoms, tikrai nėra grupė, kuriai bent vienoje iš tirtų šalių būtų skiriama pakankamai dėmesio. Apie šią spragą informuoja ir kalėjimų administracijos, ir mokslininkai.

Nepaisant to, mokslininkų komanda nusprendė šią grupę priskirti prie pažeidžiamų, pabrėždama, kad būtina išanalizuoti jų padėtį įkalinimo įstai-gose ir viso baudžiamojo proceso metu. Jungtinių Tautų vadovas „*Specialių-jų poreikių turintys kaliniai*“ tam tikrose šalyse (pvz., JAV, Australijoje ir Kana-doje) tautines mažumas priskiria prie pažeidžiamų grupių. Taigi, kadangi Vakarų Europoje kai kurių tautinių mažumų, ypač romų, atsiradimas irgi sietinas su istorija, šiame tyrime į tai taip pat buvo atsižvelgta.

Šio skyriaus tikslas – atskleisti, kad šią kalinių kategoriją būtina įvertinti tiek kiekybiniu, tiek kokybiniu požiūriu. Žinoma, akivaizdu, kad kaip at-spirties tašką reikėtų žinoti skirtingų tautinių ir kultūrinių sluoksnių kalinių skaičių, tačiau oficialiuose šaltiniuose tokių duomenų tikrai nėra. Nei Lietu-vos, nei Bulgarijos kalėjimų departamentai tokios informacijos nėra patei-kę. Vieninteliai turimi duomenys iš Bulgarijos – tai tyrimas, kurį 2005 metais atliko Demokratijos studijų centras ir kuriame ypatingas dėmesys skirtas romų nusikalstamumo lygiui. Panašiai kaip ir Ispanijoje, kur vienintelė šiuo metu turima informacija – paimta iš *Barańi ataskaitos*, kurios duomenimis romai buvo vyraujanti grupė.¹³

Atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, šiame skyriuje išreiškiamas susirūpini-mas šia spraga, turint omenyje, kad neįvertinus reiškinio, konkrečių progra-mų vykdymo ir pagalbos teikimo galimybės tampa ribotos.

¹³ Vyravimas baudžiamosios teisės sistemoje yra susijęs su situacija, kai tam tikros žmonių grupės, patenkančios į baudžiamojo teisingumo sistemos kontrolę, dalis yra didesnė nei tos grupės dalis bendrame gyventojų skaičiuje (*UNODC (JT Narkotikų kontrolės ir nusikalstamumo prevencijos biuras) 2009, p. 57*). Šiuo atveju 25 % Ispanijos moterų kalinių buvo romės, ir tai yra 20 kartų daugiau nei romų tautybės moterų laisvėje. Atrodo, tai aiškiają tendenciją rodantis ženklas.

Negalima nepaisyti faktų, galinčių reikšti realią pažeidžiamumo situaciją (galbūt ir daugybinį pažeidžiamumą), – nuo tautinių mažumų diskriminacijos, patiriamos už kalėjimo ribų, kadangi, ypač dėl kalbos barjero, neturima atitinkamų žinių apie savo teises, iki šiems asmenims paskirtų bausmių supratimo.

Ši tema akcentuojama **Ispanijos** *Barańi ataskaitoje*, kurioje nagrinėjama romų tautybės moterų kalinių grupė, trigubai kriminalizuojama dėl skurdo, tautybės ir lyties. Taigi, joms prisitaikyti prie kalėjimo aplinkos gali būti sunkiau dėl romų mažumos stigmatos, kuri lemia ir didesnę socialinę bei darbinę atskirtį apskritai. Be to, romai atlieka ilgesnes bausmes dėl to, kad daug romų kalinių yra nuteisti už nusikaltimus, susijusius su prekyba narkotikais.

Bulgarijoje pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria kaliniai, priklausantys tautinėms mažumoms, pasitaiko šiose srityse:

- Galimybė kreiptis į teismą dėl Bulgarijos teisinės sistemos ir kalėjimų taisyklių neteisingo supratimo ar netinkamo išaiškinimo. Taip pat manytina, kad dėl šios spragos mažumų grupių atstovai kartais padaro ir drausmės pažeidimus.
- Diskriminacija, kurios ryškiausiai pastebima apraiška – nevienodos apgyvendinimo sąlygos. Pavyzdžiui, romų tautybės kaliniai dažnai patalpinami į kameras, kuriose apgyvendinta daugiau kalinių, bei prastesnėmis gyvenimo sąlygomis. Be to, dėl diskriminacinio požiūrio mažumų grupių atstovams gali būti skiriamos sunkesnės drausminės nuobaudos.
- Religiniai barjerai. Nors nuteistieji gali laisvai išpažinti savo religiją, tačiau tai leidžiama tik tiek, kiek neprieštaruja vidaus taisyklėms. Šiuo metu nėra informacijos apie incidentus, susijusius su saugumo patikrinimo ir apieškojimo tvarka, prieštaraujančia religiniams kalinių įsitikinimams.

Pagrindinės tautinės mažumos, vyraujančios kai kuriose šiame projekte dalyvaujančiose šalyse, yra šios: Ispanijoje – romai, Bulgarijoje – turkai ir romai, o Vokietijos kalėjimuose – įvairios etninės grupės, ypač juodaodžiai, sintai ir romai, taip pat vadinamųjų „(vėlyvųjų) persikėlėlių“¹⁴ ir jų

¹⁴ Nuo 1988 m. į Vokietiją atvyko maždaug trys milijonai (vėlyvųjų) persikėlėlių iš Vidurio ir Rytų Europos (apie 800 000) ir buvusių sovietinių respublikų (apie 2,2 milijono) (prieiga internete: <http://www.aussiedlerbeauftragter.de/AUSB/DE/Themen/spaetaussiedler/spaetaussiedler_node.html?sessionid=7C12483A25BA1FA6A530E966F0DCD8BA.2_cid287>, paskutinė peržiūra: 2014-07-24). Pagal Federalinį perkeltųjų asmenų įstatymą (vok. *Bundesvertriebenengesetz*) (vėlyvieji) persikėlėliai yra vokiečiai, kurie / kurių tėvai pabėgo (ar buvo išvežti) iš Vokietijos po 1945-05-08 arba 1952-05-31 ir liko gyventi vietovėse, į kurias persikėlė ar buvo perkelti. Kaip Vokietijos piliečiai, šie buvę emigrantai naudojami visomis pilietinėmis ir dalyvavimo teisėmis.

palikuonių grupė. Pastarieji yra vienintelė grupė, kuri tapo poleminių kriminologinių diskusijų objektu, kai tarp jos atstovų pradėjo sparčiai augti nusikalstamumo rodikliai (Feest & Graebisch 2012, Anh § 175, išn. Nr. 13). Keletas autorių, taip pat dalyvavusieji viešose diskusijose, laikė (vėlyvųjų) persikėlėlių nepilnamečius jaunuolius vis labiau linkusiais nusikalsti (Kawamura-Reindl, 2002, p. 47 ir paskesni).

2.2. Teisinės nuostatos

Stebėtina ar ne, bet penkios šalys konstatuoja tą patį – nėra jokių specialių su šiuo klausimu susijusių teisės aktų. Teisinė parama minėtoms kalinių grupėms buvo grindžiama vien nediskriminavimo principu, nustatytu įvairiuose tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose.

Nediskriminavimas yra privalomas pagal *Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją*:

Kiekvienas turi teisę naudotis visomis šioje Deklaracijoje paskelbtomis teisėmis ir laisvėmis be jokių skirtumų, pavyzdžiui, dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turtinės, gimimo ar kitokios padėties. Be to, neturi būti daroma jokie skirtumo dėl šalies ar teritorijos, kuriai priklauso asmuo, politinio, teisinio ar tarptautinio statuso, nesvarbu, ar ji būtų nepriklausoma, globojama, nesavaldi arba jos suverenitetas būtų kaip nors kitaip apribotas (2 str.).

Europos lygmeniu nediskriminavimo principas yra numatytas *Europos žmogaus teisių konvencijos* 14 straipsnyje:

*Naudojimasis šioje Konvencijoje pripažintomis teisėmis ir laisvėmis yra užtikrinamas nepriklausomai nuo asmens lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitokio statuso.*¹⁵

Nacionaliniai kovos su diskriminacija teisės aktai šiuo atžvilgiu yra ypač svarbūs, kadangi bet kokia netiesioginė ar tiesioginė diskriminacija yra neteisėta, todėl gali tapti pagrindu tokioje nepalankioje padėtyje atsidūrusiems kaliniams reikalauti žalos atlyginimo.

¹⁵ Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf>.

menų nerenka, todėl tautinės mažumos yra oficialiai prilyginamos kitiems kaliniams. Deklaruojama, kad religinės mažumos turi teisę laisvai išpažinti bet kurią norimą religiją, jei tai neprieštaruoja kalėjimo taisyklėms. Tačiau Bulgarijos kalėjimuose su kaliniais gali bendrauti tik oficialiai registruotų religinių konfesijų atstovai.

2.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Viena iš galimų informacijos nebuvimo pasekmių yra tai, jog nėra specialių programų, skirtų pažeidžiamai tautinių mažumų padėčiai kalėjimų aplinkoje spręsti. Pavyzdžiui, stiprioji *Barañi ataskaitos* pusė pirmiausia buvo vien tik informuotumas apie romų tautybės nuteistųjų, dažnai patenkančių į du Madrido moterų kalėjimus, skaičių, kuris aiškiai parodė būtinybę atidžiau stebėti šią grupę.

Ispanijoje šiais atvejais yra teikiama kultūrinės integracijos ir kalbų mokymosi programų, skirtų moterims užsienietėms. Nuo 1995 m. Generalinis kalėjimų sekretoriatas (angl. sutrump. *GSPI*) kartu su Romų sekretoriato fondu dirbo vykdydami socialinę integraciją Madride esančiame *Soto Real* kalėjime; 2012 m. su šia organizacija jis taip pat pasirašė bendradarbiavimo sutartį, kuria įsipareigota laikytis Bendruomenės tarnybos nuobaudų reikalavimų Astūrijoje.

Nevyriausybinių organizacijos taip pat parengė keletą programų, tarp jų: Bendrąją lavinimo programą sambūvio įvairovėje, Tarpkultūrinio tarpininkavimo programą ir Pagalbos religiniais klausimais instrukciją.

Kalbant apie Katalonijos kalėjimų administraciją, 2011 m. su Romų asociacijų federacija Katalonijoje buvo pasirašyta keletas susitarimų dėl bendruomeninių tarnybų įsteigimo. Ši federacija taip pat įgyvendina sveikatos programas, skirtas romų moterims, kalinčioms dviejuose Katalonijos kalėjimuose.

Be šių susitarimų, nei Ispanijos, nei Katalonijos kalėjimų administracijos neturi jokių tyrimų, standartų, priemonių ar programų, susijusių su tautinėmis mažumomis. GSPI „tautinių mažumų“ netgi neįtraukia į įkalinimo įstaigų statistinių duomenų kategorijas, pateikiamas tinklalapyje.

Vokietijoje su tautinėmis mažumomis susijusi praktinė patirtis ir programos yra tokios retos, kad galima paminėti tik keletą pavyzdžių, vienas jų – Reino krašto-Pfalco projektas. Siekdami kovoti su jaunų etninių vokiečių persikėlėlių iš Rusijos izoliuojančios subkultūros kūrimu įkalinimo įstaigose, *Šiferštato* (vok. *Schifferstadt*) nepilnamečių kalėjimo darbuotojai parengė projektą, kuriuo buvo siekiama asmeninės atsakomybės, ateities perspektyvų bei edukacinės ir profesinės integracijos stiprinimo (Michelišch-Traeger, 2008, p. 171 ir paskesni). Be to, projekte buvo atsižvelgiama į jaunųjų pažeidėjų kultūrinius ypatumus ir tapatybę. Dažnai vykstančiuose grupės susirinkimuose jaunieji persikėlėliai valgė rusiškos virtuvės patiekalus, žiūrėjo rusiškus filmus ir diskutavo apie konkrečias problemas, su kuriomis jie susiduria kalėjime. Diskusijų metu jaunieji kaliniai daugiausia skundėsi draudimu kalbėti rusiškai prie kalėjimo darbuotojų, griežčiau taisyklomis drausminėmis priemonėmis palyginti su kitais kaliniais bei tuo, kad kalėjimo bibliotekoje mažai rusiškos literatūros ir filmų (ten pat, p. 172 ir paskesni). Be to, projekte buvo sprendžiami tokie klausimai kaip abipusis išankstinis nusistatymas, vertybės bei normos (ten pat, p. 173 ir paskesni). Projektą vykdančios darbuotojos vedė ne tik grupinius susirinkimus, bet ir asmeninius pokalbius, taip pat naudojo sisteminį terapinį metodą (ten pat, p. 175 ir paskesni.).

Bulgarijoje tautinės mažumos, ypač romų tautybės kaliniai, kalėjime naudojami švietimo programomis, taip kompensuodami ribotas bulgarų kalbos žinias bei kitas išsilavinimo spragas. Tačiau, dėl oficialių duomenų trūkumo sunku nustatyti, kokią dalį švietimo sistemos, kuri iš tiesų nėra specialiai pritaikyta tautinių mažumų poreikiams, sudaro tautinių mažumų atstovai.

Jokių specialių praktikų nebuvo taikoma ir medicinos priežiūros bei socialinės veiklos srityse, kad būtų patenkinti konkretūs minėtos grupės poreikiai.

2.4. Šaltiniai

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
Prieiga internete: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=366707&p_tr2=2> (versija anglų kalba).

- Equipo Barañí. Mujeres gitanas y sistema penal. Madrid, Editorial Metyel, 2001.
- Feest, J. & Graebisch, C. (2012): "Exkurs: Ausländer in Strafvollzug und Abschiebungshaft", in: Feest, J. [ed.]: StVollzG. Kommentar zum Strafvollzugsgesetz (AK-StVollzG), 6-asis leidimas, Cologne: Heymanns.
- Rey Martinez, F.: "La discriminación racial en la Jurisprudencia del Tribunal de Derechos Humanos", in Pensamiento Constitucional N°17, 2012.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Handbook on Prisoners with Special Needs. Criminal Justice Handbook Series [Jungtinių Tautų Narkotikų kontrolės ir nusikalstamumo prevencijos biuras (UNODC). Vadovas „Specialiųjų poreikių turintys kaliniai“. Baudžiamosios teisenos vadovų serija], New York, 2009.

3. KALINIAI, TURINTYS NARKOTIKŲ VARTOJIMO BEI PIKTNAUDŲIAVIMO JAIS PROBLEMŲ

3.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Kai kalbama apie narkotikus ir kalėjimą, turėtų būti atsižvelgiama į kai kuriuos svarbius faktus. Viena vertus, reikia pažymėti, kad pats narkotikų vartojimas nėra problema, taip pat nereikėtų manyti, kad jų vartojimas būtinai reiškia priklausomybę. Problemos, susijusios su narkotikų vartojimu ar piktnaudžiavimu jais, yra fizinės ir psichinės sveikatos klausimas. Kadangi narkotikai vartojami nelegaliai, o narkotinių medžiagų gavimas bei vartojimas kalėjime yra kontroliuojamas griežčiau, tai gali sukelti daugiau pavojų sveikatai nei už kalėjimo ribų (dėl tokiose medžiagose esančių priemaišų, jų vartojimo priemonių ir pan.). Pavyzdžiui, **Ispanijoje**, nepaisant pastaraisiais metais sumažėjusio narkotikų vartojimo, su tuo susijusių mirčių įkalinimo įstaigose lygis siekia maždaug 20 % (GSPI, 2013, p. 8).

Be to, pastaraisiais metais vyksta įkalinimo įstaigose gausėja teikiamų medicinos paslaugų, todėl didelei kalinių daliai paskiriama legalių psichoaktyvių medžiagų (Gonzalez, 2012, p. 376). Moterų atveju tai ypač aktualu (UNODC, 2009, p. 14). Antidepresiniai ir raminamieji vaistai gaunami ir nelegaliai, o jų vartojimas gali sukelti rimtų sveikatos problemų. 2012 m. **Ispanijoje** iš visų su narkotikais susijusių mirčių atvejų penki asmenys dalyvavo pakaitinio gydymo metadonu programoje, o toksikologinis tyrimas parodė, kad yra benzodiazepinų pėdsakų (GSPI, 2013, p. 8).

Kita vertus, dėl griežtesnės kontrolės ir sunkiai gaunamų narkotinių medžiagų gali susidaryti kitų pažeidžiamų situacijų, pavyzdžiui, konfliktų su kitais kaliniais bei kalėjimo darbuotojais, muštynių ir turto prievartavimo. Ar tai būtų susiję su narkotikų vartojimu, ar piktnaudžiavimu jais, di-

delis narkotikus vartojančių kalinių procentas ragina rimtai pažvelgti į šią problemą.

Pavyzdžiui, **Belgijoje** 2008 m. tyrimas, kurį atliko Centrinė kalėjimų sveikatos priežiūros tarnyba, bendradarbiaudama su *Modus Vivendi* asociacija, parodė, kad kalinių, prisipažinusių, kad kada nors yra vartoję narkotikų, skaičius padidėjo nuo 60,0 % 2006 m. iki 65,5 % 2008 m. 2004 m. **Katalonijos** kalėjimų administracija pripažino, kad apie 50–60 % kalinių turėjo su narkotikais susijusių problemų. **Vokietijos** Federalinė vidaus reikalų ministerija ir Federalinė teisingumo ministerija pripažįsta, kad atitinkamai 30 % ir beveik 50 % kalinių turi šių problemų (Federalinė vidaus reikalų ministerija ir Federalinė teisingumo ministerija, p. 612). **Bulgarijoje** narkotikų laikymas (net asmeniniam naudojimui) yra baudžiamas, todėl Bulgarijos kalėjimuose galima rasti daug narkomanų.

Tiesa ir tai, kad per pastaruosius metus kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, **Ispanijoje**, nelegalių narkotikų, ypač heroino, vartojimas sumažėjo (Ispanijos sveikatos ministerija, 2011). Išimtis iš šių didelių skaičių, bet ne mažiau reikšminga, yra pastebima **Lietuvoje**, kur Kalėjimų departamentas nurodė, kad 15 % kalinių yra narkomanai. Palyginti su kitomis tirtomis šalimis, matomi du svarbūs skirtumai – minėtų kalinių procentas nesikeitė per pastaruosius 10 metų, taip pat čia turimi omenyje ir kaliniai, priklausomi nuo alkoholio.

Bulgarijoje, nepaisant, kad įkalinimo įstaigos šia tema teikia ribotą informaciją, Nacionalinis prevencinis mechanizmas informuoja, kad nemažai Burgaso ir Varnos kalėjimų kalinių dažnai vartoja narkotikus.

Kai kurių kalėjimų administracijos pripažįsta tokių kalinių pažeidžiamumą. **Ispanijoje**, pavyzdžiui, GSPI mano, kad šis klausimas ypač kelia susirūpinimą: „Tarp visų į kalėjimą patenkančių asmenų narkomanija yra viena iš svarbiausių problemų dėl didelio narkotikus vartojančių asmenų skaičiaus bei komplikacijų, siejamų su tokiu vartojimu, sunkumo: sveikatos problemų, asmenybės dezintegracijos, sunkaus šeiminio gyvenimo, išsilavinimo ir užimtumo spragų, jau nekalbant apie teisines ir kriminalines problemas.“¹⁷

¹⁷ Prieiga internete: <<http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/Reeducacion/ProgramasEspecificos/drogodependencia.html>> (paskutinė peržiūra: 2014-04-20).

3.2. Teisinės nuostatos

Belgijos kovos su narkotikais įkalinimo įstaigose politikoje akcentuojamas medicininis metodas (2001 m. Federalinės kovos su narkotikais politikos pažyma, 2010 m. Kolektyvinė deklaracija, 2006 m. liepos 18 d. Ministerijos aplinkraštis Nr. 1785). Ministerijos aplinkraštyje Nr. 1785 kovos su narkotikais įkalinimo įstaigose politika grindžiama teise į gydymą, lygiavertį gydymui už kalėjimo ribų, skirtingų lygių kompetentingų institucijų (bendruomenių, regionų ir Kalėjimų tarnybos) bendradarbiavimu, centrinų ir vietos valdymo komitetų kovai su narkotikais vaidmeniu, informacijos kaliniams teikimu, virusinių ligų žalos mažinimu bei prevencija ir paleidimo į laisvę planavimu bei išorinės pagalbos organizavimu. Jau minėtame 2005 m. *Diupono įstatyme* teisei į sveikatos priežiūrą, kuri būtų lygiavertė visuomenės sveikatos priežiūrai bei pritaikyta specialiems kalinių poreikiams, suteikiamas teisinis pagrindas (88 str.). Be to, minėto įstatymo 89 straipsnyje aiškiai nurodyta, kad kalinys turi teisę į nenutrūkstamą sveikatos priežiūrą tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir visuomenėje.

Aiškesnių teisės aktų galima rasti **Ispanijos** teisėje, kur tam tikri narkotikai yra įtraukti į visose įstaigose teikiamas sveikatos priežiūros paslaugas kaip gydymo nuo narkotinės priklausomybės dalis. Minėtuose teisės aktuose pripažįstama, kad bet kuris kalinys, turintis priklausomybę nuo psichoaktyvių medžiagų, turi teisę būti gydomas nuo priklausomybės ligų bei dalyvauti detoksikacijos programose nepriklausomai nuo jo teisinės, nusikaltimo padarymo ar baudžiamosios situacijos (*Penitencinės sistemos konstitucinio įstatymo* (angl. sutrump. *OLPS*) 37 str., *Įkalinimo įstaigų taisyklių* 116 str.).

Lietuvoje *Bausmių vykdymo kodekso* 175 straipsnyje pripažįstama nuo narkotikų ar alkoholio priklausomų kalinių teisė į gydymą nuo priklausomybės ligų jų rašytiniu pageidavimu.

Visgi kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, **Vokietijoje**, nėra aiškiai nustatytų priklausomybės ligų keliamos žalos mažinimo priemonių (nei *Federaliniame kalėjimų įstatyme*, nei *federalinių žemių kalėjimų įstatyme*). Pagrindinėse su įkalinimo įstaigomis susijusių įstatymų nuostatose kalbama tik dėl medicininio gydymo apskritai.¹⁸ Taigi, *Federalinis kovos su narkotikais įstatymas* (vok. *Betäubungsmittelgesetz*) kalėjime taikomas taip pat, kaip ir už jo ribų.

¹⁸ Žr. toliau skyrių „Psichikos sveikatos problemų turintys kaliniai“.

Tačiau kai kuriose Vokietijos federalinėse žemėse yra priimti specialūs administraciniai teisės aktai dėl narkotikais piktnaudžiaujančių kalinių gydymo, pavyzdžiui, Badene-Viurtemberge – narkotikus pakeičiant diamorfinu (sintetiniu heroinu).

Bulgarijos teisės aktai savo ruožtu leidžia teismui spręsti dėl priverstinio kalinių gydymo nuo narkotikų ar alkoholio priklausomybės. Tokie kaliniai talpinami į Lovečo kalėjimą – vienintelę šalyje pataisos įstaigą, turinčią specializuotą psichiatrijos kliniką. Į tą pačią įstaigą gydyti nuo priklausomybės ligų gali būti talpinami ir kiti kaliniai, savo noru išreiškę valią tai padaryti. Pastarųjų skaičius, deja, nėra didelis.

3.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Galima teigti, kad viena iš sričių, kurioje Europos kalėjimų taikomos priemonės ir veiksmai yra labiau sutelkti, – tai narkotikų vartojimas bei detoksikacija.

Ispanijos įkalinimo įstaigų taisyklėse nustatyta, kad tas specializuotas priklausomybės nuo narkotikų gydymo programos, kurių kaliniai pageidauja savanoriškai, (pagal *Nacionalinį kovos su narkotikais planą*) vykdytų Kalėjimų tarnyba, bendradarbiaudama su kitomis valdžios institucijomis arba tinkamai akredituotomis nevyriausybinėmis organizacijomis. Taip pat nustatyta, kad, norint pasiekti, jog kovos su narkomanija programos būtų vykdomos nuolat, įkalinimo įstaigų tarnybose turėtų būti specialūs skirtingose geografinėse vietovėse esantys skyriai, kad būtų išvengta (jei įmanoma) socialinės kalinių, dalyvaujančių šiose programose, atskirties (*Įkalinimo įstaigų taisyklių* 116 str.).

Vokietijoje kaliniai gali tęsti gydymo medikamentais programas, kuriose jie dalyvavo būdami laisvėje, pavyzdžiui, pakaitinės terapijos programos.

Turinčioje labai skirtingą teisinį reglamentavimą **Bulgarijos** baudžiamojose sistemoje įstatymų pažeidėjams, priklausomiems nuo narkotikų, nėra numatyta jokių įkalinimo alternatyvų, pavyzdžiui, gydymo specializuotose institucijose, esančiose ne kalėjimuose. Tačiau pripažįstama galimybė būti gydomiems kalėjimo ligoninių psichiatrijos skyriuose. Dėl to

faktiškai tampa nebeaiški narkomanų ir psichikos ligomis sergančių kalinių diferenciacija.

Daugelyje šalių yra plačiai paplitęs narkotinių ir psichotropinių medžiagų žalos mažinimo metodas. Pavyzdžiui, **Belgijos** sistemoje pastangos žalai sumažinti deda *Modus Vivendi* asociacija, kurią finansškai remia Federalinis teisingumo departamentas, platindama bukletus apie kalinių sveikatos problemas bei rizikingą elgesį, susijusius su narkotikų vartojimu. Ispanijoje GSPI vykdo visiems gyventojams skirtas prevencines akcijas, taip pat terapinę bei reabilitacinę veiklą, skirtą aktyviems narkotinių medžiagų vartotojams arba esantiems gijimo procese.

Skirtingose šalyse siūlomos ir kitokios programos bei iniciatyvos, pavyzdžiui, Švirkštų keitimo programa **Ispanijoje, Katalonijoje ir Vokietijoje** (tik Berlyno moterų kalėjime). **Bulgarijoje** dėl to, kad kalėjimų vadovybė neigia, jog kalėjimuose narkotikai yra prieinami, organizacijos, kurios vykdo narkotinių ir psichotropinių medžiagų žalos mažinimo programą teikdamos sterilias adatas ir švirkštus narkomanams, negali patekti į kalėjimus. Kitos žalos mažinimo programos – *Aluminio folijos platinimo programa*, skatinanti narkotinių medžiagų vartojimo dozių mažinimą (Ispanija), bei pakaitinės narkotinių medžiagų terapijos programos, ypač esant priklausomybei nuo heroino, pavyzdžiui, pakaitinės terapijos metadonu (ar kitomis medžiagomis, pavyzdžiui, buprenorfinu ir kodeinu) programos; pastarosios programos yra vykdomos visose tirtose šalyse (Bulgarijoje, Ispanijoje, Katalonijoje, Belgijoje, Lietuvoje ir Vokietijoje). Tačiau kiekvienoje šalyje ir net kiekvienoje įkalinimo įstaigoje pakaitinės terapijos programos yra įgyvendinamos labai skirtingai dėl tokių veiksnių kaip prieinamumas (prieinama 75 % kalėjimų Vokietijoje,¹⁹ tačiau visiškai nėra Lietuvos įkalinimo įstaigų sistemoje, net tiems kaliniams, kurie prieš įkalinimą dalyvavo panašioje programoje) arba nuostata, kad gydymas – tai ne tik detoksikacija, bet ir pakaitinė terapija (skirtingai vertinama skirtinguose Vokietijos ir Belgijos kalėjimuose).

Narkotikų vartojimo bei piktnaudžiavimo jais problemų ir gydymo metodų sudėtingumas reikalauja, kad kalėjimų administracijos suteiktų įvairias galimybes gydytis. Programos yra vykdomos ne bet kokiomis aplinkybėmis, o specialiuose skyriuose, centruose arba bendruomenėse, dėmesį skiriant skirtingam tikslui (narkotikų nevartojimui, pakaitinei terapijai ir kt.). Pavyzdžiui, **Ispanijoje**, atsižvelgiant į pagalbą teikiančios komandos

¹⁹ Keppler et al., p. 82.

sudėtį ir skyriaus pacientų ypatumus, yra skirtingų rūšių gydymo skyrių²⁰ (GSPI 2012, p. 191 ff). Tas pats vyksta ir **Katalonijoje**, kur Katalonijos kalėjimo administracija siūlo daug įvairių programų, iš kurių dalį – kalėjime, kitas – už kalėjimo ribų.²¹ Ir vienu, ir kitų kalėjimų administracijos taiko *kalėjimo pakeitimo internavimu į terapinę bendruomenę* metodą tais atvejais, kai nuteistasis asmuo yra narkomanas, kuris pripažįstamas atleistu nuo baudžiamosios atsakomybės (PC 20.2 str.).

Šiuo metu **Belgijos** Ruiseledės, Vervjė ir Briugės kalėjimuose yra nedideli atsisakusių narkotikų kalinių korpusai.

Lietuvoje 2010 m. Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu Nr. V-319 buvo įvesti papildomi psichologų etatai kalėjimuose esančiuose socialinės reabilitacijos padalinuose, vykdančiuose nuo psichoaktyvių medžiagų priklausomų nuteistųjų reabilitacijos programas. Šiose programose pirmenybė teikiama tokių nuteistųjų mąstymo ir elgesio korekcijai. Kiekviename kalėjime yra įsteigti priklausomybių turinčių asmenų reabilitacijos centrai, kuriuose siekiama padėti arba visiškai atsisakyti narkotikų (ypač intraveninių) vartojimo, arba tarp vartojimo daryti ilgas pertraukas.

GSPI **Ispanijoje** taip pat parengė *Detoksikacijos programą*, kuri gali būti vykdoma dienos priežiūros centre ambulatoriškai arba gydymo įstaigos skyriuje. Be to, Ispanijoje kaliniai, kuriems paskirtas bendrasis mažos rizikos profilio režimas, turi galimybę būti gydomi už kalėjimo ribų (*Įkalinimo įstai-gų taisyklių* 117 str.).

Ypač svarbu pabrėžti pilietinės visuomenės vaidmenį. Daugumą paslaugų, susijusių su gydymu nuo narkotikų vartojimo priklausomybės, koordinuoja nevyriausybinės organizacijos. Katalonijoje visos tiek viešojo,

²⁰ (a) Terapijos ir švietimo skyrius, skirtas terapinėms kalinių grupėms, kuriame dirba įvairių sričių specialistų komanda. (b) Terapinis skyrius nuo narkotinių medžiagų priklausomiems asmenims – specialus kalėjimo skyrius, kuriame dirba specialistų komanda ir nevyriausybinių organizacijų darbuotojai. (c) Vidaus terapinė bendruomenė. (d) Mišriosios terapijos skyrius. Šiame skyriuje kartu gydomi bei užsiima tam tikra veikla ir kaliniai, turintys priklausomybės nuo narkotinių medžiagų problemų, ir kitokio gydomojo profilio kaliniai: turintys psichinės sveikatos problemų, neįgalieji ir kt.

²¹ 1) Kalėjime vykdomos sveikatingumo ir motyvacinės programos: (a) Individualaus režimo priklausomybės ligų gydymo programa, (b) Atkryčio prevencijos programa, (c) Narkotikų vartojimo atsisakymo programa bei Grupinio informavimo ir motyvavimo programa, (d) Užkrečiamųjų ligų prevencijos ir AIDS kontrolės programa, (e) Užkrečiamųjų ligų prevencijos ir hepatito B kontrolės programa. 2) Intensyviai vykdomos programos: tai atskiri elementai, skirti gyvenimui be narkotikų, pavyzdžiui, vidaus grupinės programos ar Ypatingosios priežiūros skyriai, taip pat Žalos mažinimo programos (Švirkštų keitimo programa ir Žalos mažinimo metadonu programa).

tiek privataus sektoriaus įstaigos, siūlančios visų rūšių gydymą nuo priklausomybės, susijusios su narkotikų vartojimu, veikia per Priklausomybės nuo narkotinių medžiagų priežiūros ir stebėsenos tinklą (viešąjį specializuotų paslaugų tinklą, skirtą problemoms, susijusioms su narkotikų vartojimu, spręsti).

Lietuvoje nevyriausybines organizacijas taip pat yra įtrauktos į nu-teistųjų asmenų reabilitacijos procesą. Pavyzdžiui, Anoniminių alkoholikų draugijos nariai, savanoriaujantys projekte „MANO GURU“, veda seminarus apie narkomanų reabilitaciją ir integraciją į visuomenę.

Per nevyriausybinių organizacijų projektus galima dalyvauti ir pakaitinės terapijos programose. Šiuose projektuose narkotikų pakaitinė terapija paprastai derinama su psichologiniais ir žalos mažinimo metodais.

3.4. Šaltiniai

- General Secretariat of Penitentiary Institutions (GSPI, Spain) [Generalinis kalėjimų sekretoriatas (GSPI, Ispanija)]. Mortalidad en Instituciones Penitenciarias 2012. Madrid: SGIP, 2013.
- General Secretariat of Penitentiary Institutions (GSPI, Spain). Annual Report [Generalinis kalėjimų sekretoriatas (GSPI, Ispanija). Metinė ataskaita]. Madrid: SGIP, 2012.
- González, I.: „La Carcel en España. Mediciones siglo XXI“, Revista de Derecho Penal y Criminología, 3.a Época, n.o 8 (julio de 2012), págs. 351–402.
- Spanish Ministry of Health [Ispanijos sveikatos priežiūros ministerija]. Encuesta sobre salud y consumo de drogas en internados en instituciones penitenciarias, ESDIP, Madrid, 2011.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Handbook on Prisoners with Special Needs. Criminal Justice Handbook Series [Jungtinių Tautų Narkotikų kontrolės ir nusikalstamumo prevencijos biuras (UNODC). Vadovas „Specialiųjų poreikių turintys kaliniai“. Baudžiamosios teisenos vadovų serija], New York, 2009.

4. LGBT KATEGORIJAI PRIKLAUSANTYS KALINIAI

4.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Įkalinimo įstaigose išankstinės nuostatos ir stereotipai dažnai būna stipresni nei išoriniame pasaulyje, todėl kaliniai, priklausantys LGBT kategorijai, keletu aspektų tampa ypač pažeidžiama grupe.

Visų pirma, jie jaučia didesnę **apsaugos poreikį**. „Daug labiau tikėtina, kad LGBT kaliniai taps seksualinio užpuolimo ir prievartos aukomis nei tokių aktų kaltininkais. Įkalinimo įstaigose vyrai, kurie prieš įkalinimą niekada nebūtų turėję seksualinių santykių su kitais vyrais, dažnai užsiima prievartiniais lytiniais santykiais su vyrais. Kadangi tokiais atvejais kalinys išprievartauja kitą tos pačios lyties kalinį, kaltininkai neapgalvotai priskiriami homoseksualams. Iš tiesų, dauguma kalėjimo prievartautojų laiko save heteroseksualais, o savo aukas – moters pakaitalu. Tokie santykiai apima ne tik seksą. Jie taip pat reiškia priverstinį asmens, laikomo silpnesniu, paklusimą agresoriui, pastarajam dažnai siekiant įrodyti ir sustiprinti savo vyrišką hierarchinę poziciją kalėjimo subkultūroje.“²²

Taigi, tikėtina, kad nuo lytiniu keliu plintančių ligų, įskaitant ŽIV ir AIDS, daugiausia kenčia LGBT kaliniai.²³ Be narkotikų vartojimo, išprievartavimas yra antroji didėjančio ŽIV infekuotų kalinių skaičiaus priežastis. Norint apriboti tokių infekcijų plitimą, būtina gana dažnai atlikti medicininius visų kalinių tyrimus. Seksualinis ir fizinis smurtas taip pat gali sukelti tam tikrų sužalojimų, kurie kalėjimo ligoninėse turėtų būti atitinkamai gydomi. Be to, išprievartavimo atvejais reikalinga intensyvi psichologo pagalba.

²² United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook on Prisoners with Special Needs [Jungtinių Tautų Narkotikų kontrolės ir nusikalstamumo prevencijos biuras, vadovas „Specialiųjų poreikių turintys kaliniai“], New York: United Nations, 2009, p. 105.

²³ 2006 m. pabaigoje apskaičiuotas asmenų, sergančių ŽIV / AIDS, skaičius pagal rasės / tautinės priklausomybės, lyties ir užsikrėtimo kategorijas, remiantis 33 valstybių konfidencialumo pagrindu atliktomis ataskaitomis apie ŽIV infekuotus asmenis. Ligų ir kontrolės prevencijos centras.

Skundo pateikimo tvarkoje išprievartavimo ar bet kokio kito smurto atveju turėtų būti numatyta speciali apsauga nuo keršto, kadangi aukos, daugiausia LGBT aukos, paprastai bijo pateikti skundą.

Pagrindinis veiksnys, darantis LGBT kalinius pažeidžiamus, gali būti jų paskirstymas, kur atlikti laisvės atėmimo bausmę.

LGBT kaliniai gali būti jautrūs fiziniam kūno patikrinimui. Tokie asmenys paprastai neturi aiškiai išreikštos teisės būti apieškomi atitinkamos lyties apsaugos darbuotojų su kuo didesne pagarba jų asmens orumui.

4.2. Teisinės nuostatos

Belgijoje, Bulgarijoje, Lietuvoje ir Vokietijoje nėra jokių teisinių nuostatų dėl LGBT kategorijos kalinių. Nepaisant to, visose šalyse juos saugo nacionaliniai teisės aktai, nukreipti prieš asmens diskriminaciją.

Beje, **Vokietijoje** yra keletas teisės aktų, kuriais teismai rėmėsi sprendami LGBT asmenų problemas. Transseksualūs kaliniai gali ginti savo teisę į medicininį gydymą pagal *Federalinio kalėjimų įstatymo* 56 skirsnį ir atitinkamas *federalinių žemių kalėjimų įstatymų* nuostatas.²⁴ Tam tikrais atvejais transseksualūs kaliniai netgi gali reikalauti išplėstinio psichoterapinio gydymo.

Kita vertus, Federalinis Konstitucinis Teismas sustiprino transseksualių kalinių teises, nusprendęs, kad kalėjimo darbuotojai transseksualių ieškovo privalo vadinti jo nauju, teismo patvirtintu vardu bei pavarde, bei savo sprendimą pagrindęs žmogaus orumo ir asmens laisvės principu, kurį garantuoja Vokietijos Konstitucija.²⁵

Kalbant apie homoseksualių kalinius, ir Vokietijos teisinėje literatūroje, ir teismų sprendimuose išreiškiama griežtesnė nuostata, daugiausia laikant, kad homoseksualumas yra žalingas. Todėl kalėjimo administracija gali drausti homoseksualiems asmenims skirtos vaizduojamosios literatūros pirkimą ir laikymą.²⁶ Pagrįsdami savo sprendimą, Niurnbergo teisėjai

²⁴ Karlsruhe aukštesniojo apygardos teismo 2000 m. lapkričio 30 d. sprendimas Nr. 3 Ws 173/99.

²⁵ Federalinio Konstitucinio Teismo 1996 m. rugpjūčio 15 d. sprendimas Nr. 2 BvR 1833/95.

²⁶ Niurnbergo aukštesniojo apygardos teismo 1983 m. rugpjūčio 15 d. sprendimas Nr. Ws 552/83. Taip pat žr. Miuncheno aukštesniojo apygardos teismo 1973 m. balandžio 16 d. sprendimą Nr. 1 V As 13/73; Hamo aukštesniojo apygardos teismo 1981 m. vasario 27 d. sprendimą Nr. 4 Ws 58/81.

teigė, kad dėl seksualine prasme ypatingų aplinkybių, kuriose yra atsidūrusi uždara vyrų kalinių grupė, tokie žurnalai gali dirbtinai kaitinti atmosferą, kuriai ir taip būdingas priverstinis seksualinis susilaikymas. Taip kaliniai būtų provokuojami reaguoti į šią situaciją, kuri atvestų prie priklausomybės santykių tarp kalinių.

Siekiant atmesti dėl seksualinės orientacijos diskriminuojančius teisės aktus, neakivaizdžiai buvo remiamasi *Konstitucijos* 3 straipsniu (Lygios teisės).²⁷

Kadangi Vokietijos kalėjimų sistemoje moterys ir vyrai yra griežtai atskirti, homoseksualūs santykiai lieka vienintele kalinių galimybe turėti seksualinių santykių, nepaisant tokių naujovių kaip ilgesni kelių valandų trukmės pasimatymai specialiose patalpose (vok. *Langzeitbesuch*).²⁸ Nepaisant šio fakto ir didelio lytiškai plintančių ligų pavojaus nesant saugesnio sekso galimybės, Vokietijos kalėjimo teismų praktika nepripažįsta kalinių teisės reguliariai (nemokamai) gauti prezervatyvų.²⁹

Pripažįstant problemas, kurias kelia uždara vienos lyties asmenų aplinka, galima būtų suabejoti kalinių atskyrimo pagal numanomą (biologinę) lytį principu. Tačiau prieš siekiant panaikinti tokį atskyrimą, reikėtų apmąstyti ir tai, kaip nesukurti naujos pažeidžiamumo situacijos, t. y. priverčiant nedidelį skaičių moterų kalinių priklausyti nuo aplinkos, kurioje vyrauja vyrai.³⁰

Nepaisant tyrimų ir statistinių duomenų stokos apie transseksualių kalinių skaičių įkalinimo įstaigose, **Ispanijoje** yra specialių administracinių teisės aktų, susijusių su šia nuteistųjų grupe. GSPI *Instrukcijoje Nr. 7/2006* dėl transseksualų integracijos įkalinimo įstaigose suteikiama galimybė reikauti, kad jiems būtų suteikta kitos psicho-socialinės lyties tapatybė priskyrimo tikslais pagal *Penitencinės sistemos konstitucinio įstatymo* 16 straipsnį (kuriame nustatytas vyriškos lyties kalinių atskyrimas nuo moterų kalinių ir, žinoma, numatyta daug gyvenimo kalėjime aspektų, pvz., gydymas, sugavimo būdai ir kt.). Dėl to jų tapatybės pripažinimas turi įtakos daugeliui kalėjimo gyvenimo aspektų.

²⁷ Pvz., Federalinio Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 19 d. sprendimas Nr. 2 BvR 1397/09.

²⁸ Pvz., žr. Eder, U., 2008.

²⁹ Koblenco aukštesniojo apygardos teismo 1997 m. vasario 07 d. sprendimas Nr. 2 Ws 837/96.

³⁰ Plg. diskusiją dėl moterų įkalinimo įstaigų panaikinimo ir jų kaip savarankiško padalinio integravimo į vyrų įkalinimo įstaigas. Prieiga internete: <<http://www.taz.de/!113641/>> (paskutinė peržiūra: 2014-07-24).

Kaip kitą tokio pripažinimo būdą galima paminėti GSPI ir su LGBT bendruomene dirbančios nevyriausybines organizacijos GEHITU asociacijos (Baskų krašto LGBT) bendradarbiavimo sutartį, atitinkančią Bendruomenės tarnybų reikalavimus.

Katalonijoje taip pat yra specialios lyties tapatybės keitimo taisyklės: pavyzdžiui, *Instrukcija Nr. 3/2009* dėl transseksualių asmenų vidinio atskyrimo ir gyvenimo Katalonijos kalėjimuose ypatumų. Šioje metodikoje irgi numatyta, kad asmuo gali kreiptis dėl konkrečios lyties tapatumo pripažinimo, o tuomet, atsižvelgiant į tai, būti priskirtas atitinkamai nuteistųjų kategorijai.

4.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Kaip minėta, nė vienos iš tirtų šalių kalėjimų institucijos nerenka statistinės informacijos apie LGBT kalinius. Paprastai nėra ir tyrimų šia tema. Kadangi tarp kalinių vyrauja stiprios heteroseksualinės nuostatos, LGBT kaliniai lieka beveik nepastebimi, labai pažeidžiama kalinių grupė ir, atrodytų, nėra jokios bendros koncepcijos, kaip padidinti visų kalėjimo gyventojų toleranciją jiems. Dabar atvirai prisipažinę LGBT kaliniai priklauso nuo išankstiniais nusistatymais nesivadovujančių socialinių darbuotojų, dvasininkų bei kalėjimo pareigūnų.³¹

Bulgarijoje LGBT kaliniai dažniau laikomi gėjais dėl to, kad trūksta bendro supratimo, ką reiškia būti biseksuali ar transseksuali. LGBT kaliniai paprastai bijo prisipažinti apie savo seksualinę pakraipą, baimindamiesi įvairių formų priekabiavimo (smurto, seksualinio priekabiavimo, patyčių ir pan.). Kalėjimo administracija neatsižvelgia į kalinamųjų seksualinę orientaciją, tačiau tokia informacija gali būti naudinga susidūrus su problemomis, kylančiomis dėl jų pažeidžiamumo. Kalėjimo darbuotojai dažniausiai įsikiša į kalinių santykius, kad juos apsaugotų, tik tais atvejais, kai pažeidžiamos kalėjimo taisyklės. Jei reikalinga psichologinė pagalba, LGBT kaliniai gali kreiptis į psichologus. Bulgarijoje nėra jokios gydymo specifikos, susijusios

³¹ Priešingas pavyzdys, pavyzdžiui, yra Jungtinių Valstijų užsienio reikalų departamento parengta šalies ataskaita apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje 2012 metais, atkreipianti dėmesį į netoleranciją dėl seksualinės orientacijos ir tapatybės, kuri šioje šalyje vis dar lieka neišspręsta problema.

su didesne lytiškai plintančių ligų ar traumų rizika. Kaliniai nėra paskirstomi jų priskyrimo atitinkamai kategorijai pagal asmenines savybes pagrindu. Iškilusios situacijos yra sprendžiamos individualiai, kalėjimo direktoriaus nuožiūra.

Vokietijoje LGBT kaliniams taip pat skiriama labai mažai dėmesio. Turint omenyje problemišką prezervatyvų tiekimo temą, čia yra ir teigiamų, ir neigiamų pavyzdžių.

Bavarijoje ŽIV paplitimas kalėjimuose buvo 30 kartų didesnis nei tarp visų Vokietijos kalinių, nes ten gana sunku gauti apsaugos priemonių (Lohmann, 2014). 2005–2007 m. laikotarpiu Bavarijos kaliniai gavo tik 43 prezervatyvus, nors tuo metu Bavarijos laisvės atėmimo įstaigose buvo įkalinta 13 000 vyrų (ten pat). Įkalinimo įstaigose, kur homoseksualumas laikomas negalimu, tai, jog kalėjimo medicinos darbuotojams ar psichologams reikėjo pateikti oficialų prašymą dėl prezervatyvų, daugeliui kalinių akivaizdžiai užkirto kelią jų prašyti.

Priešingai Bavarijos kalėjimų politikai, **Šiaurės Reino-Vestfalijos** baudžiamosios institucijos nutarė laikytis pažangesnio požiūrio. Pavyzdžiui, Hovelhofo kalėjime ne tik įrengtas įvairių rūšių nemokamų prezervatyvų aparatas, bet ir visiems naujai atvykusiems kaliniams siūloma pasiskiepyti nuo hepatito A ir B (Deutsche AIDS-hilfe, 2013, p. 23 ir paskesni). Duisburgo kalėjime nemokamų prezervatyvų galima gauti informacijos centre, kuriame papildomai siūloma Vokietijos AIDS pagalbos organizacijos (vok. *Deutsche AIDS Hilfe*), vietinio kreditų teikimo konsultavimo centro ir kitų atitinkamų organizacijų informacinė medžiaga (ten pat, p. 32). Tokiu būdu kaliniai apsaugos priemonių gali pasiimti nepastebėti.

4.4. Šaltiniai

United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook on Prisoners with special needs [Jungtinių Tautų Narkotikų kontrolės ir nusikalstamumo prevencijos biuro vadovas „Specialiųjų poreikių turintys kaliniai“], New York: United Nations, 2009, p. 105.

Lohmann, D. (2014): „43 Kondome für 13 000 Männer“, 2014-04-25, Bayerische Staatszeitung. Prieiga internete: <<http://www.bayerische-staatszeitung.de/staatszeitung/politik/detailansicht-politik/artikel/43-kondome-fuer-13-000-maenner.html>> (paskutinė peržiūra: 2014-06-25).

Deutsche AIDS-Hilfe (2014): Betreuung im Strafvollzug. Ein Handbuch. Prieiga internete: <http://www.aidshilfe.de/sites/default/files/Betreuung_im_Strafvollzug_2014.pdf#page=172> (paskutinė peržiūra: 2014-07-25).

5. MOTERYS

5.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Nors moterų kalinių skaičiaus vidurkis Europoje sudaro maždaug 4,9 %, per pastarąjį dešimtmetį jų skaičius **Ispanijos** įkalinimo įstaigose pasiekė 7,5 % visų gyventojų.³² Nors procentas yra didelis, iš tikrųjų moterų kalėjimų sistemoje sudaro mažumą, o tai, kaip ir kitose šalyse, kelia didesnių sunkumų atliekant bausmę. Siekiant pasvarstyti, kad kalinės yra pažeidžiamos ne tik dėl to, kad jų grupė sudaro mažumą, šiame skyriuje išvardytos situacijos, kurios daro jas labiau pažeidžiamas.

Pavyzdžiui, tuo atveju, kai moteris yra kalinama toje pačioje įkalinimo įstaigoje kaip ir vyrai, bendrosiomis patalpomis dažniau naudojasi pastarieji. Moterims skiriama mažiau patalpų ir erdvės bei jos paprastai nepaskirtos pagal kalinių kategorijas (jaunimui ir suaugusiesiems, prevenciškai sulaukytiesiems ir nuteistiesiems, kaliniams, kuriems paskirtos trumpos ir ilgos bausmės, turintiems priklausomybę nuo narkotikų). Kadangi kalėjimų tik moterims yra nedaug, tai suponuoja jų išsisklaidymą visoje teritorijoje, dėl ko moteris yra dažniau perkeliama kitur.³³

Kalbant apie laisvės atėmimo vietų patalpas, **Belgijoje** yra tik vienas vien moterims skirtas kalėjimas (Berkendalyje), kuriame kali apie 25 % visų moterų kalinių (kalėjime, kuriame numatytos 64 kalėjimo vietos, laikomos 95 moteris). Tuo tarpu dauguma nuteistų moterų (75 %) yra laikomos atskiruose moterų korpusuose kituose šešiuose kalėjimuose (Antverpene, Briugėje, Gente, Lantine, Monse ir Namiūre).

Bulgarijoje moteris kalinės kali tiesiog atskirose patalpose. Vienintelis moterims skirtas kalėjimas, kuriame įrengti ir pataisos namai nepilnametėms įstatymų pažeidėjoms bei du atvirojo tipo kalėjimo bendrabučiai,

³² Aebi, M. & Delgrande N. Council of Europe Annual Penal Statistics [Europos Tarybos metinė baudžiamoji statistika] (Space I), University of Lausanne, 2011, p. 80.

³³ Žr. González, 2012, p. 390–91. Pavyzdžiui, Ispanijoje trys moterų kalėjimai priklauso GSPI, bet ten apgyvendinama tik 20 % moterų. Tai reiškia, kad 80 % likusių moterų laikomos įprastų šalies kalėjimų moterų padalinuose.

yra įsikūręs Centrinės Bulgarijos Sliveno mieste. 2012 m. sausio 1 d. ten bausmę atliko 329 moterys.³⁴ Be to, kad nėra tinkamos infrastruktūros, dar trūksta ir darbuotojų, programų bei specialaus gydymo paslaugų; kalėjimo administracija negali patenkinti tokių kalinių specialių fizinių, profesinių, socialinių ir psichologinių poreikių.

Kita vertus, **Katalonijoje** ir **Ispanijoje** moterims skiriami ne tokie lankstūs pataisos režimai, mažiau alternatyvių baudžiamųjų priemonių³⁵ (išskyrus išsiuntimo iš šalies atvejus, GDPS, 2011, p. 113), jos dažniau grąžinamos kardomajam kaltinimui. Ir priešingai, GDPS duomenimis, joms suteikiama daugiau leidimų laikinai išeiti, lygtinių paleidimų ir atvirojo režimo sąlygų nei vyrams, nes jos „geriau prisitaiko prie kalėjimo sąlygų“ (2011, p. 113).

Viena iš ypatingų moterų kalinių pažeidžiamumo situacijų, kuri bendra visoms tirtoms šalims, yra nėštumas ir motinystė. GSPI duomenimis, „kalėjimuose kartu su savo motinomis, atliekančiomis bausmę, gyvena daugiau nei 200 vaikų“ (GSPI, 2011, p. 24).

Nėštumo problema siejama su kitomis sveikatos problemomis. Pa-
vyzdžiui, moterys dažniau serga ŽIV infekcija (GDPS, 2011, p. 113). Be to, joms dažnai skiriama per daug vaistų, ypač psichotropinių. Be to, **Belgijos** kalėjimuose kali nemažai moterų, sergančių psichikos ligomis bei turinčių piktnaudžiavimo narkotikais ar alkoholiu sutrikimų, taip pat jos dažniau patiria seksualinę ir fizinę prievartą bei smurtą.

Vokietijos kalėjimuose moterys susiduria su panašia pažeidžiamumo situacija. Visų pirma, esant dažnai ir nuolatinei kalinių, nuteistų trumpomis bausmėmis, kaitai, kalėjimo administracija dažnai nesiima individualaus jų gydymo (Haverkamp, 2011, p. 125). Profesinio mokymo kokybės ir specialybių stoka, didelės moterų kalinių skolos ir skolų nereguliavimas bei nepakankamos kokybės rehabilitacija, ypač dėl darbuotojų trūkumo ir per menko bendradarbiavimo su buvusių kalinių globos tarnybomis (vok. *Straffälligenhilfe*), reiškia papildomas specifines problemas moterų kalėjimuose (Haverkamp, 2013, p. 136 ir paskesni).

³⁴ Aebi, M. & Delgrande N. Ob. Cit., p. 80.

³⁵ Almeda, 2003, p. 42, 32, cit. González 2012, p. 391.

5.2. Teisinės nuostatos

Ispanijoje GSPI supranta, kad įkalinimo įstaigų sistema yra „vyriško“ pobūdžio, todėl parengė specialų planą moterims. Be to, Katalonijos GDPS pripažįsta, kad moterys kalinės kenčia labiau nei vyrai ir kad būtina sukurti specialias taisykles ir pagalbos sistemas traktuojant šias skirtingas situacijas.

Kalbant apie infrastruktūros problemas, 1/1979 m. rugsėjo 26 d. *Penitencinės sistemos konstituciniame įstatyme* (angl. sutrump. *OLPS*) nurodoma: „Nesant prevencinio įkalinimo įstaigų moterims ir jaunimui, jie turi būti apgyvendinti visiškai atskiruose vyrų įkalinimo įstaigų skyriuose, kuriuose būtų nepriklausoma organizacijos sistema bei skirtingas režimas“ (8.3 str.). Kaip galima matyti, būti atskirtoms nuo vyrų nereiškia būti atskirtoms pagal režimą ar amžių. Minėto įstatymo (*OLPS*) 38.4 straipsnyje pabrėžiama, kad „moterims skirtose įkalinimo įstaigose kalinės turi būti aprūpinamos reikiamomis intymios higienos priemonėmis“. Išskyrus šias nuostatas, svarbiausiuose įstatymuose nėra jokių aliuzijų į specialius moterų poreikius, išskyrus nėštumo ir motinystės klausimus.

GDPS taip pat numato specialiai moterims skirtas taisykles ir schemas. *Katalonijos įkalinimo įstaigų taisyklių* 4.2 straipsnyje nurodoma, kad „nepaisant bendrai visoms įkalinimo įstaigoms nustatytų taisyklių, visų išskirtinai moterims ir jaunimui (ir prevenciškai sulaikytiesiems, ir nuteistiesiems) skirtų įkalinimo įstaigų sistema ir konfigūracija privalo atitikti šių asmenų ypatumus ir jų adaptaciją siekiant, kad geriau būtų patenkinti baudžiamosios teisenos tikslai“.

Lietuvos Respublikos *bausmių vykdymo kodekse* nustatytos pagrindinės taisyklės, susijusios su moterų kalinių teisiniu statusu. Visgi šios taisyklės dažniausiai apsiriboja nėščių moterų ir motinų statusu.

Pirmiausia, moterys kalėjimuose turi būti laikomos atskirai nuo vyrų (70 str.). Nėščios moterys, krūtimi maitinančios motinos ir vaikai turi teisę gauti geresnes gyvenamąsias patalpas, gyvenimo sąlygas bei geresnį mitybos racioną (173 str.). *Bausmių vykdymo kodekse* nustatyta, kad pataisos namuose, kuriuose yra vaikų sektoriai, moterys kalinės turi teisę auginti savo vaikus bei jais rūpintis, iki jiems sukanka treji metai (151 str.). Be to, yra numatyta speciali taisyklė, kad kalėjimo administracija nėščias moteris ir motinas su jaunesniais nei trejų metų amžiaus vaikais gali paleisti iš

kalėjimo lygtinai, nepriklausomai nuo bendrųjų lygtinio paleidimo sąlygų (29 str., 152 str.). Šiai kalinių grupei neturi būti taikomos tokios kraštutinės drausminės priemonės kaip uždarymas į karcerį (142 str.).

Kalbant apie **Vokietijos** kalėjimus, nors daugiausia į moterų kalinių poreikius atsižvelgiama dėl „vyrų dominavimo“ tarp visų kalinių, yra viena sritis, kurioje teisės aktų leidėjas pabandė atsižvelgti į žalingą laisvės atėmimo poveikį moterims, tiksliau – motinoms. Todėl ir *Federaliniame kalėjimų įstatyme* (80 ir 142 skirsniai), ir galiojančiuose *federalinių žemių kalėjimų įstatymuose* numatytas atitinkamų sąlygų sudarymas motinoms su vaikais.

Bulgarijoje moterys kalinės yra kalinamos atskirai Sliveno moterų kalėjime. Bulgarijos teisės aktuose yra nustatyti specialūs reikalavimai, daugiausia nėštumo ir gimdymo atvejais, siekiant užtikrinti tokių moterų gydymo kokybę ir vaikų priežiūrą. Šiais atvejais įstatymas numato reguliarius medicininius patikrinimus, darbo krūvio palengvinimą, kokybišką maistą, joms gali būti suteikiama teisė į lengvesnį kalėjimo režimą ir pan.

5.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Ispanijoje OLPS reglamentuojama, kad „įstaigose ar padaliniuose, kuriuose kalinės turi būti patalpa, aprūpinta akušerinėmis priemonėmis, reikalingomis nėščioms ir ką tik pagimdžiusioms bei kūdikį maitinančioms kalinėms, taip pat toms gimdyvėms, kurios esant skubiems gimdymo atvejams negali būti nugabentos į laisvėje esančias ligonines“ (38.1 str.). *Įkalinimo įstaigų taisyklių* (PR) 165, 166.2, 167 ir 180 straipsniuose yra reglamentuojama motinoms skirtų centrų įsteigimo galimybė. Kaip tokios nuostatos veikia, parodyta žemiau, pateikiant dviejų įkalinimo įstaigų administracijų pavyzdžius.

Nuo 2009 m. GSPI įgyvendina *Veiksmų, skirtų įkalinimo įstaigose kalinčių moterų ir vyrų lygybei įgyvendinti, programą*, atlikdamas konkrečius ir kompleksinius veiksmus, kurių pagrindiniai tikslai yra šie:

- pašalinti konkrečius pažeidžiamumo veiksnius, kurie lėmė moterų įsitraukimą į nusikalstamą veiklą;
- panaikinti įkalinimo įstaigose diskriminaciją lyties pagrindu;
- visapusiškai rūpintis moterų kalinių poreikiais;

- skatinti lytinio smurto panaikinimą, ypač jo psichologines ir medicines pasekmes, susijusias su dažnai pasitaikančiais prievartos ir netinkamo elgesio atvejais asmeninėse daugelio moterų kalinių gyvenimo istorijose.

Pats GSPI įsteigė Bendrą techninę komisiją, vykdančią stebėseną, siekdamas įvertinti programos poveikį, taip pat kontroliuoti lyčių lygybės srityje įgyvendinamus veiksmus.

Švietimo srityje administracija pabrėžia: „Kadangi tarp moterų kalinių vyrauja romų tautybės ir užsienietės moterys, kalėjimo administracija turėtų dėti pastangas kultūrinės integracijos ir ispanų kalbos mokymo programoms įgyvendinti.“³⁶

Kalbant apie kalinčias motinas, pats GSPI pripažįsta, kad motinos su vaikais kalėjime yra „labiausiai pažeidžiamas segmentas. Todėl reikia ir toliau dėti pastangas siekiant pagerinti jų padėtį.“³⁷

OLPS 38.2 straipsnyje motinoms, kurių vaikai yra jaunesni nei trejų metų, leidžiama būti kalėjime kartu su jais. Atsižvelgiant į tai, prie kurios įkalinimo sistemos motina yra priskirta, ji su savo vaiku gali būti perkelta į vieną iš šių trijų specialių padalinių: motinų padalinį, išorinius motinų padalinius ir pavaldžius padalinius.

Kita vertus, jame taip pat yra nurodytas „specialus lankymo režimas vaikams, kurie yra jaunesni nei dešimties metų ir negyvena su motinomis kalėjime. Šių pasimatymų dažnis ir asmeniškumas neturi būti apribotas, o jų trukmė ir laikas turi atitikti nustatytą įstaigos tvarką“ (OLPS 38.3 str.).

(a) Motinų padaliniai – tai specialūs padaliniai moterims su vaikais, jaunesniais nei trejų metų amžiaus, kurioms paskirtas įprastas kalėjimo režimas.

(b) Išoriniai motinų padaliniai. Nuo 2004 m. steigiant šiuos padalinius motinas ir vaikus aiškiai buvo siekiama atskirti nuo kalėjimo aplinkos. Tai – už kalėjimo ribų esantys padaliniai, kuriuose suteikiama geresnė aplinka vaikams ir pagerinama motinų resocializacija. Išoriniai motinų padaliniai – tai struktūros, skirtos specialioms motinų ir vaikų poreikiams patenkinti.³⁸ Šiuose centruose yra skatinami

³⁶ Prieiga internete: <<http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/idioma/ca/Reeducacion/ProgramasEspecificos/mujeres.html>> (paskutinė peržiūra: 2014-05-04).

³⁷ Vidaus reikalų ministerija (red.) s/f “Unidades Externas de Madres”. p. 6. Prieiga internete: <http://www.institucionpenitenciaria.es/web/export/sites/default/datos/descargables/publicaciones/Unidades_Externas_de_Madres_accesible.pdf>.

³⁸ Ten pat, p. 7.

dažni vaikų apsilankymai taikant kuo mažiau apribojimų, įgyvendinamos intensyvaus mokymo ir lavinimo programos.

- (c) Pavaldūs padaliniai, skirti motinoms su jaunesniais nei trejų metų amžiaus vaikais, kurioms paskirtas atvirasis arba „sušvelnintas“ režimas (*Įkalinimo įstaigų taisyklių* 100.2 str.). Kaip teigia GSPI, „tai įkalinimo įstaigų padaliniai, įsikūrę ne kalėjimuose, dažnai paprastuose butuose ar namuose be jokių išorinių juos identifikuojančių ženklų. [...] šiuose padaliniuose gyvena vyrai ir moterys, kuriems paskirtas atvirasis režimas, o šių padalinių veikloje paprastai dalyvauja ir nevyriausybinio sektoriaus organizacijos.“³⁹

GDPS taip pat pripažįsta, kad reikalingas lyčių klausimais besispecializuojančių darbuotojų, dirbančių su moterimis, mokymas. Šiuo tikslu kiekvienoje įkalinimo įstaigoje yra paskirtas lyčių klausimus sprendžiantis darbuotojas, kuris kalba ir su vyrais, šviesdamas juos lyčių problemų klausimais. Be to, GDPS remia specialias sveikatos priežiūros programas, pavyzdžiui, ginekologijos, šeimos planavimo ar motinystės srityse (GDPS, 2011, p. 114–16).

Katalonijos teisingumo ministerija atliko tyrimą apie kalėjime atsidūrusias moteris ir jų vaikus („Motinos kalėjime. Santykiai su įkalinimų moterų vaikais“), kuriuo buvo tiriama moterų santykiai su vaikais prieš joms patenkant į kalėjimą ir kaip palaikomi motinų ir vaikų santykiai, kai motina įkalinama. Be to, išanalizuoti valdžios institucijų siūlomi ištekčiai, siekiant išlaikyti arba atkurti santykius ir kalėjime, ir laisvėje. Taip pat išnagrinėta užsieniečių moterų padėtis ir ypatumai kalėjime.⁴⁰

2013 m. tyrimo duomenimis, Katalonijoje yra 11 pavaldžių padalinių, iš kurių trys skirti moterims.⁴¹

OLPS 38.2 straipsnyje taip pat kalbama apie pilietinės visuomenės dalyvavimo svarbą, nurodant, kad „kalėjimo administracija turi sudaryti sutartis su valstybinėmis ir privačiomis įstaigomis, siekdama pagerinti motinos

³⁹ Prieiga internete: <<http://www.institucionpenitenciaria.es/centrosPenitenciarios/otrasUnidades.html>>.

⁴⁰ Prieiga internete: <<http://www20.gencat.cat/portal/site/Justicia/menuitem.6a30b1b2421bb1b6bd6b6410b0c0e1a0/?vgnnextoid=3528027b6a6f5310VgnVCM1000008d0c1e0aR CRD&vgnnextchannel=3528027b6a6f5310VgnVCM1 Sida.VerInforme GSPI 2012 p. 161 estadística desde los 90's. Cómo en los 90's se morían 400 presos al año... 000008d0c1e0a RCRD&vgnnextfmt=default>>.

⁴¹ Prieiga internete: <http://www20.gencat.cat/docs/Justicia/Home/recerca/catalog/2012/mares_preso2.pdf>.

ir vaiko santykius ir vaiko asmenybės formavimąsi esant ypatingoms aplinkybėms, susijusioms su motinos įkalinimu“.

Sliveno moterų kalėjimas yra viena iš geriausiai veikiančių laisvės atėmimo vietų **Bulgarijoje**. Jame nėra bendros perpildymo problemos bei gana aukštas higienos lygis.⁴² Nėra pranešama ir apie pažeidimus, susijusius su netinkamu elgesiu pažeidžiamoje padėtyje esančių moterų kalinių atžvilgiu.

Pagal Sliveno kalėjimo taisykles nėščioms ar krūtimi maitinančioms moterims suteikiamos specialios sąlygos, pavyzdžiui, vidutinio saugumo režimas, apmokamas laikino nedarbingumo pažymėjimas, reguliarūs sveikatos patikrinimai, papildomi maisto produktai ir specialios valandos krūtimi maitinančioms motinoms, su jų padėtimi susijusių dokumentų persiuntimas, atleidimas nuo sunkaus fizinio ir naktinio darbo, teisė žindyvėms bent 2 valandas per dieną būti lauke. Laisvės atėmimo bausmę atliekančių motinų vaikai iki vieno metų amžiaus gali likti su savo motinomis kalėjimo vaikų kambaryje, nes kalinės, kurios atlikdamos laisvės atėmimo bausmę pagimdo, gali pasinaudoti bausmės vykdymo atidėjimu ir likti namuose, kol vaikui sukaks vieni metai.

Kaip praktinį atsižvelgimo į lytį **Vokietijos** įkalinimo įstaigose pavyzdį, galima paminėti specialią programą, skirtą profesinei buvusių kalinių reintegracijai. Kaip rezultatas buvo sukurtas kvalifikacijos kėlimo, užimtumo ir pagalbos išėjus į laisvę paslaugų tinklas (Haverkamp, 2013, p. 143).

Belgijos teisinėje sistemoje numatyta keletas pirmiau minėtų moterų kalinių teisių. Tiesą sakant, *Diupono įstatymo* 15 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad skirtingų kategorijų kaliniai (įskaitant moteris), kuriems gali būti skirta tam tikra laisvės atėmimo bausmės atlikimo forma, turi būti paskiriami į specialias įkalinimo įstaigas ar jų skyrius.⁴³

Nors 2005 m. *Diupono įstatyme* pripažįstama įkalinimo teisė palaikyti ryšius su išoriniu pasauliu ir gauti pasimatymus (53 str. ir 58–63 str.), šiuo metu tik *Bendruosiuose įkalinimo įstaigų nuostatuose* (111 str. ir 112 str.)

⁴² Annual Report of the Ombudsman of the Republic of Bulgaria as a National Preventive Mechanism 2012 [Bulgarijos Respublikos ombudsmeno, veikiančio kaip Nacionalinis prevencinis mechanizmas, 2012 m. 41-oji metinė ataskaita], Sofia, 2012. Prieiga internete: <<http://www.ombudsman.bg/documents/Report%20NPM%202012.pdf>>.

⁴³ Šiame straipsnyje nurodyti įvairių kategorijų ypatingieji kaliniai yra suimtieji, kuriems paskirtas kardomasis kalinimas, suimtos moterys, suimtosios kartu su vaikais iki trejų metų amžiaus bei suimtieji, kuriems reikalinga speciali sveikatos priežiūra (dėl amžiaus, fizinės ar psichinės sveikatos).

sprendžiama su įkalintomis motinomis gyvenančių vaikų problema.⁴⁴ Teoriškai vaikas su motina, atliekančia bausmę įkalinimo įstaigoje, gali likti, iki jam sueis treji metai. Tačiau dauguma dabartinių atvejų susiję su jaunesniais nei vienu metų amžiaus kūdikiais. Tokia situacija, kai vaikas gimsta motinos įkalinimo metu, susidaro dėl aplinkybių, kuomet motina, būdama įkalinta, gyvena viena su savo vaikais arba kai kartu įkalinami ir tėvas, ir motina.⁴⁵

Vokietijos kalėjimuose motinos gali būti apgyvendintos su savo vaikais, jei pastariesiems nereikia lankyti mokyklos ir jei toks apgyvendinimas yra naudingiausias vaikui. Prieš apgyvendinant vaiką turi būti konsultuojamasi su Jaunimo gerovės tarnyba. Motinoms su vaikais skirtose patalpose turi būti vaikams tinkama gyvenamoji erdvė, kurios aplinka skirtųsi nuo bendros kalėjimo atmosferos, taip pat jos turėtų padėti kalinėms kurti ir formuoti tinkamą ryšį su savo atžalomis bei mokytis tinkamai auginti vaikus laisvėje, kad jiems negręstų pavojus, jog motinos vėl gali įvykdyti nusikaltimą (*Deutsche AIDS-hilfe*, 2014, 177 psl.). Šiuo metu Vokietijoje yra įrengta dešimt tokių patalpų (Wessels, 2012, § 142, išn. Nr. 3).

Be abejo, tokiose specialiai įrengtose patalpose gyvenimo režimas yra ne toks apribotas kaip įprastuose kalėjimo sektoriuose, tačiau visgi kyla abejonių, ar jos iš tiesų gali atlikti savo paskirtį. Pagal savo pobūdį baudžiamosios institucijos nėra tinkama aplinka sveikiems šeimos santykiams formuoti, ką jau kalbėti apie realios galimybės suteikimą kaliniams auginti savo vaikus savarankiškai. Todėl iš esmės yra sveikintinas keleto federalinių žemių požiūris suteikti kalinėms galimybę rūpintis savo vaikais namie pagal vadinamąją „kasdien išleidžiamų namų šeiminkinių“ sistemą (*Deutsche*

⁴⁴ Kaip jau minėta, *Diupono įstatymo* 15 straipsnio 2 dalyje taip pat numatyta, kad suimtos moterys ir suimtos motinos kartu su vaikais iki trejų metų amžiaus, kurioms gali būti skirta tam tikra bausmės atlikimo forma, turi būti paskiriamos į specialias įkalinimo įstaigas ar jų skyrius.

⁴⁵ Tarptautiniu lygiu 2010 m. gruodžio 21 d. Jungtinių Tautų Generalinė asamblėja priėmė *Jungtinių Tautų elgesio su kalinėmis ir nusikaltėlėmis taikomų priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu, taisykles*, vadinamąsias *Bankoko taisykles*. *Bankoko taisyklėse* reglamentuojamas elgesys su moterimis baudžiamojo teisingumo sistemoje (suėmimas, laisvės atėmimo bausmės vykdymas ir kt.), taip pat nustatomos specialios taisyklės dėl nėščių, krūtimi maitinančių moterų bei moterų su vaiku (-ais) kalinimo. *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvų apsaugos konvencijos (EŽTK)* 8 straipsnyje pripažįstama, kad kaip pagrindinė vertybė turi būti saugoma teisė į tai, kad būtų gerbiamas kiekvieno asmeninis ir jo šeimos gyvenimas. *Tarptautinės vaiko teisių konvencijos (VTK)* 9 straipsnyje taip pat nurodoma vaiko teisė augti su šeima ir palaikyti asmeninius santykius su savo tėvais. Galiausiai *Standartinių minimalių nepilnamečių, kurių laisvė apribota, apsaugos taisyklių*, vadinamųjų *Havano taisyklių*, 93 straipsnyje nurodyta, kad vaikui, gyvenančiam su įkalintais tėvais, turi būti skiriamas ypatingas dėmesys ir speciali priežiūra.

AIDS Hilfe, 2014, 177 psl.). Visgi kovos su diskriminacija principas reikalauja tokias priemones suteikti ir kaliniams vyrams, nes vaikui taip pat kenkia, jei jis atskiriamas nuo savo tėvo.⁴⁶

Lietuvoje moterys, kurios buvo nuteistos atlikti bausmę pataisos namuose ar tardymo izoliatoriuje, bausmes atlieka Panevėžio pataisos namuose. Čia kalinamos suaugusios moterys, nepilnametės, taip pat motinos su jaunesniais nei trejų metų amžiaus vaikais. 2012 m. aštuonios motinos rūpinosi savo vaikais kolonijoje, o keturios moterys atliko bausmę būdamos nėščios.

Kitose įkalinimo įstaigose, t. y. Šiaulių tardymo izoliatoriuje ir Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, moterims gyventi su savo vaikais nėra jokių sąlygų. Tai taip pat nėra leidžiama pagal teisinį reglamentavimą. Šiose įkalinimo institucijose gimę vaikai yra atiduodami giminėms arba į valstybės kūdikių namus.

Panevėžio pataisos namuose motinos su vaikais gyvena specialiaame vaikų kambaryje arba kūdikių skyriuje. Kalėjimo darbuotojai nesikiša į ugdymo procesą. Jei reikia, tokios motinos gali prašyti slaugytojų pagalbos. Nuteistosios motinos su savo vaikais gyvena atskirai nuo kitų kalinių. Jos turi savo virtuvę, dušo kambarį ir kitas patalpas. Taip pat yra žaidimų kambarys vaikams, aprūpintas įvairiomis pedagoginėmis priemonėmis. 2012 m. Panevėžio pataisos įstaiga pateikė daugiau nei 20 skirtingų pedagoginių, švietimo, taisomųjų ir psichologinių programų. Pavyzdžiui, dešimt nuteistųjų, įkalinimo įstaigoje auginančių jaunesnius nei trejų metų vaikus, dalyvaavo motinystės įgūdžių ugdymo mokymuose.

5.4. Šaltiniai

Aebi M., Delgrande N. Council of Europe Annual Penal Statistics [Europos Tarybos metinė baudžiamoji statistika] (Space I), University of Lausanne, 2013.

Almeda, E. (2003): *Mujeres encarceladas*, Barcelona: Ariel.

Annual Report of the Ombudsman of the Republic of Bulgaria as a National Preventive Mechanism 2012 [2012 m. Bulgarijos Respublikos ombudsmeno, veikiančio kaip Nacionalinis prevencinis mechanizmas, metinė ataskaita].

⁴⁶ Vienas iš šios ataskaitos autorių, būdamas teisininkas, Brėmene turėjo vieną klientą vyrą, kuris siekė teisės kasdien būti išleistas iš įkalinimo įstaigos, kad galėtų pasirūpinti savo vaiku.

- Haverkamp, R. (2011): *Frauenvollzug in Deutschland: Eine empirische Untersuchung vor dem Hintergrund der Europäischen Strafvollzugsgrundsätze*, Berlin.
- Haverkamp, R. (2013): *Frauen im Strafvollzug*, publication of the KrimZ Conference (Wiesbaden, Germany), forthcoming.
- Ministry of Interior (Spain) (ed) [Ispanijos vidaus reikalų ministerija] (red.) s/d “*Unidades Externas de Madres*”
- González, I.: *La Carcel en España. Mediciones y condiciones del encarcelamiento en el siglo XXI*”, *Revista de Derecho Penal y Criminología*, 3.a Época, n.o 8 (julio de 2012), págs. 351–402.

6. NEPILNAMEČIAI

6.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Ispanijoje baudžiamoji sistema, taikoma vyresniems nei 18 metų amžiaus suaugusiesiems, skiriasi nuo taikomos nepilnamečiams. Tačiau kalbant apie suaugusiuosius, ypatingas dėmesys skiriamas tam tikrai amžiaus grupei: jauniems kaliniams, kurių amžius – nuo 18 iki 21 metų (kartais net iki 25 metų).

Katalonijos įkalinimo įstaigų vadovybės teigimu, nepilnamečiai įvykdo daugiau smurtinių nusikaltimų, dažniau atsiduria areštinėse, jiems rečiau taikomas atvirasis režimas (14 %, palyginti su 24 % suaugusiųjų), tarp jų yra daugiau kitų šalių piliečių (GDPS, 2001, p. 110–11).

Įkalinimo įstaigų vadovybė supranta, kad jauni žmonės – grupė, kuriai turi būti skiriamas ypatingas dėmesys. Turint omenyje jų amžių, manoma, kad turi būti stiprinamas švietimo komponentas ir kad nepilnamečiai turi būti atskirti nuo suaugusių kalinių įtakos.

Bulgarijos baudžiamojoje teisėje daugiausia dėmesio skiriama resocializacijai, o ne bausmei. Jaunieji nusikaltėliai patenka į pataisos įstaigas, berniukai patalpinami atskirai nuo mergaičių.

Nepilnamečiams yra suteikta keletas papildomų teisių, pavyzdžiui: kuo daugiau bendravimo su išorine aplinka, ilgesnė buvimo lauke trukmė, dažnesni giminaičių, nevyriausybinių organizacijų atstovų ir kt. apsilankymai, papildomi apsilankymai kultūros renginiuose, turistiniai pasivaikščiavimai ir t. t. Kalbant apie saugumo priemones, nepilnamečiams taikomos drausminės sankcijos yra ne tokios griežtos, o ginklas prieš juos gali būti panaudotas tik apsaugos darbuotojams reaguojant į ginkluotą užpuolimą.

Įkalinimo įstaigos, skirtos nepilnamečiams teisės pažeidėjams, talpina 296 asmenis. 2011 m. ten buvo apgyvendinta 60 kalinių, jaunesnių nei 18 metų amžiaus, ir 336 – nuo 18 iki 21 metų. Iš viso į laisvės atėmimo / pataisos įstaigas buvo patalpinti 89 nepilnamečiai.⁴⁷ 2013 m. rugsėjo 1 d. pataisos namuose buvo apgyvendinti 47 jaunuoliai iki 18 metų amžiaus.

⁴⁷ Aebi, M. & Delgrande, N. Council of Europe Annual Penal Statistics [Europos Tarybos metinė baudžiamoji statistika] (Space I), University of Lausanne, 2013, p. 76.

6.2. Teisinės nuostatos

Ispanijos OLPS 9.2 straipsnyje nustatyta: „Jaunuoliai bausmę turi atlikti atskirai nuo suaugusiųjų – atskirose įkalinimo įstaigose arba bent jau atskiruose padaliniuose. Pagal šį įstatymą abiejų lyčių jaunuoliai reiškia asmenis iki 21 amžiaus. Išimtiniais atvejais ir atsižvelgiant į kalinio asmenybę, jis (ji) gali likti jaunimo įkalinimo centre, jei jam (jai) jau sukako dvidešimt vieni, bet dar nėra dvidešimt penkerių.“ Ispanijos *Įkalinimo įstaigų taisyklių (PR) 173–177* straipsniuose yra išdėstyti principai, reglamentuojantys bausmių vykdymo tvarką jaunimo kalinimo įstaigose.

Kita vertus, **Bulgarijoje** pagal *Bausmių vykdymo ir kardomojo kalinimo įstatymą* nepilnamečiams teisės pažeidėjams, panašiai kaip ir moterims kalinėms, suteikiama teisė į specialią medicininę priežiūrą, atitinkančią jų poreikius ir sveikatos būklę. Tačiau atitinkami antriniai teisės aktai, pavyzdžiui, *2010 m. kovo 22 d. potvarkis Nr. 2 dėl medicinos paslaugų teikimo sąlygų ir tvarkos laisvės atėmimo vietose*, nenumato jokių specialių priemonių nepilnamečiams ar diferencijuoto požiūrio į medicinos paslaugų teikimą. Nepilnamečiams ar merginoms suteikiamos specialios sveikatos priežiūros paslaugos, nes jos fiziškai patenka į tas pačias patalpas (arba netoli jų) kaip ir suaugusios nuteistosios.

6.3. Priemonės ir praktinė patirtis

GDPS taip pat pripažįsta, kad jauni žmonės – tai ypatingo dėmesio reikalaujanti grupė. Jungtinių Tautų 1955 m. *Standartinėse minimaliose taisyklėse* nustatyta, kad nepilnamečiai turi būti laikomi atskirai nuo suaugusiųjų. O *Europos Tarybos Rekomendacijoje Nr. R (87) 3* teigiama, kad jaunesni kaliniai turėtų būti laikomi sąlygomis, kuriomis jie nepatirs neigiamos įtakos ir galės gauti tinkamą išsilavinimą, ypatingą dėmesį skiriant turintiems ypatingų poreikių dėl tautinės kilmės ar dėl to, kad yra iš kitos šalies (GDPS, 2011, p. 110).

Ir GSPI, ir GDPS šiai kalinių grupei rengia specialias programas. GSPI teigia, kad jo parengta *Integraliosios pagalbos jaunimui programa* „pasižymi

intensyvia edukacine veikla, kuria siekiama pažaboti tolesnį nusikalstamos veiklos vykdymą ir po paleidimo į laisvę vykdyti socialinę integraciją“.

Vykdamas reabilitaciją **Bulgarijos** pataisos namuose, daugiausia dėmesio skiriama švietimui. Lankant mokyklą, sumažėja įkalinimo trukmė, nes trys mokykloje praleistos dienos viena diena sutrumpina bausmės atlikimo laiką. Be to, mokyklą lankantys nepilnamečiai turi teisę dirbti iki 3 valandų per dieną. Organizuojant nepilnamečių kalinių darbą, ypatingas dėmesys skiriamas profesinio mokymo galimybėms. Pasibaigus nepilnamečio pažeidėjo bausmės atlikimo terminui, atitinkamo miesto meras ir savivaldybės taryba yra įpareigoti į laisvę išleisti nepilnamečiui padėti susirasti būstą bei įsidarbinti.

6.4. Šaltiniai

Aebi, M. & Delgrande, N. Council of Europe Annual Penal Statistics [Europos Tarybos metinė baudžiamoji statistika] (Space I), University of Lausanne, 2013.
Direcció General de Serveis Penitenciaris. El model de rehabilitació a les presons catalanes, GDPS, 2011.

7. VYRESNIO AMŽIAUS KALINIAI

7.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Kalbant apie vyresnio amžiaus kalinius, reikia nustatyti, kokio amžiaus riba turėtų būti naudojama kaip atskaitos taškas. Nors dažniausiai naudojama 60 metų amžiaus riba, bet siūlomas ir 50 metų amžius (Schollbach, Krüger, 2009, p. 131). Kiekybiškai vertinant vyresnio amžiaus kalinius pastarosios amžiaus ribos pagrindu, ši grupė atrodo dar svarbesnė. Visgi Ispanijoje, norint gauti tam tikrą specialų gydymą dėl amžiaus, vyresnio amžiaus kaliniais laikomi asmenys, kuriems yra daugiau kaip 70 metų.

Vyresnio amžiaus žmonės yra įvairesni ir turi skirtingų poreikių, priklausimai nuo jų socialinio-ekonominio statuso bei sveikatos būklės. Jungtinių Tautų vadovė „*Specialiųjų poreikių turintys kaliniai*“⁴⁸ yra išskirtos trys pagrindinės vyresnio amžiaus kalinių kategorijos: 1) nuteisti ilgam laisvės atėmimo bausmės terminui būdami jauni ir jau pasenę kalėjime; 2) nuolatiniai pažeidėjai, kurie visą gyvenimą tai patenka į kalėjimą, tai vėl paleidžiami į laisvę; 3) tie, kurie buvo pripažinti padarę nusikaltimą vėlyvesniame gyvenimo tarpsnyje.

Tikėtina, kad suimtiems vyresnio amžiaus asmenims dažniau prireiks specialios pagalbos, kad susisiektų su advokatu kardomojo kalinimo metu bei patekę į kalėjimą. Vyresnio amžiaus asmenys gali patirti apgyvendinimo sunkumų, susijusių su kalėjimo išplanavimu ir sąlygomis. Tai gali būti laiptai, sunkumai patenkant į sanitarines patalpas, kamerų perpildymas, per aukšta ar per žema patalpų temperatūra, taip pat įkalinimo įstaigos architektūriniai ypatumai, dėl kurių turintiesiems fizinę negalią gali būti sunku patenkinti savo pagrindinius poreikius. Praktiškai visi vyresnio amžiaus kaliniai turi sveikatos problemų dėl savo amžiaus, apskritai nesveikos gyvensenos bei žalingų įpročių. Iš bendrų problemų, kurias patiria vyresnio amžiaus kaliniai, galima paminėti lėtines ligas bei daugybę kitų sveikatos

⁴⁸ United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook on Prisoners with Special Needs [Jungtinių Tautų Narkotikų kontrolės ir nusikalstamumo prevencijos biuro vadovas „Specialiųjų poreikių turintys kaliniai“], New York: United Nations, 2009, p. 105.

problemų, pavyzdžiui, širdies ir plaučių ligas, diabetą, hipertenziją, vėžį, Alzheimerio ligą, Parkinsono ligą, opas, prastą klausą bei regėjimą, atminties praradimą bei daugybę fizinės negalios problemų. Tinkamai vyresnio amžiaus asmenų sveikatos priežiūrai reikia didelių papildomų finansinių ir žmogiškųjų išteklių, o tai yra didelė našta įkalinimo įstaigų sistemai.

Kuo ilgesnis įkalinimo laikotarpis, tuo didesnės problemos, susijusios su institucionalizacija. Vyresnio amžiaus kaliniai, kurie kalėjime praleido daug metų, dažnai praranda ryšius su savo šeimomis ir bendruomene, todėl tampa vis labiau priklausomi nuo institucijų veiklos.

Kai kurie vyresnio amžiaus kaliniai negali dirbti dėl fizinės negalios ar kitų sveikatos problemų. Kadangi vyresnio amžiaus žmonėms sunkiau prisitaikyti prie naujos aplinkos, socialiniai darbuotojai ir psichologai turėtų skirti ypatingą dėmesį siekdami parengti juos gyvenimui už kalėjimo ribų. Tai ypač svarbu žmonėms, kurie atliko ilgalaikę laisvės atėmimo bausmę.

7.2. Teisinės nuostatos

Tyrime dalyvavusiose šalyse nėra daug teisinių nuostatų, susijusių su vyresnio amžiaus kaliniais. Nepaisant to, viena iš oficialių priemonių, remiantis kuria nacionaliniai kovos su diskriminacija teisės aktai apsaugo vyresnio amžiaus kalinius, yra amžius.

Vienintelė **Bulgarijos** teisės aktų, susijusių su įkalinimo įstaigomis, nuostata dėl vyresnio amžiaus asmenų nurodo, kad vyresnėms nei 60 metų kalinėms ir vyresniems nei 63 metų kaliniams atliekami privalomieji medicininiai patikrinimai, siekiant įvertinti jų gebėjimą dirbti.

Kalbant apie sveikatos priežiūrą **Belgijoje**, pagal 2005 m. *Diupono įstatymo* nuostatas vyresnio amžiaus kaliniai turi teisę pasinaudoti tos pačios kokybės paslaugomis kaip ir laisvoje visuomenėje. Minėto įstatymo 15 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad skirtingų kategorijų kaliniai turi būti paskiriami į atitinkamas specialias įkalinimo įstaigas ar jų skyrius (įskaitant kalinamuosius, kuriems reikalinga ypatinga priežiūra dėl amžiaus, fizinės ar psichinės sveikatos būklės) ir jiems gali būti taikoma tam tikra bausmės

forma.⁴⁹ Visgi nors šis straipsnis yra *de facto*, iki šiol jo visiškai nesilaikoma.

Vokietijos penitencinėje teisėje beveik nėra nė vienos teisinės nuostatos, susijusios būtent su vyresnio amžiaus kaliniais. Vienintelė galiojanti teisinė nuostata yra susijusi su pareiga dirbti, kuri pagal *Federalinio kalėjimų įstatymo* 41 skirsnį yra netaikoma 65 metų ir vyresniems kaliniams.

Lietuvos Bausmių vykdymo kodekse yra keletas specialių taisyklių, skirtų šiai pažeidžiamai kalinių grupei:

- susijusių su nuteistųjų darbu (125 straipsnis). Pensinio amžiaus nuteistieji į darbą gali būti įtraukiami tik rašytiniu jų sutikimu, kai yra tam neprieštaraujanti gydytojų išvada;
- susijusių su išskaitomis iš darbo užmokesčio (133 straipsnis). Pensinio amžiaus nuteistieji, kurių asmeninėse sąskaitose yra mažesnė pinigų suma, nei nustatyta pagal įstatymą, likus ne ilgiau nei šešiams mėnesiams iki bausmės atlikimo laiko pabaigos gali būti atleisti nuo pareigos mokėti išskaitas į socialinės paramos nuteistiesiems fondą;
- susijusių su profesiniu mokymu. 148 straipsnyje nustatyta, kad pensinio amžiaus nuteistųjų pageidavimu jiems gali būti organizuojamas profesinis mokymas.

Reikia pažymėti, kad *Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso* 6 straipsnyje nustatytas nuteistųjų lygybės taikant bausmių vykdymo įstatymus principas. Tačiau šiame straipsnyje nėra paminėta, kad nuteistasis negali būti diskriminuojamas dėl savo amžiaus.

Ispanijos teisės normose vyresnio amžiaus kaliniams yra pripažįstamos tam tikros privilegijos. *Baudžiamojo kodekso* 92 straipsnyje pripažįstama ankstesnio lygtinio paleidimo galimybė asmenims, sulaukusiems 70 metų ir atitinkantiems tam tikrus kriterijus. Išimtis taikoma atlikusiems 3/4 arba 2/3 bausmės (tais atvejais, kai tokios pat sąlygos, atsižvelgiama, ar nuolat buvo užsiimama darbine, kultūrine ar profesine veikla). Be to, GSPI yra parengęs Visuotinės priežiūros programą įkalinimo įstaigose esantiems pagyvenusiems žmonėms. Ji parengta įgyvendinant šios kalinių grupės integruotos priežiūros protokolą pagal Instrukciją Nr. 8/2011. 2012 m. šioje programoje dalyvavo 113 asmenų.

⁴⁹ Konkrečiai šiame straipsnyje nurodytos skirtingos kalinių kategorijos yra šios: suimtieji, kuriems paskirtas kardomasis kalinimas, sulaikytosios moterys, sulaikytosios kartu su vaikais iki trejų metų amžiaus bei sulaikytieji, kuriems reikia ypatingos priežiūros (dėl amžiaus, fizinės ar psichinės sveikatos būklės).

7.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Dauguma Europos šalių susiduria su bendra demografinė visuomenės senėjimo tendencija. Ši tendencija pastebima ir įkalinimo įstaigose. Kitas veiksnys (daugiausia Belgijoje ir Vokietijoje) – tai baudžiamųjų sankcijų taikymo praktikoje atsiradusi nauja tendencija: ilgesnės laisvės atėmimo bausmės, griežtesnis požiūris į lygtinį atleidimą nuo laisvės atėmimo bausmės bei dažniau naudojamos teisinės priemonės siekiant pratęsti laisvės atėmimo bausmes.

1 lentelė. Vyresnio amžiaus kalinių skaičius 2012-09-01

Amžius \ Šalis	Belgija	Bulgarija	Vokietija	Lietuva	Ispanija
60–70	364	200	1 710	–	2 041
Per 70	81	40	373	–	509
Iš viso	445	240	2 083	180	2 550

Šaltinis: 2012 m. Europos Tarybos metinė baudžiamoji statistika (SPACE I)

Panašiai kaip ir kitoms pažeidžiamoms grupėms, šiai kalinių grupei tiriamųjų šalių įkalinimo įstaigų teikiamos paslaugos, teisinės nuostatos ir programos yra prastai pritaikytos vyresnio amžiaus žmonių poreikiams (įskaitant, pavyzdžiui, maistą, sporto ir sveikatingumo infrastruktūrą, mankštą gryname ore, kalinių darbą, švietimo, reintegracijos programas bei kitokią laiko panaudojimo veiklą). Be to, kadangi įkalinimo įstaigose daugiausia kali jauni suaugę vyrai, vyresnio amžiaus kaliniai gali būti niekinami bei patirti tapatybės krizę.

Nepaisant to, jog **Belgijoje** politiškai pripažįstamas vyresnio amžiaus gyventojų skaičiaus didėjimas ir su šiuo reiškiniu susijusios konkrečios problemos, iki šiol empirinių tyrimų, susijusių su vyresnio amžiaus kaliniais Belgijos kalėjimuose, buvo atlikta nedaug. Atsižvelgiant į prevencinio arba aktyvaus dėmesio stoką vyresnio amžiaus kalinių (sveikatos) problemoms, jausmams bei poreikiams vėlyvesniame amžiaus tarpsnyje, mokslininkai juos paprastai identifikuoja kaip „užmirštąją“ arba „nepastebimąją“ mažumą.

Bulgarijoje įkalinimo įstaigų vadovybė šiems ypatumams skiria nedaug dėmesio arba bent jau jis nėra aiškiai pastebimas. Socialiniai darbuo-

tojai, atsakingi už socialinę veiklą įkalinimo įstaigose, gali atsižvelgti į kai kurias iš šių problemų, tačiau tai paprastai priklauso tik nuo jų žmoniškumo ir profesionalumo.

Kai tapo akivaizdūs **Vokietijos** įkalinimo įstaigose kalinių asmenų demografiniai pokyčiai bei laipsniškas jų amžiaus struktūros kitimas, įkalinimo įstaigų administracijos reagavo į padidėjusį vyresnio amžiaus kalinių skaičių, o teisinėje literatūroje buvo aptariamasi įvairios jų apgyvendinimo formos.⁵⁰ Nepaisant to, daugelyje federalinių žemių dar nėra sukurtos bendros koncepcijos dėl vyresnio amžiaus kalinių kalinimo vietos, todėl vyresnio amžiaus kaliniai laikomi paprastais kaliniais ir kalinami daugelyje Vokietijos laisvės atėmimo vietų.

Senėjančios kalinių populiacijos problemų sprendimo pradininkas yra Badeno-Viurtembergo kraštas. Jau 1970 m. Badene-Viurtemberge vyresnio amžiaus kaliniai buvo pradėti kalinti atskirai nuo kitų kalinių (Rennhak, 2007, p. 19). Singene, Konstanco kalėjimo filiale, galima apgyvendinti 48 kalinius, vyresnius nei 62 metų amžiaus. Vienintelėje Vokietijos „įkalinimo įstaigoje pagyvenusiems asmenims“ nuteistųjų amžiaus vidurkis yra 70 metų, o visi kaliniai atlieka bent 15 mėnesių trukmės laisvės atėmimo bausmę (Vokietijos spaudos agentūra, 2014). Šios pataisos įstaigos įrengimas beveik nesiskiria nuo įprastų įkalinimo įstaigų, tačiau skiriasi kasdienis kalinių gyvenimas.

Singeno įkalinimo įstaiga – sukurta kaip uždara įstaiga – yra orientuota į atvirojo kalėjimo režimą, kur kasdienis dienos režimas yra ne toks griežtas kaip įprastose uždarose laisvės atėmimo vietose. Nuo 7 val. iki 10 val. visos kalėjimo kameros būna atrakinamos; kai kameroje, kuriose nėra tualetų, kalinama daugiau kalinių, jos laikomos atrakintos net ištisą parą (Rennhak, 2007, p. 20). Tokių kalinių polinkį į vienetę ir izoliaciją bandoma sumažinti bendrai vykstant apsipirkti bei įvairiais žygiais, jų sveikata rūpinamasi šiam amžiui tinkamų sporto programų, diskusijų grupių, muzikavimo ir valgio gaminimo kursų forma (Schollbach, Krüger, 2009, p. 136). Iš žymesnių skirtumų būtų galima paminėti didesnę galimų pasimatymų skaičių ir tiems kaliniams, kurie vis dar privalo dirbti⁵¹, tinkamų specialybų pasiūlą.

Kitas atsižvelgimo į ypatingus vyresnio amžiaus kalinių poreikius pavyzdys yra *Kornhauzas*, specialus Švalmstado kalėjimo, esančio Heseno krašte, skyrius vyresnio amžiaus kaliniams. Pagal Heseno laisvės atėmimo

⁵⁰ Žr., pvz., Fichte, 2007; Legat, 2009, p. 70 ir paskesni.

⁵¹ Kaliniams, kuriems yra daugiau nei 65 metai, dirbti nėra privaloma.

bausmių vykdymo tvarką į šią įkalinimo įstaigą perkeliama kaliniai, kuriems sukako 55 metai ir kurių pavojingumo laipsnis bei tikimybė, jog pasislėps, nėra dideli. Kornhauze telpa 61 kalinys, kurie dažniausiai apgyvendinami vienutėse (Roos, Eicke, 2008, p. 109). Kameros visą laiką būna atrakintos, o įkalinimo įstaiga teikia medicinos, psichologines, pedagogikos, sporto pedagogikos ir religines paslaugas. Kaliniams nustatytos palyginti dažno lankymo taisyklės (šešios valandos per savaitę), be to, jie gali dalyvauti atminties lavinimo, jų amžiui tinkamo sporto grupių veikloje, diskusijų rateliuose bei informaciniuose renginiuose jų amžiui skirtomis temomis, pavyzdžiui, apie senatvės pensijų sistemą (Schollbach, Krüger, 2009, p. 135). Kornhauzo įkalinimo įstaigos darbuotojai mokomi pagal specialią programą, kurioje didžiausias dėmesys skiriamas specialiesiems vyresnio amžiaus kalinių poreikiams, o įkalinimo samprata yra nuolat tobulinama (Roos, Eicke, 2008, p. 113).

Tai yra susiję su įkalinimo įstaigomis apskritai, todėl reikia turėti omenyje, kad pastangos pakeisti kalėjimo sąlygas kasdienį kalinio gyvenimą dažnai pakeičia visiškai nežymiai. Pavyzdžiui, įėjus į Kornhauzo pastatą, kuriam daugiau nei 400 metų, pirmiausia neišvengiamai reikia užlipti aukštais laiptais. Medienos dirbiniai, matomai eksponuojami lankytojams, yra kalėjimo praeities relikvai, nes trūkstant kalėjimo darbuotojų šiuo metu kalintys kaliniai neturi galimybės toliau gaminti tokių dirbinių. Taip pat paaiškėja, kad dauguma Kornhauze kalinamų vyresnio amžiaus kalinių atlieka trumpesnes laisvės atėmimo bausmes už nesunkius nusikaltimus, ypač laisvės atėmimo bausmes už įsipareigojimų sumokėti nustatytą baudą nevykdymą. Tokiais atvejais būtų verta rimtai pasvarstyti apie įkalinimo alternatyvas bei apskritai suabejoti laisvės atėmimo bausmės prasmingumu.

Detmoldo,⁵² Bylefeldo⁵³ (Šiaurės Reinas-Vestfalija), Valdheimo (Saksonija)⁵⁴ ir Bairoito (Bavarija)⁵⁵ įkalinimo įstaigų vadovybės įsteigė specialius skyrius vyresnio amžiaus kaliniams, kuriuose teikiamas jų amžiui tinkamas gydymas bei (iš dalies) įrengtos patalpos, kuriose galima laisvai judėti.

Berlyno Tegelio kalėjime, didžiausioje Vokietijos baudžiamojoje vyrų kalinių institucijoje, buvo pasirinktas kitoks, neatskyrimo metodas. Užuot įrengusi atskirą skyrių vyresnio amžiaus kaliniams, kalėjimo administracija

⁵² Žr. Voogt, 2013.

⁵³ Žr. *Neue Westfälische*, 2012.

⁵⁴ Žr. *Rieckmann*, 2012.

⁵⁵ Žr. *Bayreuther Sonntag*, 2012.

tokius kalinius talpina į bendrąjį kalėjimo skyrių, tačiau 2011 m. yra inicijavusi specialias programas atsižvelgiant į kalinių amžių (Kammerer, Spohr, 2013, p. 318). Privačios tarnybos, pavyzdžiui, miesto atstovybė, vyresnio amžiaus kaliniams organizuoja įvairius užsiėmimus, įskaitant ergoterapiją, konsultacijų jų amžiui svarbiomis temomis valandas bei kompiuterių klases (ten pat). Bandomojo projekto metu Gerontologinių tyrimų institutas ištyrė vyresnio amžiaus kalinių padėtį ir atskleidė, kad specialios jų amžiui pritaikytos programos tarp vyresnio amžiaus kalinių paprastai yra labai populiarios, jei jie tinkamai informuojami apie tokius pasiūlymus (Kammerer, Spohr, 2013, p. 321).

7.4. Šaltiniai

- Bayreuther Sonntag (2012): "Ein Altenheim hinter Gittern", 2012 m. gruodžio 23 d. Prieiga internete: <http://issuu.com/bth-journal/docs/bayreuthersonntag_20121223/8> (paskutinė peržiūra: 2014-06-30).
- Vokietijos spaudos agentūra [dpa] (2014): "Immer mehr ältere Häftlinge", Welt, 2014-02-20. Prieiga internete: <<http://www.merkur-online.de/aktuelles/welt/immer-mehr-aeltere-haeftlinge-zr-3375959.html>> (paskutinė peržiūra: 2014-06-29).
- Fichte, G. (2007): "Strafvollzug an älteren Menschen – ein Plädoyer für eine eigene Vollzugsform", Kriminalpädagogische Praxis, Issue 45, pp. 33–36.
- Kammerer, K. & Spohr, J. (2013): "Haft und Haftentlassung im Alter", Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie, Issue 4, pp. 317–322.
- Neue Westfälische (2012): "Gefängnis Senne hat jetzt Senioren-Abteilung", 2012-02-22. Prieiga internete: <http://www.nw-news.de/owl/?em_cnt=6164745> (paskutinė peržiūra: 2014-06-30).
- Rennhak, P. (2007): "Alte Menschen im Justizvollzug – Erfahrungen aus Baden-Württemberg", Kriminalpädagogische Praxis, Issue 45, pp. 19–22.
- Rieckmann, A. (2012): "Die Grauen hinter Gittern", Zeit Online. Prieiga internete: <<http://www.zeit.de/2012/28/S-JVA-Waldheim>> (paskutinė peržiūra: 2014-06-30).
- Roos, H. & Eicke, E.-M. (2008): "Die Abteilung für ältere Gefangene in der Justizvollzugsanstalt Schwalmstadt – Abteilung Kornhaus", in: Dünkel, F., Drenkhahn, K. & Morgenstern, C. [eds.]: Humanisierung des Strafvollzugs, Konzepte und Praxismodelle, Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, pp. 107–114.
- Schollbach, S. & Krüger, M. (2009): "Alte Menschen im Strafvollzug – Eine Bestandsaufnahme über den Vollzugsalltag in Deutschland", Forum Strafvollzug, Issue 3, pp. 130–137.

United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook on Prisoners with special needs [Jungtinių Tautų Narkotikų kontrolės ir nusikalstamumo prevencijos biuro vadovas „Specialiųjų poreikių turintys kaliniai“], New York: United Nations, 2009, p. 105.

Voogt, G. (2013): „Alt und in Haft: Wenn Senioren im Gefängnis sitzen“, Rheinische Post, 2013-11-13. Prieiga internete: <<http://www.rp-online.de/nrw/wenn-senioren-im-gefaengnis-sitzen-aid-1.3813084>> (paskutinė peržiūra: 2014-06-30).

8. NEĮGALŪS ARBA SPECIALIŲJŲ SVEIKATOS PRIEŽIŪROS POREIKIŲ TURINTYS KALINIAI

8.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Tokioje priešiškoje ir uždaroje aplinkoje kaip įkalinimo įstaiga fizinė ir psichinė negalia suponuoja ypatingo pažeidžiamumo situaciją.

Ispanijoje nėra oficialios statistikos apie kalinių, turinčių kokį nors fizinės ar psichinės negalios laipsnį, skaičių. Buvo atliktas tyrimas, kuris parodė, kad maždaug 2 % kalinių (t. y. daugiau nei 1 000 asmenų) yra pripažinti turintys psichikos negalią. Pagal DINCAT (Katalonijos asociaciją, kuri vykdo programą, sprendžiančią atitinkamas problemas) duomenis, Katalonijoje šis skaičius sudaro apie 1 % kalinių (atsižvelgiant į 2012 m. Katalonijos gyventojų skaičių, tai reiškia apie 100 kalinių), tačiau pripažįstama, kad, norint nustatyti daugiau atvejų, reikalingas papildomas tyrimas. Pagal FEAPS (asociaciją, kuri dirba su negalią turinčiais asmenimis, kalinčiais Madrido kalėjime), asmenų, kuriems diagnozuota protinė negalia, skaičius kalėjime gali siekti 6,5 %.

Kalėjimo aplinka žmonėms su negalia gali daryti didesnę žalą dėl didelio kontrolės ir apribojimų lygio. Iš vienos pusės, pastato išplanavimo kliūtytys, sunkiai pakeičiamos konstrukcijos, o iš kitos – maža autonomijos, o tai sunkina tokių asmenų gyvenimą kalėjime arba dėl subjektyviai patiriamų didesnio skaičiaus apribojimų, arba dėl užgaulaus kitų kalinių elgesio, susijusio su ypatinga tokių žmonių padėtimi, jau nekalbant apie jų nesugebėjimą apsiginti esant sutrikusiam intelektui.

Taip pat buvo identifikuota ir neįgalumo nustatymo problema. FEAPS duomenimis, 69 % protinę negalią turinčių asmenų, kurie atlieka laisvės atėmimo bausmę, baudžiamojo proceso metu nebuvo pripažinti turintys tokią negalią. Tai taip pat gali reikšti, kad teismo proceso metu nebuvo atsižvelgta į baudžiamąją atsakomybę lengvinančias aplinkybes.

Bulgarijoje kalinių su negalia arba asmenų, kuriems reikalinga speciali sveikatos priežiūra, skaičius nėra viešai prieinamas, nors tokią informaciją kalėjimo vadovybė turėtų surinkti kalinių priėmimo metu. Nacionalinis prevencijos prieš kankinimą mechanizmas informuoja apie tam tikrus atvejus, susijusius su kai kuriomis ligomis (pavyzdžiui, epilepsija) sergančiais kaliniams. Tačiau nėra tyrimų, kuriais būtų nustatyta asmenų su tokia sveikatos būkle dalis iš visų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę įkalinimo įstaigose.

Lietuvos Respublikos kalėjimų departamentas nėra pateikęs jokių statistinių duomenų apie kalinius su fizine negalia.

Vokietijoje kaliniams su negalia iki šiol būdavo skiriama labai mažai dėmesio. Federalinio demografinės ir kriminologinės kalinių statistikos departamento metiniame informaciniame leidinyje, vienintelėje Vokietijos kalinių populiacijos statistinėje apžvalgoje, asmenys su negalia iš viso neminimi. Maža to, Vokietijos teisinėje literatūroje, išskyrus kelias išimtis, taip pat nėra atsižvelgiama į neįgalių kalinių problemas. Nors psichikos negalią turinčių kalinių, kalinčių įprastose įkalinimo įstaigose, problemų iš viso nėra bandoma spręsti, įvairių federalinių žemių kalėjimų administracijos fiziškai neįgaliems kaliniams savo nuožiūra skiria specialiai įrengtas kameras.

Belgijos kalėjimų departamentas taip pat neteikia statistinių duomenų apie kalinius su fizine arba protine negalia. Nepaisant to, Belgijos federalinio ombudsmeno *Médiateur Fédéral* bei Lygių galimybių ir pasipriešinimo rasizmui centro (sukurto vadovaujantis 1993 m. vasario 15 d. Federalinio įstatymo nuostatomis) ataskaitos rodo, kad fizinė ir psichinė negalia reiškia ypač pažeidžiamą padėtį laisvės atėmimo vietose, turint omenyje, kad dauguma įkalinimo įstaigų nėra pritaikytos arba tinkamai įrengtos, kad atitiktų specialius tokių įkalintųjų poreikius. Asmenų su negalia įkalinimo įstaigose problema negali būti nagrinėjama atskirai nuo bendro konteksto, t. y. endeminio įkalinimo įstaigų perpildymo bei su tuo susijusių sunkumų, turint omenyje visos kalėjimų sistemos organizavimą.

Toks menkas dėmesys šiai temai dar labiau stebina, nes Jungtinių Tautų *Neįgaliųjų teisių konvencijos* 13 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „šios Konvencijos šalys, siekdamos padėti užtikrinti neįgaliesiems veiksmingą teisę į teisingumą, remia atitinkamą teisingumo įgyvendinimo ir užtikrinimo sistemos darbuotojų, įskaitant policijos ir kalėjimų darbuotojus, mokymą“.

8.2. Teisinės nuostatos

Pagal **Lietuvos** Respublikos *pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo* (1996-10-03 Nr. I-1562) 88 straipsnį visiems kaliniams turi būti teikiamos tokios pačios kokybės ir pritaikytos jų specialiems poreikiams sveikatos priežiūros paslaugos kaip ir laisvėje esantiems asmenims.

Pagal *Bausmių vykdymo kodekso* 173 straipsnio nuostatas nėščioms moterims, krūtimi maitinančioms motinoms, nepilnamečiams, neįgaliesiems, taip pat ligoniams turi būti sudaromos geresnės gyvenamųjų patalpų ir buities sąlygos ir nustatomos didesnės mitybos normos. 182 straipsnyje nustatyta, kad paleidžiamiems iš pataisos įstaigų neįgaliesiems asmenims jų prašymu turi būti suteikta valstybės teisės aktuose nustatyta socialinė parama.

Nėra jokių kitų taisyklių ir teisinių privilegijų, išskyrus minėtąsias, kuriomis būtų sprendžiamos šios pažeidžiamos kalinių grupės problemos.

Bulgarijoje nėra specialių taisyklių, susijusių su neįgalieju ar turinčių specialiųjų poreikių kalinių apgyvendinimu (pvz., arti laiptų, prausyklų, apgyvendinimo žemesniuose aukštuose). Įkalinimo įstaigų administracija bando laikytis tokių reikalavimų pagal turimus išteklius bei kalėjimo taisykles. Apie skundus, susijusius su šiomis problemomis, informacijos nėra.

Ispanijoje nėra konkretaus teisinio pagrindo, kuriuo galėtų būti sprendžiama neįgaliečių kalinių situacija. Visgi specialiose pagalbos šiai kalinių grupei programose galima pastebėti tam tikrą oficialų tokios problemos egzistavimo pripažinimą. GSPI yra parengęs pagalbos programą, kurios pagrindinis tikslas – „kuo anksčiau nustatyti neįgalius kalinius“.⁵⁶ Remiantis šiuo institucinio lygio pripažinimu galima pasiekti, kad aptariama kalinių grupė būtų atskirta nuo kitų kalinių siekiant išvengti potencialiai pavojingų sąlygų.⁵⁷ Nepaisant to, ši užduotis vis dar neišspręsta.

Belgijos valstybės teisės aktai kovai su diskriminacija negarantuoja visiško neįgaliečių asmenų dalyvavimo visuomenės gyvenime. Prieš diskriminaciją nukreipti teisės aktai taikomi valstybiniam ir privačiam prekių bei paslaugų sektoriui, taigi, ir viešosioms paslaugoms, pavyzdžiui, teismams ir įkalinimo įstaigoms.⁵⁸

⁵⁶ Prieiga internete: <<http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/Reeducacion/ProgramasEspecificos/discapacitados.html>> (paskutinė peržiūra: 2014-04-20).

⁵⁷ ABC Journal, Córdoba (Ispanija), 2006-02-18, šešt., p. 49.

⁵⁸ *Bendruosiose federaliniuose teisės aktuose*, skirtuose kovai su diskriminacija, apsauga apima dideles visuomeninio gyvenimo sritis: visuomenei siūlomų prekių ar paslaugų teikimą; įsidarbinimo bei karjeros galimybes, įdarbinimo, atleidimo ir atlyginimo sąlygas tiek privačiame, tiek valstybiniame sektoriuje; valstybės tarnautojo paskyrimą konkurso būdu arba jo priėmimą į tarnybą; bet kokių diskriminuojančių nuostatų paminėjimą oficialiame dokumente; ekonominės, socialinės, kultūrinės ar politinės veiklos, paprastai prieinamos visuomenei, priinamumą, dalyvavimą joje bei jos vykdymą.

Tinkamos apgyvendinimo sąlygos yra apibrėžiamos kaip „atitinkamos priemonės, kurių imamasi konkrečiu atveju, kad neįgalus asmuo galėtų turėti prieigą, dalyvauti ir daryti pažangą tose srityse, kurioms taikomas šis įstatymas, išskyrus atvejus, kai tokios priemonės neproporcingai apsunkintų asmenį, kuriam jos skirtos“ (4 str.).

Tinkamų apgyvendinimo sąlygų samprata vaidina svarbų vaidmenį, susijusį su vienuodu požiūriu į neįgalius asmenis, lyginant su kitais kaliniais. Atsisakymas neįgaliam asmeniui suteikti tinkamas apgyvendinimo sąlygas yra įstatymiškai draudžiamos diskriminacijos forma. Įkalinimo įstaigose laikomi neįgalūs asmenys turi teisę į tinkamas apgyvendinimo sąlygas, tenkinančias jų specialiuosius poreikius. Priemonės, kurių reikia imtis, turi būti proporcingos, išlaikant pusiausvyrą tarp saugumo reikalavimų ir su negalia susijusių kalinių poreikių.

Vokietija yra vienintelė iš penkių tirtų šalių, kuri šiuo klausimu turi kuo pasigirti. Jungtinių Tautų vadove „*Specialiųjų poreikių turintys kaliniai*“ neįgalūs asmenys apibrėžiami kaip „turintieji ilgalaikių fizinių, psichinių, intelektinių ar jutiminių sutrikimų, kurie, susidūrus su įvairiomis kliūtimis, gali trukdyti šiems asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenėje lygiai su kitais asmenimis“, tuo tarpu Vokietijos socialinės teisės normose, visų pirma, asmenys laikomi neįgaliais, kai jų kūno funkcijos, intelektiniai gebėjimai ar psichinė sveikata daugiau nei šešis mėnesius nukrypsta nuo tam tikram amžiui būdingos būklės ir todėl sumenkėja jų dalyvavimas visuomenėje (*Vokietijos socialinio kodekso IX knygos 2 skyrius*).

Kalbant apie Vokietijos baudžiamosios ir penitencinės teisės nuostatas, neįgalumas nebūtinai reiškia, kad pažeidėjui automatiškai neturi būti taikoma laisvės atėmimo bausmė. Visgi *Baudžiamojo proceso kodekso* 455 skirsnio 3 dalyje yra numatyta, kad sunki negalia gali būti nesuderinama su laisvės bausmės atlikimu baudžiamųjų institucijų patalpose. Tokiu atveju baudžiamojo persekiojimo institucija gali paskirti laisvės atėmimo bausmės vykdymo sustabdymą (iki laisvės atėmimo). Kadangi nėra specialių įkalinimo įstaigų neįgaliems asmenims, tokie nuteistieji perduodami atsakingai pataisos įstaigai pagal regioninę laisvės atėmimo bausmių vykdymo tvarką (vok. *Vollstreckungsplan*).

Vokietijos penitencinės teisės normose yra keletas taisyklių, kurios ypač svarbios neįgaliems kaliniams.⁵⁹ Pirmiausia, *Federalinio kalėjimų įstaty-*

⁵⁹ Kadangi kiekvienos atitinkamos valstybinio reguliavimo normos minėjimas peržengtų šios ataskaitos apimtį, šiuose komentaruose bus apsiribojama atitinkamomis *Federalinio kalėjimų įstatymo* nuostatomis.

mo 5 skyriaus 3 dalyje numatyta, kad kaliniai turi pasitikrinti sveikatą, o atvykę į įkalinimo įstaigą turi būti nedelsiant pristatyti jos vadovybei. Jei yra neįgalių kalinių, vienas iš atsakingų pareigūnų privalo pasiūlyti jiems tinkamų reabilitacijos priemonių pagal jų neįgalumo laipsnį bei pavojingumą.

Kalbant apie darbą įkalinimo įstaigose arba už jų ribų, taip pat turi būti atsižvelgiama į kaliniui diagnozuotą negalią. Atsižvelgiant į *Europos Tarybos direktyvos Nr. 2000/78/EB* 5 str. bei *Vokietijos įgyvendinimo įstatymo* (vok. *Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz*), t. y. dviejų teisinių dokumentų, į kuriuos turi būti atsižvelgiama taikant *Federalinį kalėjimų įstatymą*, nuostatas, neįgalus kalinys turi teisę gauti darbą, kurį būtų gavęs, jei nebūtų tapęs neįgaliu. Tokiu atveju darbo vieta (kiek įmanoma, ekonomiškai pagrįstai) turi būti pakeista, kad neįgalus kalinys galėtų atlikti darbą (Däubler, Galli, 2012, § 37, išn. Nr. 14). Jei neįgalus kalinys perkeliamas į atvirojo režimo įkalinimo įstaigą, jam gali būti suteikta atsakingos vietinės integracijos tarnybos pagalba. Jei neįgalūs kaliniai nėra pajėgūs atlikti ekonomiškai produktyvaus darbo, *Federalinio kalėjimų įstatymo* 37 skyriaus 5 dalyje yra numatyta, jog jiems turėtų būti paskirtas terapinio pobūdžio darbas.

Kita teisinė nuostata, skirta būtent neįgaliems kaliniams, – *Federalinio kalėjimų įstatymo* 59 skirsnis. Pagal šią nuostatą kaliniai turi teisę gauti reigos ir klausos aparatus, protezus, ortopedines bei kitokias pagalbines priemones, reikalingas kiekvienu konkrečiu atveju, siekiant užtikrinti terapinio gydymo veiksmingumą arba kompensuoti negalią. Už pagalbines bei gydomąsias priemones, už kurias moka neįkalinimo įstaigų vadovybė, neįgalūs kaliniai turi teisę prašyti ir papildomų socialinių išmokų (Kamann, 2008, p. 495).

Galiausiai nemažiau svarbu, kad pagal *Federalinio kalėjimų įstatymo* 65 skirsnio 1 ir 2 dalių nuostatas neįgalūs kaliniai, kaip ir kaliniai, turintys psichikos sveikatos problemų, turi būti perkelti į kalėjimo ligonines ar kitas įkalinimo įstaigas, kurios labiau atitinka jų poreikius.

8.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Ispanijoje GSPI programa siekiama imtis „būtinų priemonių, kurios palengvintų mobilumą ir dalyvavimą kasdieniame gyvenime“⁶⁰ įskaitant

⁶⁰ Prieiga internete: <<http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/Reeducacion/ProgramasEspecificos/discapacitados.html>> (paskutinė peržiūra: 2014-04-20).

ankstyvo negalios aptikimo atvejus, paskirstymą į įkalinimo įstaigų skyrius ar centrus be architektūrinių apribojimų bei oficialiai įformintas pažymas“ (GSPI, 2011, p. 34).

Sutrikusio intelekto kaliniams teikiama pagalba, siekiant išmokyti pagrindinių įgūdžių, kad jie įgytų savarankiškumo. Ši programa, nors galiojo nuo 1995 m., iš tiesų buvo pradėta vykdyti 2006 m. bendradarbiaujant su FEAPS ir šiuo metu yra įgyvendinama 39 įkalinimo įstaigose (GSPI, 2011, p. 34; 2012, p. 42).

Kai kurie sutrikusio intelekto kaliniai taip pat dalyvauja CAAT programoje (pagalbinė gyvūnų terapija).

Be to, GDPS parengė planą psichiškai neįgaliems kaliniams. Teisingumo ministerija kartu su „Dincat“ federacija „vykdo programą, kuria Katalonijos įkalinimo įstaigose siekiama išvengti pavojingų situacijų ir užgaulaus elgesio neįgaliųjų atžvilgiu“.⁶¹

Quatre Camins kalėjime pradėjo veikti Ypatingosios priežiūros skyrius (SAD), kuriame 12 sutrikusio intelekto kalinių yra apgyvendinti su kitais kaliniais, dalyvaujantiais narkomanijos gydymo programose.⁶²

Bulgarijoje lėtinėmis ligomis sergantys kaliniai yra ambulatoriškai stebimi įkalinimo įstaigų ligoninėse ar medicinos centruose, kur jie pasitikrina sveikatą ir gauna receptinių vaistų. Šis stebėjimas yra vykdomas pagal tas pačias taisykles, kurios taikomos ir ligoniams laisvėje. Skubūs atvejai yra sprendžiami įkalinimo įstaigos direktoriaus įsakymu, pasitarus su medicinos centro ar ligoninės vadovu.

Kaliniai turi teisę į darbą pagal savo sveikatos būklę. Gebėjimo dirbti vertinimas atliekamas ne įkalinimo įstaigose, todėl jos privalo kalinį nuvežti į atitinkamą specializuotą instituciją.

Dėl sveikatos problemų nuosprendžio vykdymas gali būti sustabdytas, jei medicininis patikrinimas rodo, kad tinkamas gydymas turi būti teikiamas ne įkalinimo įstaigoje. Vertinimo kriterijai yra griežti. Kadangi įkalinimo įstaigų ligoninėse trūksta aukštos kokybės įrangos bei kvalifikuotų darbuotojų, praktiškai viena iš pagrindinių jų funkcijų yra tapęs medicininų patikrinimų, susijusių su nuosprendžio sustabdymu, atlikimas arba nedarbingumo pažymų išdavimas.

⁶¹ Žr. internete <<http://www.elpuntavui.cat/noticia/article/2-societat/5-societat/690379-nou-pla-per-als-reclusos-amb-discapacitat-intellectual.html>> (paskutinė peržiūra: 2014-02-07).

⁶² Daugiau informacijos apie ypatingosios priežiūros skyrių (SAD), kuris įprastai skirtas narkomanoms gydyti, žr. skyriuje „Kaliniai, turintys narkotikų vartojimo bei piktnaudžiavimo jais problemų“.

Lietuvoje neįgalųjų gyvenimo įkalinimo įstaigose aspektai priklauso ne tik nuo kalėjimo infrastruktūros ir teisinio reguliavimo, bet ir nuo administracinės institucijos nuožiūra priimamų sprendimų.

Seimo kontrolierių įstaiga (ombudsmenas) nagrinėja asmeninius ir grupinius nuteistųjų skundus, tačiau patikrinimų išvadose nustatomos visai įkalinimo įstaigų sistemai bendros problemos. Seimo kontrolierių įstaigos patikrinimai parodė, kad ne visose įkalinimo įstaigose kalinimo sąlygos yra pritaikytos neįgaliesiems kaliniams. Reaguodama į Seimo kontrolierių patikrinimų išvadas, įkalinimo įstaigų administracija problemas bando spręsti dviem būdais:

- individualiai, pavyzdžiui, vieno neįgalaus kalinio priežiūros problema buvo išspręsta įdarbinus kitą kalinį reikiamoms paslaugoms teikti;
- įrengiant specialias patalpas neįgaliesiems asmenims. Kadangi ne visose įkalinimo įstaigose yra neįgaliesiems kaliniams pritaikytos kalinimo sąlygos, kai kurie iš jų apgyvendinami Vilniaus pataisos namuose, kur įstaigos administracija yra sukūrusi visą reikiamą infrastruktūrą.

Kalbant apie ilgalaikius planus, reikėtų pažymėti, kad buvo priimtas sprendimas baigti naujos ligoninės Pravieniškėse statybą. Pastačius naują ligoninę, Vyriausybė planuoja ne tik įrengti patalpas neįgaliesiems kaliniams, bet ir gauti ilgalaikės priežiūros licenciją. Be to, būtina užtikrinti neįgalųjų sveikatos priežiūrą konvojavimo metu.

Kaip jau minėta, neįgalių kalinių problemos **Vokietijos** teisinėje literatūroje bei visuomenės diskusijose yra retai nagrinėjamos. Tačiau konsultuojantis su šešiolikos skirtingų federalinių žemių teisingumo ministerijomis paaiškėjo, kad jų įkalinimo įstaigose arba kalėjimo ligoninėse buvo įrengtos specialios patalpos fiziškai neįgaliesiems kaliniams, kuriose kameralų bei judėjimo kliūčių skaičius svyravo nuo trijų iki dešimties patalpų priklausomai nuo federalinės žemės (Oberfeld, 2009, p. 234). Tuo tarpu specialūs skyriai fiziškai neįgaliesiems kaliniams yra tik Hovelhofe ir Bochume (Šiaurės Reino-Vestfalijos žemėje), kuriuose iš viso galima apgyvendinti 72 kalinius (ten pat).

Belgijos pataisos įstaigų administracija „tinkamų apgyvendinimo sąlygų“ sampratą turėtų organiškai integruoti į savo politiką, personalo mokymą ir infrastruktūros projektavimą. Nors teisės aktuose tinkamų apgyvendi-

nimo sąlygų principas yra įtvirtintas, tačiau įkalinimo įstaigų nuostatuose nėra jokių aiškiai nurodytų priemonių neįgaliems kaliniams. Kai kurios kalėjimų sistemos įstaigos, ypač darbuotojai, dirbantys įkalinimo įstaigų psichikos sveikatos skyriuose, įrengia tokias patalpas, tiesiog vykdydami „savo“ praktiką. Reaguodama į Federalinio ombudsmeno patikrinimus arba remdamasi Lygių galimybių ir pasipriešinimo rasizmui centro pagalba, įkalinimo įstaigų administracija problemas dažniausiai sprendžia individualiai. Tačiau toks specialiųjų neįgalių kalinių poreikių sprendimo būdas nėra pakankamas arba tinkamas.

2010 m. Fystas (*Feest*) suformulavo keletą reikalavimų, kurie padėtų sudaryti palankesnes apgyvedinimo sąlygas neįgaliems kaliniams, esantiems įprastose įkalinimo įstaigose:

- įkalinimo įstaigos patalpos be fizinių kliūčių;
- kamelių įrengimas pagal neįgalumo pobūdį;
- gydymo programa atsižvelgiant į neįgalumą (individuali pagalba ir gydymas);
- neįgalumo laipsnį atitinkančios darbinės veiklos skyrimas;
- trumpesnis darbo laikas;
- terapijų užsiėmimų pasiūlymai (jei neįmanomas ekonomiškai produktyvus darbas);
- daugiau lengvatų atleidžiant nuo prievolės dirbti;
- neįgaliems kaliniams tinkamos laisvalaikio sąlygos;
- specialios dietos, aprūpinimas asmeninėmis medicininėmis priemonėmis;
- sveikatos priežiūros pareigūno konsultavimasis su specialių sričių gydytojais;
- neįgalių kalinių supažindinimas su kontrolierių įstaiga (ombudsmenu);
- bendradarbiavimas su vietine integracijos tarnyba (ruošiantis paleidimui į laisvę).

8.4. Šaltiniai

ABC Journal, Córdoba (Ispanija), 2006-02-18 šešt., p. 49.

Andreßen-Klose, A. (2005): "Behinderte im Strafvollzug: Handlungs- und Kommunikationsdefizite", in: Burkhardt, S.U., Graebisch, C. & Pollähne, H. (eds), Korres-

- pondenzen in Sachen: Strafvollzug, Rechtskulturen, Kriminalpolitik, Menschenrechte: Ein Lese-Theater als Feestschrift. Muenster: LIT, pp. 110–116.
- Däubler, W. & Galli, T. (2012), §§ 37-52 StVolzG', in: Feest, J. & Lesting, W.[eds]: StVolzG. Kommentar zum Strafvollzugsgesetz (AK-StVolzG), 6th edition, Cologne: Heymanns.
- Discapacitat intel·lectual Catalunya, DINCAT (2013). Noticias: "En marxa Departament d'Atenció Especialitzada per a reclusos amb discapacitat intel·lectual a la presó de Qatre Camins". Prieiga internete: <http://www.dincat.cat/ca/en-marxa-el-departament-d-atenció-especialitzada-per-a-reclusos-amb-discapacitat-intel·lectual-a-la-presó-de-quatre-camins_178975> (žiūrėta 2014-05-30).
- El Punt Avui, 2013-02-11. Prieiga internete: <<http://www.elpuntavui.cat/noticia/article/2-societat/5-societat/690379-nou-pla-per-als-reclusos-amb-discapacitat-intel·lectual.html>> (žiūrėta 2014-02-07).
- Federación de Organizaciones en favor de Personas con Discapacidad Intelectual de Madrid, FEAPS Madrid (2014 m.). "Personas con discapacidad ante la justicia, muchas barreras que superar". Prieiga internete: <http://www.feapsmadrid.org/not/2014_04_FEAPsbarrerasjusticia> (žiūrėta 2014-04-03).
- Federal Court of Justice, decision of 24 November 1987 - 5 AR Vollz 4/87 [Federalinio Teisingumo Teismo 1987 m. lapkričio 24 d. sprendimas Nr. 5 AR Vollz 4/87].
- Feest, J. (2009): "Menschen mit Behinderung: Strafvollstreckung und Strafvollzug". Prieiga internete: <http://www.strafvollzugsarchiv.de/index.php?action=archiv_beitrag&thema_id=6&beitrag_id=297&gelesen=297> (žiūrėta 20 June 2014).
- Higher Regional Court of Bremen, decision of 12 April 1985 - Ws 219/84 [Brėmeno aukštesniojo apygaros teismo 1985 m. balandžio 12 d. sprendimas Nr. Ws 219/84].
- Higher Regional Court of Frankfurt, decision of 26 March 1985 - 3 Ws 807/84 [Frankfurto aukštesniojo apygardos teismo 1985 m. kovo 26 d. sprendimas Nr. 3 Ws 807/84].
- Kamann, U. (2008): Handbuch für die Strafvollstreckung und den Strafvollzug, 2nd edition, Muenster: ZAP.
- 1996 m. spalio 3 d. Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas Nr. I-1562 [Law on the Rights of Patients and Compensation for the Damage to their Health of the Republic of Lithuania (1996-10-03 No. I-1562)].
- Oberfeld, M. (2009): "Behinderung und Alter", in: Keppler, K. & Stöver, H. [eds]: Gefängnismedizin – Medizinische Versorgung unter Haftbedingungen. Stuttgart: Thieme, pp. 234–239.
- Secretaria General de Instituciones Penitenciarias, España (2012). Programa de intervención con internos con discapacidad. Prieiga internete: <<http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/Reeducacion/ProgramasEspecificos/discapacitados.html>> (žiūrėta 2014-04-20).

9. PSICHIKOS SVEIKATOS PROBLEMŲ TURINTYS KALINIAI

9.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Psichikos sveikatos klausimas ir jo sąsaja su laisvės atėmimu yra viena iš didžiausių įkalinimo įstaigų administracijos, pačių kalinių, jų šeimų bei dirbančiųjų su jais problemų. Kaip matyti, dažniausiai tai reiškia kompleksinę psichikos ligos / negalios ir įkalinimo įstaigos sąsają, kuri kelia daug iššūkių visai įkalinimo įstaigų sistemai. Kita vertus, tokių kalinių padėtis yra viena iš pažeidžiamiausių. I. González atkreipia dėmesį, kad „didelis psichikos ligomis sergančių kalinių skaičius, t. y. keturis kartus daugiau sunkių psichikos sutrikimų nei tarp visų gyventojų bei penkiolika kartų daugiau didelių psichikos problemų, susijusių su narkotikų vartojimu, verčia ypač nuogausti dėl šios problemos“ (2012, p. 376).

Taip pat reikėtų patikslinti, kad šis klausimas, traktuojamas kaip sveikatos problema, apima kalinius su psichikos ar protine negalia. Be to, reikia atskirti asmenis, kurie pripažinti nepakaltinamais dėl savo psichinės ligos / negalios, ir pakaltinamus asmenis, kurie dėl aplinkybių patiria kurią nors iš šių sveikatos problemų.

Visose penkiose tirtose šalyse baudžiamoji priemonė, skiriama nusikaltusiajam, sergančiam psichikos liga, dėl kurios jo baudžiamoji atsakomybė pašalinama, turėtų būti arba nesusijusi su laisvės atėmimu, arba tai būtų laisvės atėmimas psichiatrijos ligoninėje, bet toks asmuo niekada neturėtų būti siunčiamas į kalėjimą. Tačiau (ir taip vyksta daugelyje šalių) kaip tiesioginė vietų pritaikytose įstaigose trūkumo pasekmė – nemažai psichikos ligomis sergančių įstatymo pažeidėjų, kuriems skirtas įkalinimo nuosprendis, mėnesiais, o kartais net metais laikomi kalėjimo psichiatrijos skyriuose arba įprastuose kalėjimo skyriuose, laukdami perkėlimo į *ad hoc* priežiūros įstaigas, kuriose jie galėtų gauti tinkamą gydymą. Svarbu pažymėti, kad nors kai kurios įkalinimo įstaigų administracijos deda pastangas steigiant

specialias įstaigas tokiems asmenims patalpinti (t. y. specialaus režimo psichiatrijos ligonines, psichiatrijos padalinius), Pasaulio sveikatos organizacija ir Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus komitetas nepritaria jų egzistavimui (UNODC, 2009, p. 28).

Kaip buvo pažymėta, kalinių, kuriuos paveikė kai kurios iš šių aplinkybių, procentas buvo labai didelis. Tyrimas, atliktas **Vokietijoje**, didžiausios federalinės žemės Šiaurės Reino-Vestfalijos Bylefeldo miesto Brekvedo (*Brackwede*) kalėjime, parodė, kad per paskutinius šešis mėnesius 53,2 % kalinių patyrė asmenybės sutrikimus, kuriems reikalingas gydymas, o 27,3 % kentėjo nuo nerimo priepuolių (kaliniai gali priklausyti ir abiem grupėms (von Schönfeld et al., 2006, p. 834, 836). Kituose tyrimuose minima nuo 26,2 % iki 80 % kalinių su asmenybės sutrikimais (Ukere, 2012, p. 6–7; Kopp, 2012). Tyrimas taip pat atskleidė, kad didelis procentas kalinių, t. y. 59,2 % visų tirtų vyrų ir 69,8 % moterų (ten pat, p. 836), patyrė psichotropinių medžiagų vartojimo sukeltų sutrikimų.

Panaši ir **Lietuvos** įkalinimo įstaigų statistika, rodanti, kad kalinių psichikos sveikata yra didžiulė problema: 2012 m. 1 653 kaliniai sirgo psichikos sveikatos ligomis (1 514 asmenų turėjo psichikos negalią, o 139 asmenys – proto negalią (pvz., žemesnį IQ), o tai sudaro 17 % kalėjimo gyventojų.

Tyrimai **Ispanijoje** parodė, kad „maždaug vienas iš keturių kalinių kenčia nuo psichikos sutrikimų, o bendrai nuo 40 % iki 50 % tirtų kalinių turi tam tikrą ligų istoriją, susijusią su psichikos sutrikimais (jei pridėtume susijusiuosius su narkotikų vartojimu ir piktnaudžiavimu jais).⁶³

Nepaisant šios problemos rimtumo, kai kurios šalys vis dar neteikia jokių statistinių duomenų. **Bulgarijos** valdžios institucijos nurodo, kad psichologinių ir (ar) psichikos sutrikimų turintys kaliniai nėra laikomi specialiai įrengtuose įkalinimo įstaigų skyriuose. Tai reiškia, kad tokių asmenų yra, tačiau jie nėra patalpunami į specialius kalėjimų skyrius. Penitencinėje sistemoje yra kaliniams skirta psichiatrinė ligoninė, kurioje esant reikalui kaliniai apgyvendinami, bet nėra duomenų, kiek iš viso ligoninėje yra kalinių arba kiek yra psichologinių problemų turinčių kalinių.⁶⁴

2012 m. **Belgijos** įkalinimo įstaigų vadovybė informavo apie 4 093 „psichiškai nesveikus nusikalstamą veiką padariusius asmenis“, nurodyda-

⁶³ González, 2012, p. 370–378, naudojami duomenys iš Arroyo, 2011, Gallego ir kt., 2011 ir DGIP (GSPI), 2007.

⁶⁴ Europos Taryba (SPACE), 2008.

ma, kad per šešerius paskutinius metus šis skaičius padidėjo 24 %. Šie skaičiai rodo asmenis, kurie yra pripažinti nepakaltinamais. Psichiškai nesveiki arba kaliniai su psichine negalia (nuteistieji, pripažinti pakaltinamais) Belgijos penitencinės vadovybės metiniame pranešime nėra išskiriami kaip kalinių kategorija. Pavyzdžiui, šios problemos sudėtingumą rodo tai, kad iš Belgijos valdžios institucijų suskaičiuotų 4 093 „psichiškai nesveikų nusikalstamą veiką padariusių asmenų“ daugiau nei 1 100 buvo kalinami (internuoti) įprastose įkalinimo įstaigose (psichiatrinuose padalinuose arba kamerų blokuose su paprastais kaliniais), kur jie sudarė 10 % visų kalinių.⁶⁵

Šie aukšti penkių šalių rodikliai rodo didelę pažeidžiamą kalinių grupę, turint omenyje, kad laisvės apribojimo sąlygos yra savaime kenksmingos kiekvieno, gyvenančio laisvės atėmimo vietoje, psichikos sveikatai.

Be to, kai kurios sąlygos gali turėti ir didesnę neigiamą poveikį: izoliacija, prastos kalėjimo sąlygos, kamerų perpildymas ir saugumo trūkumas kaliniams sukelia kančią, depresiją ir nerimą. Kaliniai, turintys psichikos negalią, vėliau gali patirti ūmų psichinį sutrikimą. Remiantis prielaida, kad didelis procentas kalinių turi didesnių psichiatrinės priežiūros ir psichoterapinių poreikių, penkių šalių psichiatrinės priežiūros pajėgumai įkalinimo įstaigose yra labai nedideli, todėl galima teigti, kad daugelis psichologinių problemų nėra tinkamai diagnozuojamos ir gydomos. Nesant (įrodymais pagrįsto) gydymo protokolų atsiranda papildomų sunkumų, įskaitant klaidingas medicininės psichikos sveikatos problemų diagnozes asmens įkalinimo pradžioje ir todėl – netinkamą gydymą bei sveikatos priežiūrą. Šis trūkumas yra ypač svarbus, turint omenyje, kad dauguma psichikos ligomis sergančių teisės pažeidėjų turi dvi ar daugiau diagnozių, pavyzdžiui, su narkotinių medžiagų vartojimu ir piktnaudžiavimu susijusių sutrikimų, psichikos sutrikimų, asmenybės sutrikimų, impulsų kontrolės sutrikimų bei kitų sunkių psichikos negalavimų.

Kita problema, su kuria gali susidurti kaliniai su psichine negalia, yra jų nepalanki padėtis siekiant teisingumo. Dėl savo sveikatos būklės jie gali nepakankamai žinoti savo teises, niekieno nepadedami nesugebėti susisiekti su advokatu arba susidurti su stigmatizacija, diskriminacija bei netinkamu elgesiu būdami teisėsaugos pareigūnų rankose.

Dar viena svarbi problema yra žalojimosi ir savižudybės rizika, susijusi su psichikos nestabilumu. Pavyzdžiui, Bulgarijos nacionalinio prevencinio

⁶⁵ Directorate-General of Penitentiary Institutions, 2012 Annual Report [2012 m. Generalinio kalėjimų direktorato metinė ataskaita], p. 101–117.

mechanizmo 2012 m. ataskaitoje teigiama, kad per pastaruosius kelerius metus vien tik Burgaso kalėjime pasitaikė apie 10–12 tokių atvejų per metus.

9.2. Teisinės nuostatos

Įkalinimo įstaigų sistemoje psichikos ligos ir sutrikimai laikomi sveikatos problemomis. Šia prasme **Vokietijoje** psichikos ligoniai yra teisiškai pripažįstami *Federaliniame kalėjimų įstatyme* (56 skyrius) ir įvairių *federalinių žemių kalėjimų įstatymuose*.⁶⁶ Federalinio įstatymo normose aiškiai nurodyta, kad įkalinimo įstaigos administracija yra atsakinga už rūpinimąsi fizine ir psichine kalinių sveikata. Šiuo požiūriu valstybės pareiga užtikrinti tinkamą medicininį gydymą laisvės atėmimo vietoje sutampa su teisėta kalinio teisė (Lesting & Stöver, 2012, § 56, išn. Nr. 1).

Kalbant apie sveikatos priežiūrą įkalinimo įstaigose, Vokietijos penitencinės teisės normos numato vadinamojo lygiavertiškumo principo taikymą, remiantis prielaida, kad „gyvenimas įkalinimo įstaigose turėtų būti kuo panašesnis į bendrai priimtas gyvenimo sąlygas“ (Federalinio kalėjimų įstatymo 3 skirsnio 1 dalis). Tačiau, kadangi Vokietijos įstatymų leidėjas niekada neleido (iš pat pradžių tai nustatydamas) įtraukti kalinių į visuomenės sveikatos draudimo sistemą, psichikos ligomis sergantys kaliniai neturi teisės pasirinkti savo gydytojo (Laubenthal, 2011, p. 387). Todėl įkalinimo įstaigų gydytojų veiksmų laisvei gali būti taikomi tam tikri apribojimai; be to, psichiatriinis ar psichoterapinis gydymas dažnai nevyksta ir dėl to, kad paprastiems kaliniams nėra nustatyta kaltę mažinanti psichikos sutrikimo diagnozė, o teismas nepriėmė sprendimo perduoti juos į teismo psichiatrijos rankas (ten pat). Jei medicinos pareigūnas visgi pripažįsta, kad tinka-

⁶⁶ Žr.: *BayStVollzG* 58 straipsnis (Bavarija); *NJVollzG* 56 skirsnis (Žemutinė Saksonija); visuose kituose *federalinių žemių kalėjimų įstatymuose* nėra aiškiai minima įkalinimo įstaigų administracijos atsakomybė už kalinių sveikatą, tačiau pastariesiems garantuojama teisė į būtiną medicininį gydymą: *BbgJVollzG* 74 skirsnis, 1 d. (Brandenburgas); *StVollzG M-V* 62 skirsnis 1 d. (Meklenburgas-Vakarų Pomeranija); *LJVollzG* 72 skirsnis, 1 d. (Reino kraštas-Pfalcas); *SLStVollzG* 62 skirsnis, 1 d. (Saro kraštas); *SächsStVollzG* 63 skirsnis, 1 d. (Saksonija); *ThürJVollzGB* 73 skirsnis, 1 d. (Tiuringija); *JVollzGB-3* 32 skirsnis, 1 d. (Badenas-Viurtembergas); *HStVollzG* 24 skirsnis, 1 d. (Hesenas).

mas gydymas įkalinimo patalpose yra neįmanomas, *Federalinis kalėjimų įstatymas* numato nuteistojo perkėlimą į tinkamą instituciją.⁶⁷

Formaliai lygiavertiškumo principas galioja ir kitose šalyse, tačiau, kaip ir Vokietijoje, realybė labai skiriasi nuo įstatymiškumo. Pavyzdžiui, **Bulgarijoje** įkalinimo įstaigose esantys medicinos centrai ir ligoninės neatitinka taikytinų medicinos standartų – jie nėra užtektinai gerai aprūpinti, be to, ir darbuotojai nėra tokie kvalifikuoti, kaip reikalaujama. Taip pat perkeliant kalinius dažnai pasitaiko problemų su pridedamais mediciniais dokumentais, kurie kartais būna arba netikslūs, arba pasiekia pavėluotai, todėl medikai nėra informuojami apie tai, jog kalinys galbūt serga lėtinėmis ir (arba) psichikos ligomis (bei turi specialiųjų poreikių).

Belgijoje iki šiol nėra įgyvendintos nuostatos dėl sveikatos priežiūros ir sveikatos apsaugos (*Diupono įstatymo* 87–97, 99 str. (2005 m. *Įstatymas dėl įkalinimo įstaigų administracijos principų ir teisinio kalinių statuso*), medicininės kompetencijos bei medicininės-psichosocialinės kompetencijos (ten pat, 100–101 str.), teisės į socialinę paramą ir paslaugas, susijusias su įkalinimu (ten pat, 102 str.). Kad įsigaliotų keletas iš šių straipsnių, reikia, kad būtų išleisti Karališkieji dekretai.

Tokia pati padėtis ir **Ispanijoje**, kurios *OLPS* 37 straipsnyje teigiama, kad „kalbant apie sveikatos priežiūros paslaugas, įkalinimo įstaigose turi būti įrengti specialūs skyriai, skirti psichiatrinei priežiūrai“. Tačiau įkalinimo įstaigose trūksta medicininių priemonių ir nuolatinių psichiatrų (Gallego et al., 2010, p. 110).

Šioje srityje apribojimai gali būti numatyti pačiose teisės normose, kaip yra **Vokietijoje**: teismai atėmė teisę į valstybės finansuojamą psichoterapiją, teigdami, kad 58 skirsnyje nurodytas susirgimo apibrėžimas neapima psichologinių sutrikimų.⁶⁸ Tačiau šis reiškinys netrukus gali likti praeityje, nes *Federalinis kalėjimų įstatymas* palaipsniui yra keičiamas *federalinių žemių kalėjimų įstatymais*, vienuolikoje iš kurių jau paminėta, kad psichoterapija ar kitokios psichologinės pagalbos formos yra įtrauktos į medicininių priemonių, naudojamų įkalinimo įstaigose, sąrašą.

⁶⁷ Žr. 65 skirsnio 2 d. Panašios nuostatos yra daugelyje *federalinių žemių kalėjimų įstatymų*.

⁶⁸ Žr., pvz., Higher Regional Court of Karlsruhe, Decision of 19 February 1997, 2 Ws 221/95, 2 Ws 222/95 [Karlsrujės aukštesniojo apygardos teismo 1997 m. vasario 19 d. sprendimas Nr. 2 Ws 221/95, 2 Ws 222/95].

9.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Nors *Standartinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių* 82.1 straipsnyje nurodyta, kad „asmenys, kurie nustatomi esantys psichiškai nesveiki, negali būti kalinami kalėjimuose (...)“⁶⁹ kaip matyti, tai toli gražu neatitinka tikrovės. Nežiūrint to, kai kurios tirtos šalys šioje srityje turi įdomios praktinės patirties.

2007 m. **Belgijos** įkalinimo įstaigų psichiatrijos korpusuose buvo sudarytos keletą specialistų grupės,⁷⁰ kurios turėjo išspręsti problemas, susijusias su teismo psichiatrijos priežiūros paslaugų teikimu, įskaitant sistemingo duomenų rinkimo nebuvimą, gydymo įkalinimo įstaigose ir neįkalinimo įstaigose galimybių stoką bei prieštaravimus tarp gydymo ir kontrolės. Nors šios specialistų grupės sudarytos, jose trūksta darbuotojų, todėl šiose įstaigose tinkamas individualus psichikos ligomis sergančių nuteistųjų gydymas dažnai vis dar yra nepakankamai geras arba jo visiškai nėra.

Vokietijoje tik septynių federalinių žemių – Badeno-Viurtembergo, Bavarijos, Berlyno, Žemutinės Saksonijos, Šiaurės Reino-Vestfalijos, Reino krašto-Pfalco ir Saksonijos – laisvės atėmimo įstaigose yra nepriklausomi psichiatrijos skyriai. Kitos federalinės žemės psichikos ligų gydymą ketina užtikrinti sudarydamos bendradarbiavimo sutartis su teismo ar bendrosiomis psichiatrijos įstaigomis arba siūlydamos ambulatorines psichiatro paslaugas. Tačiau tose žemėse, kuriose įkalinimo įstaigos teikia stacionarų gydymą, trūksta papildomų priemonių (Konrad, 2009, p. 211). Kitas psichiatrinio gydymo Vokietijos kalėjimuose pavyzdys yra Brandenburgo kalėjimo ir vietinės psichiatrijos ligoninės bendradarbiavimo sutartis, pagal kurią kalėjimo ligoninėje yra įrengtos šešios lovos psichikos ligomis sergantiems kaliniams (Menn, 2013).

Bulgarijos atvirojo ir uždarojo režimo įkalinimo įstaigose direktoriaus įsakymu asmenys su psichikos negalia gali būti apgyvendinami atskirose patalpose.

2006 m. ir 2009 m. problemos mastas paskatino **Ispanijos** kalėjimų administraciją šiuo klausimu atlikti tyrimus, po kurių buvo parengta speciali programa PAIEM (Bendroji visapusiškos psichikos ligomis sergančių kalinių

⁶⁹ Prieiga internete: <https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf>.

⁷⁰ FPS Justice, DG Correctional Facilities, Prisons Health Care Service, Circular No. 1800 [Teisingumo FVT, Pataisos įstaigų GD, Kalėjimų sveikatos priežiūros tarnybos cirkuliaras Nr. 1800]: Equipes soignantes des sections psychiatriques dans les prisons, les sections ou dans les établissements de défense sociale: objectifs, composition, fonctionnement, 2007-06-07.

priežiūros programa). Bendrojoje programoje PAIEM gali dalyvauti ir bendradarbiauti daug nevyriausybinų organizacijų, teikiančių paslaugas ir turinčių padedančiuosius darbuotojus. Pavyzdžiui, *Intress* (Socialinio darbo ir socialinių paslaugų instituto) psichosocialinės reabilitacijos programos *Iris* projektas yra parengtas kartu su GSPI ir Madrido IV kalėjimu.

9.4. Šaltiniai

- Cobo A., Manuel J. (2011): «Estrategias asistenciales de los problemas de salud mental en el medio penitenciario, el caso español en el contexto europeo», *Revista Española de Sanidad Penitenciaria*, 13 t., Nr. 3, p. 100–111.
- Council of Europe. SPACE. Annual Penal Statistics [Europos Taryba. SPACE. 2008 m. metinė baudžiamoji statistika], 2008.
- Direcció General de Serveis Penitenciaris (Catalonia). El model de rehabilitació a les presons catalanes, GDPS, 2011.
- Dirección General de Instituciones Penitenciarias (Spain) Estrategia global de actuación en salud mental, Madrid: DGIP, 2007.
- Directorate-General of Penitentiary Institutions (Belgium), 2012 Annual Report [Generalinis įkalinimo įstaigų direktoratas (Belgija), 2012 m. metinė ataskaita].
- Gallego Manuel, P. Cábrera., J. C. Ríos., y J. L. Segovia Andar 1 km en línea recta: la cárcel del siglo XXI que vive el preso. Madrid: Universidad Pontificia Comillas, 2010.
- González, I. La Cárcel en España. mediciones siglo XXI”, *Revista de Derecho Penal y Criminología*, 3.a Época, n.o 8 (julio de 2012), págs. 351–402.
- Konrad, N. ‘Psychiatrie’, in Keppler, K. & Stöver, H. [eds.]: *Gefängnismedizin – Medizinische Versorgung unter Haftbedingungen*. Stuttgart: Thieme, pp. 208–222, 2009.
- Laubenthal, K. *Strafvollzug*, 6th edition, Heidelberg: Springer, 2011.
- Lesting, W. & Stöver, H. ‘Siebter Titel. Gesundheitsfürsorge. §§ 56–66 StVollzG’, in: Fest, J. [ed.]: *StVollzG. Kommentar zum Strafvollzugsgesetz (AK-StVollzG)*, 6th edition, Cologne: Heymanns, 2012.
- Menn, T. ‘Modulare Organisation der stationären Krankenversorgung in Brandenburg’, *Forum Strafvollzug*, Issue 5, pp. 304–309, 2013.
- Ukere, A. Zur Prävalenz von Persönlichkeitsstörungen bei Strafgefangenen, *Disertation 2012* [2012 m. disertacija]. Prieiga internete: <http://vts.uni-ulm.de/docs/2012/8275/vts_8275_12133.pdf> (žiūrėta 2014-06-13).
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). *Handbook on Prisoners with Special Needs. Criminal Justice Handbook Series* [Jungtinių Tautų Narkotikų kontrolės ir nusikalstamumo prevencijos biuras (UNODC). Vadovas „Specialių jų poreikių turintys kaliniai“]. Baudžiamosios teisenos vadovų serija], New York, 2009.
- Von Schönfeld, C.-E. et al. (2006): *Prävalenzpsychischer Störungen, Psychopathologie und Behandlungsbedarf bei weiblichen und männlichen Gefangenen*, *Nervenarzt*, Volume 77, Issue 7, pp. 830–841.

10. SUNKIOMIS NEIŠGYDOMOMIS LIGOMIS SERGANTYS KALINIAI

10.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Sunki neišgydoma liga – tai toks atvejis, kai nėra mediciniškai pagrįstos galimybės, kad paciento būklė toliau neblogės ir nesibaigs mirtimi. Šiame kontekste susirūpinimą kelia dvi nepagydomai sergančių kalinių grupės: kalinys, kuriam paskirta konkreti laisvės atėmimo bausmė ir kuris nepagydomai suserga prieš išleidžiant jį į laisvę, ir kalinys, kuriam paskirta neribota laisvės atėmimo bausmė (įkalinimas iki gyvos galvos) arba baudžiamoji priemonė (teismo psichiatrijos skyrius arba prevencinis įkalinimas).

Tokie asmenys paprastai turi specialių poreikių, pavyzdžiui, kad būtų prieinama galimybė naudotis brangiai kainuojančiais mediciniais išteklių ir nuolatine paliatyviąja pagalba, kuri reikalinga daugeliui sunkia nepagydoma liga sergančių kalinių; tinkamo ir savalaikio teisinio atstovavimo poreikį įvairiose jų sulaikymo ir įkalinimo proceso stadijose; būti apgyvendintais tokioje aplinkoje, kurioje nepadaugėtų jų būklei būdingų kančių ir kurioje jiems būtų teikiama medicininė priežiūra; psichologinės ir dvasinės paramos poreikį.

10.2. Teisinės nuostatos

Belgijoje nėra jokio specialaus reglamentavimo ar teisinių nuostatų, skirtų šiai konkrečiai kalinių grupei. Žinoma, kalbant apie sveikatos priežiūrą, pagal 2005 m. *Diupono įstatymą* jie turi teisę gauti tos pačios kokybės paslaugas kaip ir laisva bendruomenė (88 str.), taip pat naudotis tam tikromis bausmės vykdymo sąlygomis (15 str. 2 d.). Jiems taip pat gali būti

suteiktas lygtinis atleidimas nuo bausmės vykdymo, jei Bausmių vykdymo teismas (*Tribunal d'application des peines*⁷¹) nusprendžia, kad jų sveikatos būklė yra nesuderinama su kaliniu. Be to, 93, 94 ir 98 straipsniuose apibrėžta tokių kalinių teisė (ir jos būdai) būti perkeltiems (jei reikalinga gydytojų priežiūra) į specializuotą pataisos įstaigos ligoninę arba (jei nėra pakankamos įrangos) į ypatingąją pataisos įstaigos ligoninę ar sveikatos priežiūros įstaigą, kurioje jie galėtų būti tinkamai gydomi ar operuojami. Galiausiai, nepagydomai sergantiems kaliniams taip pat gali būti suteikta teisė į eutanaziją (2002 m. gegužės 28 d. įstatymas).

Didėjantis vyresnio amžiaus kalinių skaičius, tokių ligų kaip vėžys, AIDS ir hepatitas C plitimas bei nenoras atitinkamus kalinius paleisti į laisvę **Vokietijoje** sukėlė pamąstymų dėl mirštančių kalinių padėties. Pagal *Federalinio baudžiamojo kodekso* 455 skirsnį laisvės atėmimo bausmės vykdymas gali būti nutrauktas (arba atidėtas prieš pradėdant jį vykdyti) ilgai trunkančių sunkių ligų, kurios negali būti gydomos kalėjime ar kalėjimo ligoninėje, atvejais, jeigu, *inter alia*, toks bausmės nutraukimas neprieštarauja visuomenės saugumo interesui. Sunki nepagydoma liga yra ir teisės į malonę klausimas. Jau 1977 m. Federalinis Konstitucinis Teismas nusprendė, kad žmogaus orumas reikalauja, jog kiekvienas įkalinimo iki gyvos galvos bausmę atliekantis kalinys turėtų konkrečią ir realią galimybę atgauti laisvę ir kada nors vėliau vėl tapti visuomenės dalimi ir taip neprarastų vilties.⁷² Vėliau Konstitucinis Teismas nusprendė, kad šis „vilties principas“ (vok. *Hoffnungsprinzip*) negali būti sumažinamas iki pat gyvenimo galo, esant psichinei ar fizinei negaliai ar artėjant mirčiai.⁷³ Tačiau, pasak Federalinio Konstitucinio Teismo, vis dar įmanoma, kad įkalinimas iki gyvos galvos gali reikšti įkalinimą, iki kalinys miršta.⁷⁴ Tuo tarpu sunkių nepagydomų ligų atvejais turėtų būti suteikta paleidimo į laisvę galimybė net suvokiant, kad tokia liga gali būti gydoma kalėjime ar gresia pakartotinio nusikaltimo įvykdymo pavojus.⁷⁵

⁷¹ 2006 m. gegužės 17 d. Belgijos teisinės kalinių padėties laisvėje ir aukų teisių įstatymas nustatė, kad turi būti įsteigti teismai, kurie būtų kompetentingi nuspręsti dėl alternatyvių kardomojo kalinimo priemonių (laisvės apribojimo, stebėjimo elektroniniu būdu, lygtinio paleidimo).

⁷² 1977-06-21 BVerfG, 1 BvL 14/76.

⁷³ 1986-04-24 BVerfG, 2 BvR 1146/85, 38 d. Cf. ECHR, Vinter et al. v. UK, 66069/09, 130/10 ir 3896/10, 09-07-2013, pp. 26–7; Fiedeler (2003).

⁷⁴ Pvz., 1983-06-28 BVerfG, 2 BvR 539/80 ir 612/80, 111 d.; 2005-07-06 BVerfG, 2 BvR 2259/04, 30 d.

⁷⁵ 2010-03-09 BVerfG, 2 BvR 3012/09.

Pagal **Lietuvos Bausmių vykdymo kodekso** 176 straipsnį ir *Baudžiamojo kodekso* 76 straipsnį mirtina arba nepagydoma liga gali būti priežastis atleisti nuo bausmės. Nepaisant to, tokia liga nereiškia, kad nuo bausmės atleidžiama automatiškai: *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso* 76 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad asmuo, kuris po nuosprendžio priėmimo suserگا sunkia nepagydoma liga, gali būti atleistas nuo tolesnio bausmės atlikimo. Spręsdamas šį klausimą, teismas atsižvelgia į padarytos nusikaltamos veikos sunkumą, nuteistojo asmenybę, jo elgesį bausmės atlikimo metu, ligos pobūdį ir atliktos bausmės laiką. Tačiau nėra jokios statistikos, kiek tokių kalinių yra Lietuvos įkalinimo įstaigose.

Kaliniams, sergantiems sunkiomis ar nepagydomomis ligomis, **Ispanijos Baudžiamajame kodekse** numatytas lygtinis atleidimas nuo bausmės, jei jie kali atvirojo režimo pataisos įstaigose ir kurių galimybė reintegrotis į visuomenę vertinama palankiai (šį reikalavimą būtų galima vertinti kaip netinkamą asmenims, kurie gali netrukus mirti).

10.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Statistinių duomenų apie kalinių, sergančių sunkiomis nepagydomomis ligomis, arba mirčių nuo tokių ligų **Belgijos** kalėjimuose skaičių nėra.

Daugelyje **Bulgarijos** kalėjimų auga sergančiųjų ŽIV / AIDS, tuberkulioze ir kitomis sunkiomis ligomis skaičius, kasmet nustatant vis daugiau naujų atvejų. ŽIV ir AIDS dažnai užsikrečiama nesaugiai vartojant švirkščiamuosius narkotikus arba patyrus seksualinę prievartą. Tokie atvejai nustatomi per metines atsitiktinai atrinktų kalinių patikras kiekvienoje įkalinimo įstaigoje. Visgi dėl atsitiktinumo principo, kuriuo remiantis atliekamos tokios patikros, gaunami duomenys nėra išsamūs. Tikrasis ŽIV užsikrėtusių kalinių skaičius greičiausiai yra daug didesnis, turint omenyje, kad kai kurie pacientai, ypač nuteisti už nusikaltimus, susijusius su narkotikais, dažnai patenka ir vėl išeina iš kalėjimo. Tam tikrais atvejais, esant kalėjimo direktoriaus įsakymui, prie didelės rizikos priskiriami kaliniai, pavyzdžiui, narkomanai, gali būti apgyvendinami atskiruose skyriuose.

Sunkiomis nepagydomomis ligomis sergantiems kaliniams nėra skiriama ypatingo dėmesio. Medicininės priežiūros kokybė įkalinimo įstaigose

nėra tokia pati kaip ligoninėse, esančiose ne kalėjimuose. Įkalinimo įstaigose dirba psichologai, kurie rūpinasi kalinių psichikos sveikata ir kurie gali padėti spręsti emocines kalinių problemas, susijusias su mirtinomis ligomis. Apie sunkiomis nepagydomomis ligomis sergančių kalinių Bulgarijos kalėjimuose skaičių viešos informacijos nėra. Dėl finansinių išteklių ir kvalifikuotų darbuotojų trūkumo Bulgarijos įkalinimo įstaigų administracija retai atsižvelgia į daugumą šių kalinių specialiųjų poreikių.

Šioje ataskaitoje jau minėta kritinė padėtis, susijusi su sveikatos priežiūros paslaugų teikimu **Belgijos** pataisos įstaigose, turint omenyje ir organizacinį, ir praktinį aspektą, neabejotinai daro įtaką šios itin pažeidžiamos nuteistųjų grupės galimybėms gauti tinkamą medicininį gydymą.

Prieštaravimas tarp būtinybės suteikti tinkamą sveikatos priežiūrą ir saugumo apribojimų yra ypač akivaizdus sunkios sveikatos būklės kalinių atveju, kuomet reikalinga tinkama ir savalaikė medicininė priežiūra, kurios įkalinimo įstaigos dažniausiai negali suteikti. Pavyzdžiui, nevyriausybinės organizacijos⁷⁶ praneša, kad nepagydomai sergantys nuteistieji (taip pat kiti sunkios sveikatos būklės nuteistieji) paprastai susiduria su kliūtimis (įkalinimo įstaigos atsisakymu juos paleisti, kai jie yra įvykdę sunkius nusikaltimus ir dar daug laiko likę iki bausmės atlikimo termino pabaigos, taip pat praktiniais sunkumais organizuojant jų perkėlimą į laisvėje esančias sveikatos priežiūros įstaigas, nes trūksta kvalifikuotų darbuotojų), kurios trukdo jiems gauti jų sveikatos būklei reikalingą priežiūrą.

Vokietijoje taip pat nėra patikimų statistinių duomenų apie kalinių, atleistų nuo laisvės atėmimo bausmės vykdymo dėl nepagydomos ligos, bei kalinių, mirusių nuo tokių ligų įkalinimo įstaigose, skaičių. Kalbant apie nuteistuosius iki gyvos galvos, specialistai apskaičiavo, kad kalėjime miršta nuo 9 % iki 15 % tokių kalinių.⁷⁷ Paleistų iš kalėjimo asmenų skaičius iki mirties likus tik kelioms valandoms ar dienoms yra visiškai neaiškus. *Fiedeler* (2003, p. 14) teigimu, 1996 m. *Observatoire International des Prisons* ir *Aides-Provinces* pasmerkė Vokietiją dėl praktikos atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės vykdymo prieš pat mirtį.

Berlyne (*Plötzensee* kalėjimo ligoninėje) buvo inicijuotas nepagydomų ligonių slaugos ligoninės steigimo ir paliatyvios medicinos taikymo

⁷⁶ Observatoire international des prisons, Notice 2008 de l'état du système carcéral belge, p. 109–110.

⁷⁷ Fiedeler, 2005, p. 76, remiantis Federalinio generalinio prokuroro informacija, atitinkamai Fiedeler, 2003, p. 18.

kalėjime projektas, kadangi (kalėjimo) realybė tiesiog reikalavo bei patys mirštantys kaliniai prašė, jog kalėjime jiems būtų leista numirti oriai.⁷⁸ Nors tema nėra nauja, diskusijos šiuo klausimu Vokietijoje dar net nepradėtos.

Nors tokios ligos kaip ŽIV ar hepatitas C **Ispanijoje** nebelaikomos mirtingomis, jos vis dar išlieka didele asmens ir visuomenės problema. Intensyvus heroino paplitimas Ispanijos kalėjimuose XX a. 9-ajame dešimtmetyje bei didelio masto į veną leidžiamų narkotikų vartojimas nesaugiai naudojant tas pačias priemones išprovokavo ŽIV protrūkį Ispanijos kalėjimuose, kartu ir šokiruojantį mirčių skaičių (González, 2012, p. 372). Kai kurie autoriai tiesiogiai kaltina įkalinimo įstaigų administraciją dėl nehumaniško elgesio su šia kalinių grupe (bei chaotiško heroino patekimo į kalėjimą) XX a. 9-ajame ir 10-ajame dešimtmetyje, taip prisidedant prie ŽIV plitimo ir vėlesnio didelio kalinių mirtingumo.⁷⁹

Asmenų, užsikrėtusių hepatitu C, skaičius yra labai didelis, o bendras šiuo metu užsikrėtusiųjų ŽIV skaičius yra gerokai sumažėjęs. 2004 m. GSPI priklausančiose įkalinimo įstaigose 11,2 % kalinių buvo užsikrėtę ŽIV, tačiau palaipsniui šis skaičius mažėjo ir 2012 m. pasiekė 6 %. Hepatito C atvejų taip pat sumažėjo, tačiau skaičiai vis dar kelia nerimą: nuo 36,2 % 2004 metais iki 22 % 2012 metais.⁸⁰ Katalonijoje ŽIV infekuotų kalinių skaičius 2006 m. buvo maždaug 13 %, o 2012 m. šis skaičius sumažėjo iki 7,1 %.⁸¹ Naujų hepatito C atvejų 2006 m. buvo maždaug 26 %, tuo tarpu 2012 m. jų sumažėjo iki 16 %.

Kaip jau buvo minėta ankstesniuose skyriuose, kalėjimo aplinka gali pakenkti fizinei ir psichinei kalinių sveikatai; šis poveikis gali turėti dar didesnes pasekmes asmenims, sergantiems sunkiomis ar nepagydomomis ligomis, pavyzdžiui, ŽIV ar hepatitu C. Ne tik dėl to, kad kalėjime lengviau susirgti ar užsikrėsti, bet ir dėl didesnio ligų išplitimo pavojaus nei laisvėje. Svarbu pažymėti, kad nepaisant susirgimų hepatitu C sunkumo, biudžeto mažinimas turėjo įtakos kalinių sveikatai, kadangi apribojo galimybę gauti pažangiausių vaistų nuo šios ligos, todėl sumažėjo išgijimo atvejų po gydymo; šie faktai buvo pateikti kaip galimai nehumaniškas elgesys.⁸²

⁷⁸ Ärzte Zeitung, 2013-10-04.

⁷⁹ Tarrio, 1997, Manzano, 2007.

⁸⁰ GSPI, 2012 Annual Report [2012 m. GSPI metinė ataskaita].

⁸¹ Catalan Justice Department Reports 2009, 2012 [Katalonijos teisingumo ministerijos 2009 m. ir 2012 m. ataskaitos].

⁸² 2013 m. tai pasmerkė Andalūzijos žmogaus teisių asociacija (APDHA). Prieiga internete: <<http://asscat-hepatitis.org/blog/apdha-denuncia-trato-inhumano-a-las-personas-presas-por-los-recortes-sanitarios/>> (paskutinė peržiūra: 2014-05-20).

Vienos populiariausių programų, kuriomis siekiama užkirsti kelią infekcijoms, yra adatų keitimo programos. Prieš tai apie 80 % infekcijų buvo pernešama parenteriniu būdu. Sveikatos apsaugos ministerijos duomenimis, vienas iš trijų švirkščiamųjų narkotikų vartotojų yra užsikrėtęs ŽIV, o trys iš keturių – hepatitu C.⁸³

Kita GSPI parengta programa yra labai aktyvus antiretrovirusinis gydymas (HAART), kuriuo siekiama sumažinti mirtinumą nuo ŽIV infekcijos sulėtinant ligos progresavimą. Katalonijos įkalinimo įstaigų administracija yra parengusi ir daugiau programų, kuriomis siekiama išvengti tokių ligų kaip hepatitas B, tuberkuliozė ar gimdos kaklelio bei krūties vėžys.

I. González pažymi, kad „GSPI gali didžiuotis įkalinimo įstaigų politika infekcinių ligų prevencijos srityje“ (2012, p. 373). Be to, nors ir atkreipdamas dėmesį į ne tokius optimistiškus tyrimus bei atskaitas apie sveikatos priežiūros sistemą įkalinimo įstaigose,⁸⁴ autorius nurodo, jog „nepaisant trūkumų, Kankinimų prevencijos komitetas mano, kad medicinos paslaugų kokybė kalėjime yra priimtina“ (González, 2012, p. 371).

10.4. Šaltiniai

- Ärzte Zeitung (2013): Begleitung beim Sterben im Strafvollzug, 4 October 2013. Prieiga internete: <http://www.aerztezeitung.de/politik_gesellschaft/sterbehilfe_begleitung/article/847318/palliativverband-begleitung-sterben-strafvollzug.html> (paskutinė peržiūra: 2014-07-11).
- González, I. "La Carcel en España. mediciones siglo XXI", Revista de Derecho Penal y Criminología, 3.a Época, n.o 8 (julio de 2012), págs. 351–402.
- Fiedeler, S. (2003): Das verfassungsrechtliche Hoffnungsprinzip im Strafvollzug – ein hoffnungsloser Fall?, Frankfurt/Main: Peter Lang.
- Fiedeler, S. (2005): "Eine Perspektive für die lebenslange Freiheitsstrafe", in: Burkhardt, S.U., Graebisch, C. & Pollähne, H. (eds), Korrespondenzen in Sachen: Strafvollzug, Rechtskulturen, Kriminalpolitik, Menschenrechte: Ein Lese-Theater als Feestschrift. Muenster: LIT, pp. 76–85.
- Manzanos Bilbao, C. (2007): «Violencia, salud y drogas en prisión», en Ana Isabel Cerezo Domínguez y Elisa García España (coords.), La prisión en España: una perspectiva criminológica, Granada: Comares, pp. 135–155.

⁸³ Prieiga internete: <<http://www.msssi.gob.es/gabinete/notasPrensa.do?id=2671>> (paskutinė peržiūra: 2014-05-09).

⁸⁴ Žr. Manzanos, 2007, p. 143–150; Katalonijos ombudsmenas, 2007, p. 325.

- Observatoire international des prisons, Notice 2008 de l'état du système carcéral belge, pp.109–110.
- Tarrío González, Xosé (1997), Huye, hombre, huye. Diario de un preso FIES, Barcelona: Virus.
- Generalitat de Catalunya Departament de Justícia (2012) Memòria del Departament de Justícia 2011. Prieiga internete: <http://justicia.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/memoria_2011/memoria_justicia_2011.pdf>.
- Generalitat de Catalunya Departament de Justícia (2009) Memòria del Departament de Justícia 2008. Prieiga internete: <http://justicia.gencat.cat/web/.content/documents/arxius/memoria_dj_2009.pdf>.
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias (2013) Informe General 2012. Prieiga internete: <http://www.institucionpenitenciaria.es/web/export/sites/default/datos/descargables/publicaciones/Informe_General_2012_acc_Web.pdf>.

11. IKI GYVOS GALVOS NUTEISTI KALINIAI

11.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Įkalinimas iki gyvos galvos yra griežčiausia šiuolaikinės Europos baudžiamosios teisės sistemos bausmė, skiriama už labai sunkius tyčinius nusikaltimus, kurie sukėlė ne vieno žmogaus mirtį. Kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Ispanijoje, ji oficialiai neegzistuoja. Tokiose šalyse kaip Lietuva ši bausmė taikoma sunkiausia forma – be lygtinio paleidimo galimybės. Nuteistiesiems kalėti iki gyvos galvos taikomas labai griežtas apsaugos režimas be galimybės susitikti su kitais kaliniais.

Įkalinimas iki gyvos galvos turi reikšmingą poveikį nuteistojo asmeniui, susijusį su „bausmės neapibrėžtumu – ar bus suteiktas atleidimas nuo bausmės vykdymo, o jei taip, tai kada ir kaip“.⁸⁵ Nepaisant griežtesnių saugumo priemonių, tokiems kaliniams turėtų būti leidžiama susipažinti su teisine literatūra arba asmeniškai matytis su savo teisiniais atstovais ir taip dažnai, kiek reikia. Tikėtina, kad laikui bėgant tarp jų padaugės pagyvenusių asmenų, todėl jiems reikės tokios pačios pagalbos teisiniais klausimais kaip ir vyresnio amžiaus kalinių grupei. Griežčiausias saugumo režimas, izoliacija bei laisvo judėjimo apribojimai nuteistiesiems kalėti iki gyvos galvos gali sukelti sunkių psichinės ir fizinės sveikatos sutrikimų. Kadangi tikėtina, jog šiems nuteistiesiems labiau nei kitiems gali atsirasti psichikos sveikatos problemų, jiems turėtų būti teikiama nuolatinė psichologinė pagalba ir (arba) psichiatrinė priežiūra. Gali būti reikalingi daug platesni profesiniai specialistų gebėjimai, nes tyrimai rodo, jog ilgalaikis laisvės atėmimo poveikis yra sietinas su individualiu reagavimu.⁸⁶ Kalėjimų institucijos turėtų skirti pakankamai dėmesio nuteistųjų iki gyvos galvos socialinei veiklai, sie-

⁸⁵ United Nations, Life Imprisonment [Jungtinės Tautos. Įkalinimas iki gyvos galvos], Vien-na, 1994. Prieiga internete: <<http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/06/UNODC-1994-Lifers.pdf>>.

⁸⁶ Ten pat.

kiant palaikyti jų psichikos sveikatą bei sumažinti desocializaciją ir institucionalizaciją. Tokius kalinius galėtų motyvuoti specialių gydymo programų įgyvendinimas bei profesinės veiklos kalėjime galimybės. Kitas izoliacijos aspektas yra laipsniškas santykių su žmonėmis iš išorinio pasaulio praradimas. Todėl, nors ir esant griežto saugumo režimo sąlygoms, pasimatymai turėtų būti skatinami, o ne jiems sudaromos kliūtys.

11.2. Teisinės nuostatos

Įkalinimo iki gyvos galvos bausmė yra įteisinta visose šiame tyrime dalyvavusiose šalyse, išskyrus Ispaniją, kur jos oficialiai nėra. Tačiau dėl tam tikrų laisvės atėmimo bausmės už terorizmą sąlygų bei itin didelio saugumo režimo ten kai kurie kaliniai atsiduria padėtyje, panašioje į nuteistųjų kalėti iki gyvos galvos. Lietuvoje nuteistiesiems iki gyvos galvos negali būti taikomas lygtinis paleidimas, o Bulgarijoje tokia bausmė yra dviejų formų – su lygtiniu paleidimu ir be jo. Vokietijoje ir Belgijoje, be įkalinimo iki gyvos galvos, galimas prevencinis sulaikymas, kuris leidžia baudžiamosioms institucijoms pratęsti bausmę kaliniui, kuris yra laikomas keliančiu grėsmę visuomenei.

1996 m. **Belgijoje** oficialiai panaikinus mirties bausmę, griežčiausia bausmė pagal Belgijos teisę yra įkalinimas iki gyvos galvos. Ji gali būti skiriama tik už nužudymą. Naujausiais Europos Tarybos metinės įkalinimo įstaigų statistikos duomenimis, 2012 m. rugsėjo 1 d. Belgijoje buvo 213 kalinių, atliekančių įkalinimo iki gyvos galvos bausmę.⁸⁷

Nuteistieji kalėti iki gyvos galvos bausmę atlieka labai griežtu režimu, palyginti su nuteistaisiais terminuota laisvės atėmimo bausme.⁸⁸ Tačiau kaliniai, nuteisti kalėti iki gyvos galvos, turi teisę kreiptis dėl lygtinio paleidimo, jei faktiškai yra kalėję 15 metų (kai anksčiau nėra teisti arba jiems buvo skirta trumpesnė nei 3 metų laisvės atėmimo bausmė), 19 metų (kai

⁸⁷ Aebi M., Delgrande N., Council of Europe Annual Penal Statistics (Space I) – Survey 2012 [Europos Tarybos metinė baudžiamoji statistika, 2012 m. tyrimas], University of Lausanne, 2014, p. 98.

⁸⁸ Verelst S., „Life Imprisonment and Human Rights in Belgium“, Human Rights Law Review, vol. 3, nūm. 2 [„Įkalinimas iki gyvos galvos ir žmogaus teisės Belgijoje“. Įstatymų, susijusių su žmogaus teisėmis, apžvalga, 3 t., Nr. 2], 2003, p. 279–290.

ankstesnė laisvės atėmimo bausmė buvo trumpesnė nei 5 metai) arba 23 metus (kai ankstesnė laisvės atėmimo bausmė buvo 5 metai ir ilgiau). Jei lygtinio paleidimo klausimus nagrinėjantis teismas atmeta lygtinio paleidimo prašymą, kalinys gali kreiptis dėl to kiekvienais kitais metais.

Neskaitant įkalinimo iki gyvos galvos, yra teisinių nuostatų, kurios leidžia pratęsti iš pradžių paskirtą laisvės atėmimo bausmės terminą (vadinamasis „bausmių vykdymo perdavimas teismų žiniui“)⁸⁹. Pagal 1930 m. balandžio 9 d. įstatymą minėta nuostata yra taikoma nusikaltėliams, kurie, manoma, kelia nepageidautiną pavojų visuomenei ir gali būti laikomi įkalininti ir po to, kai oficialiai atliko jiems skirtą laisvės atėmimo bausmę. Tokia nuostata gali būti taikoma šiems įstatymų pažeidėjams: a) asmenims, kurie jau buvo teisti keletą kartų (recidyvistams), b) asmenims, įvykdžiusiems seksualinius nusikaltimus. Tokiems pažeidėjams atlikus laisvės atėmimo bausmę, teismas, sprendžiantis bausmių vykdymo klausimus, gali pratęsti jų įkalinimo terminą, jei nutaria, kad jie vis dar yra pavojingi visuomenei, o jų perauklėjimas yra neįmanomas. Ši papildoma laisvės atėmimo bausmė gali būti paskirta mažiausiai 5 metams, ilgiausiai – 15 metų laikotarpiui. Esant tam tikroms sąlygoms, teismas taip pat gali nuspręsti skirti jiems lygtinį atleidimą nuo bausmės vykdymo taikant priežiūrą.

Bulgarijoje įkalinimas iki gyvos galvos yra griežčiausia bausmė, skiriama už itin sunkius nusikaltimus. Ja siekiama sunkius nusikaltėlius izoliuoti nuo visuomenės, laikant juos kalėjime visą likusį gyvenimą. Atlikus 20 metų laisvės atėmimo bausmės, skirtos iki gyvos galvos, teismas ją gali pakeisti iš viso 30 metų laisvės atėmimu. Įkalinimas iki gyvos galvos be lygtinio paleidimo galimybės – tai atskira bausmė, įvesta po to, kai 1998 m. Bulgarijoje buvo panaikinta mirties bausmė. Bulgarijoje galiojantys teisės aktai numato, kad ši bausmė turi būti taikoma tik išimtiniais atvejais, o nusikaltimai, už kuriuos ji gali būti skiriama, – tai nusikaltimai valstybei, genocido ir (arba) karo nusikaltimai. Bausmė kalėti iki gyvos galvos be lygtinio paleidimo negali būti skiriama asmenims, kurie nusikaltimo įvykdymo metu buvo ne vyresni nei 20 metų, arba moterims, kurios tuo metu buvo nėščios.

Lietuva yra viena iš nedaugelio šalių, kuriose nuteistiesiems iki gyvos galvos lygtinio paleidimo galimybė nėra numatyta. Atleidimas nuo šios bausmės *de jure* yra įmanomas pasigailėjimo pagrindu, Prezidentui sutei-

⁸⁹ Pagal 2007 m. balandžio 26 d. įstatymą (kuris įsigaliojo 2012 m. sausio 1 d.) ši nuostata anksčiau buvo vadinama „perdavimu Vyriausybės nuožiūron“, nes sprendimą priimdavo Teisingumo ministras.

kus malonę. Tačiau Prezidento malonės institutas nuteistiesiems iki gyvos galvos buvo taikytas tik vienu atveju. Taigi, laisvės atėmimo bausmė *de facto* yra nekeičiama.

Nuteistieji kalėti iki gyvos galvos bausmę atlieka labai griežtu režimu, palyginti su nuteistaisiais terminuota laisvės atėmimo bausme: *Baudžiamojo kodekso* 51 straipsnis nustato, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę nuteistieji atlieka kalėjime. Pirmuosius 10 metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atlikę nuteistieji įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka gali būti perkelti į pataisos namus. Specialaus teisinio reguliavimo, susijusio su nuteistųjų laisvės atėmimu iki gyvos galvos pažeidžiama padėtimi, nėra.

Nors teoriškai laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės **Ispanijoje** neegzistuoja, nes tai prieštarauja Ispanijos *Konstitucijos* 25.2 straipsnio nuostatoms (kuriomis pabrėžiama, kad bausmės paskirtis yra nusikaltėlio perauklėjimas), tačiau praktikoje kai kurie atvejai yra labai panašūs į minėtą bausmės formą. Dauguma jų yra susiję su šalies baudžiamąja antiteroristine politika. Pagal įvairių *Baudžiamojo kodekso* pakeitimų (nuo 2003 m.) nuostatas didžiausia 30 metų laisvės atėmimo bausmė buvo pratęsta iki 40 metų (*BK* 76 str.), o tai praktiškai panašu į įkalinimą iki gyvos galvos. Kitu *BK* pakeitimu buvo numatytos griežtesnės sąlygos ir nauja laisvės atėmimo bausmės termino skaičiavimo tvarka (atsižvelgiant į bendrą visų paskirtų bausmių laiką vietoj konkrečios laisvės atėmimo bausmės termino), kai prašoma atleidimo nuo laisvės bausmės vykdymo anksčiau laiko, lengvesnio režimo ar lygtinio paleidimo (*OLPS* 72.6 str., *BK* 78 str. ir 90 str.). Be to, kaliniams, kurie laikomi itin pavojingais, yra taikomas ypatingos izoliacijos režimas – FIES (Fichero de Internos de Especial Seguimiento) sistema.

11.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Iki gyvos galvos nuteisti kaliniai dėl jiems paskirtos itin sunkios laisvės atėmimo bausmės yra visų pagrindinių tarptautinių ir žmogaus teisių organizacijų patikrinimų akiratyje. Europos Tarybos Ministrų Komitetas išleido *Rekomendaciją Rec (2003) 23 dėl kalėjimų administracijų darbo su nuteis-*

taisiais iki gyvos galvos ir kitais ilgam terminui nuteistais kaliniais,⁹⁰ kurioje pateikti patarimai dėl darbo su tokiais kaliniais ir žalos mažinimo veiklos principų.

Nė vienoje tirtoje šalyje nėra tinkamos praktikos mažinant iki gyvos galvos nuteistų kalinių pažeidžiamumą, pavyzdžiui, specialios psichologinės pagalbos, profesinės veiklos kalėjime galimybių ir pan.

2 lentelė. Kalinių, nuteistų laisvės atėmimo bausme iki gyvos galvos, skaičius 2012-09-01

Kategorija \ Šalis	Belgija	Bulgarija	Vokietija	Lietuva	Ispanija
Iki gyvos galvos nuteisti kaliniai	213	166*	2 031	110	nėra

Šaltinis: Europos Tarybos 2012 m. metinė baudžiamoji statistika, SPACE I.

** Iš šių 166 nuteistųjų 59 yra nuteisti kalėti iki gyvos galvos be lygtinio paleidimo galimybės.

Bulgarijoje kaliniai, nuteisti kalėti iki gyvos galvos arba iki gyvos galvos be lygtinio paleidimo galimybės, yra apgyvendinami atskiruose kalėjimuose arba atskiruose kalėjimo sektoriuose. Patalpinus tokius kalinius į kalėjimą, jie pereina privalomą psichologinį profiliavimą. Nuo pat pradžios jiems taikomas ypatingas kalėjimo režimas – jie yra nuolat užrakinti vienu-tėse didelio saugumo režimu be galimybės dalyvauti bendroje veikloje su kitais kaliniais. Jie gali dirbti tik tada, kai yra galimybė tai daryti atskirose patalpose, laikantis griežtų saugumo priemonių. Bausmių vykdymo komisijos sprendimu tam tikriems kaliniams, nuteistiems iki gyvos galvos arba įkalintiems iki gyvos galvos be lygtinio paleidimo galimybės, už gerą elgesį gali būti taikomas lengvesnis režimas (vadinamasis „griežtas režimas“): jie gali būti apgyvendinami bendrose kamerose su kitais kaliniais bei dalyvauti bendroje socialinėje veikloje. Tai įmanoma praėjus penkeriems bausmės atlikimo metams. Nuteistiesiems iki gyvos galvos arba nuteistiesiems iki gyvos galvos be lygtinio paleidimo galimybės laisvės atėmimo bausmė negali būti sumažinta dėl to, kad jie dirba ar lanko mokymo kursus, be to, jie

⁹⁰ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2003) 23 valstybėms narėms dėl kalėjimų administracijų darbo su nuteistaisiais iki gyvos galvos ir kitais ilgam terminui nuteistaisiais (priimta 855-ajame Ministrų komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 2003-10-09), 2003. Prieiga internete: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(2003\)23&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(2003)23&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864)>.

negali pasinaudoti premijomis, kurios panaudojamos ne kalėjime. Nuteistųjų iki gyvos galvos arba nuteistųjų iki gyvos galvos be lygtinio paleidimo galimybės izoliacija taip pat pastebima pasimatymų, buvimo atvira ore, gydymo ir kitais atvejais, kai reikia palikti savo apsaugos zoną. Speciali apsaugos zona Bulgarijos kalėjimuose paprastai naudojama ir vykdant drausminę izoliavimo nuobaudą.

11.4. Šaltiniai

- Aebi M., Delgrande N., Council of Europe Annual Penal Statistics [Europos Tarybos metinė baudžiamoji statistika, 2012 m. tyrimas] (Space I) – Survey 2012, University of Lausanne, 2014, p. 98.
- Council of Europe, Recommendation Rec (2003) 23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners (Adopted by the Committee of Ministers on 9 October 2003 at the 855th meeting of the Ministers' Deputies [Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2003) 23 valstybėms narėms dėl kalėjimų administracijų darbo su nuteistaisiais iki gyvos galvos ir kitais ilgam terminui nuteistaisiais (priimta 855-ajame Ministrų komiteto ministrų pavaduojuoju posėdyje 2003 m. spalio 9 d.)], 2003. Prieiga internete: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(2003\)23&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=DBCDF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(2003)23&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=DBCDF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864)>.
- Verelst, S. "Life Imprisonment and Human Rights in Belgium", Human Rights Law Review, vol. 3, nūm. 2 [„Įkalinimas iki gyvos galvos ir žmogaus teisės Belgijoje“. Įstatymų, susijusių su žmogaus teisėmis, apžvalga, 3 t., Nr. 2], 2003, p. 279–290.
- United Nations, Life imprisonment [Jungtinės Tautos. Įkalinimas iki gyvos galvos], Vienna, 1994. Prieiga internete: <<http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/06/UNODC-1994-Lifers.pdf>>.

12. KALINIAI, LINKĘ Į ŽALOJIMĄSI IR SAVIŽUDYBĘ

12.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Lyginant su išoriniu pasauliu, žalojimosi ir savižudybės incidentai (įskaitant bado streikus) įkalinimo įstaigose yra neproporcingai dažni. Nors tai glaudžiai susiję su kalinių psichikos būkle esant ekstremalioje kalėjimo aplinkoje, kuri siejama su izoliacija ir specifine subkultūra, tačiau tokių atvejų dažnumas gali rodyti ir kitas problemas, pavyzdžiui, kamerų perpildymą, nepakankamą psichologinę pagalbą, piktnaudžiavimą psichoaktyviomis medžiagomis ir kt.

Tarptautinėse teisės normose rekomenduojama, kad į tyčinius žalojimosi veiksmus būtų žvelgiama iš terapinės, o ne iš baudžiamosios pusės. Europos Tarybos Kankinimų prevencijos komitetas rekomenduoja, kad tokios praktikos kaip kalinių patalpinimas į saugumo kameras arba specialiosios priemonės siekiant užkirsti kelią žalojimuisi būtų naudojamos tik blogiausiu atveju ir tik tada, jei visi kiti būdai buvo nesėkmingi. Tokia praktika neturėtų būti naudojama kaip medicinos priežiūros bei krizių intervencijos alternatyva arba atsvara nepakankamai išmokytam ar trūkstantam personalui.⁹¹

Kalėjimo administracija turėtų gerai apgalvoti kalinių, labiau linkusių į tyčinį žalojimąsi ir savižudybę, **paskirstymą**. Su kalinių paskirstymu gali būti susiję tam tikri veiksniai, galintys sustiprinti žalojimosi nuostatą: gyvenimas perpildytose arba per mažai apgyvendintose kamerose, gyvenimas bendroje kameroje su nesuderinamais kaliniais ir pan. Kita vertus, paskirstant labiau linkusius į žalojimąsi ir savižudybę kalinius, jie turėtų būti apgyvendinti taip, kad būtų lengvai pasiekiami apsaugos ir medicinos darbuotojams.

⁹¹ Committee for the Prevention of Torture, Visit Report to Slovenia, 2012 [Kankinimų prevencijos komiteto 2012 m. apsilankymo Slovėnijoje ataskaita], (2013-07-19).

Siekdamos tinkamai **valdyti krizines situacijas**, įkalinimo įstaigos turėtų priimti dirbti pakankamą kvalifikuotų darbuotojų skaičių. Jose turėtų dirbti psichiatrai ir kiti medicinos specialistai, kad apsaugos darbuotojams netektų spręsti tokių krizių tik naudojant specialiąsias priemones.

12.2. Teisinės nuostatos

Bulgarijoje medicininę priežiūrą įkalinimo įstaigose reglamentuojanti teisinė sistema⁹² leidžia naudoti priverstinį gydymą tais atvejais, kai kalinių „gyvybei ar sveikatai gresia pavojus“ (44 str.). Apie visus tokius atvejus pranešama įkalinimo įstaigą prižiūrinčiamam prokurorui. Tais atvejais, kai kaliniai paskelbia bado streiką, įkalinimo įstaigos gydytojas, psichologas bei socialinis darbuotojas paaiškina apie galimas streiko pasekmes bei įstatymų numatytas priemones sprendžiant bado streiką paskatinusią problemą.

Vokietijoje pagal *Federalinio kalėjimų įstatymo* 3 skirsnio nuostatas baudžiamoji sistema turi būti kuo labiau pritaikyta įprastoms gyvenimo sąlygoms sudaryti už kalėjimo sienų, o siekiant kalinių resocializacijos turi būti užkirstas kelias žalingoms įkalinimo pasekmėms. Taip pat saugumo kalėjime suteikia režimo sušvelninimai, dėl kurių kasdienis gyvenimas kalėjime atrodo labiau pakenčiamas, tuo tarpu didesnis kalinių tarpusavio susivaržymas trikdo saugumą kalėjimo viduje (Bennefeld-Kersten, 2009, p. 76).

Kaip ir laisvų visuomenės narių, kalinių laisvė apsispręsti dėl savo gyvenimo, net jei tai sprendimas nutraukti jį, negali būti ribojama. Tačiau reikia atsižvelgti į ypatingą situaciją kalėjime, kuri gali apriboti laisvą suimtojo valią (Bennefeld-Kersten, 2009, p. 78).

Pagal Vokietijos kalėjimų teisės normas kaliniui gali būti skiriamos „specialiosios saugumo priemonės“, jei „atsižvelgiant į jo elgesį arba dėl jo psichinės būklės yra padidėjęs jo pabėgimo, smurtinių išpuolių prieš asmenis ar nuosavybę, savižudybės ar žalojimosi pavojus“. Esant tokiai padėčiai, naudojamos šios priemonės: daiktų atėmimas arba nedavimas, stebėjimas nakties metu, atskyrimas nuo kitų kalinių, pasivaikščiojimų gryname ore

⁹² Teisingumo ministerijos ir Sveikatos apsaugos ministerijos 2010 m. kovo 22 d. potvarkis Nr. 2 dėl medicininių paslaugų teikimo laisvės atėmimo vietose sąlygų ir tvarkos. Prieiga internete: <<http://www.gdin.bg/Pages/Legal/Default.aspx?eventid=25681>>.

nutraukimas arba apribojimas, patalpinimas į specialias saugias kameras, kuriose nėra pavojingų objektų.

Specialiosios pasivaikščiojimų gryname ore nutraukimo ar apribojimo priemonės taikymą ne kartą kritikavo Europos Tarybos Kankinimų prevencijos komitetas, nes ji pažeidžia *Europos kalinimo įstaigų taisyklių* 27.1 punktą. Nors Vokietijos įstatymų leidėjas panaikino galimybę taikyti kalinių pasivaikščiojimų gryname ore nutraukimą arba apribojimą kaip drausminę priemonę, teisės aktuose, numatančiuose saugumo priemones, ši nuostata vis tiek liko. Nepaisant (ir nenurodant priežasčių) atnaujintos Kankinimų prevencijos komiteto rekomendacijos bei ekspertų atkreipto dėmesio Parlamento posėdžių metu, net naujuose *federalinių žemių kalėjimų įstatymuose* neseniai buvo nustatytos panašios taisyklės (pvz., Graebisch, 2013, p. 20). Neseniai Kankinimų prevencijos komitetas šį atvejį apibūdino taip: „Labai gaila, kad nepaisant beveik per du dešimtmečius pakartotinai komiteto parengtos specialios rekomendacijos, specialiosios saugos priemonės – „pasivaikščiojimų gryname lauke draudimas“ – ne tik išliko federalinėje teisėje [...], bet taip pat buvo įdiegtos naujai priimtuose regioniniuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose prevencinį sulaikymą ir bausmių vykdymą.“⁹³

Norint suprasti Vokietijos įstatymų leidėjo atkaklumą, svarbu suvokti, kad Vokietijos įkalinimo įstaigų administracijos tiesiog vadovaujasi tipišku praktiniu požiūriu. Specialiosios saugumo priemonės yra naudojamos daug dažniau nei drausminės priemonės, nes naudojant pastarąsias reikia laikytis tam tikrų procedūrinių garantijų, todėl jas naudoti sudėtingiau, be to, reikia įvykdyti daugiau išankstinių sąlygų nei naudojant saugumo priemones. Tai gali atrodyti pateisinama priežastis, turint omenyje, kad drausminių priemonių tikslas yra palaikyti saugumą ir tvarką bei reaguoti į įvykdytus pažeidimus; saugumo priemonės yra skirtos apsaugoti kalinį ir (arba) kitus asmenis esant kritinei situacijai. Tačiau yra didelė rizika netinkamai pasinaudoti šia intervencine teise dėl kitų priežasčių, o ne siekiant apsaugoti. Tai ypač pasakytina apie kalinio perkėlimą į „specialią saugią patalpą, kurioje nėra pavojingų objektų“, t. y. tam tikrą izoliatorių, kuris, kalėjimo administracijos požiūriu, be savižudybių prevencijos gali turėti ir kitokią paskirtį.

⁹³ Europos Tarybos Kankinimų prevencijos komiteto (CPT) 2014 m. ataskaita Vokietijos Vyriausybei apie vizitą į Vokietiją, kurį Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) vykdė nuo 2013-11-25 iki 2013-12-02, CPT / Inf (2014 m.) 23.

Gali paaiškėti ir kita sąsaja tarp savižudybių prevencijos ir drausminių priemonių, kai pastarosios yra skiriamos po bandymo nusižudyti (arba po kalbų apie tokius ketinimus). Kadangi bandymas nusižudyti nėra pareigų pažeidimas, jis negali būti laikomas priežastimi taikyti drausmines priemones, nors Vokietijos teisinėje literatūroje apie tai buvo ne kartą diskutuota (Walter, 2012, § 102, išn. Nr. 34 su nuoroda), tuo tarpu praktikoje tai dažnai traktuojama kitaip. Toks požiūrių skirtumas remiasi sąvokų „rimta (pavojinga)“ ir „nerimta (nepavojinga)“ diferenciacija.

Kaip viena drausminių priemonių, numatytų įkalinimo įstaigų teisės normose, gali būti taikomas iki keturių savaičių trukmės drausminis kalinimas (pagal *Federalinį kalėjimų įstatymą*). Tokie laisvės apribojimai, o ne tik laisvės atėmimas dėl paties įkalinimo ir izoliacijos sąlygų, sukelia didesnę tam tikrų kalinių pažeidžiamumą. Nustatydamas drausminio kalinimo vykdymo tvarką, tai aiškiai pripažino Vokietijos įkalinimo įstaigų įstatymų leidėjas. Įstatymas reikalauja, kad prieš vykdant drausminį kalinimą kalėjimo viduje kalinį turi apžiūrėti gydytojas, o tokio kalinimo metu jis taip pat turi būti prižiūrimas gydytojo. Nustatant šį reglamentą buvo suprasta, kad kitaip gali kilti pavojų kalinio sveikatai, ypač atsirasti didesnė savižudybės rizika (Walter, 2012, § 107, išn. Nr. 1).

Lietuvos teisiniame reguliavime nėra jokių normų, skirtų apsaugoti šią pažeidžiamų kalinių grupę, pavyzdžiui, Lietuva nėra priėmusi įstatymų ar strategijų, kuriuose būtų šie reikalavimai:

- pažeidžiamais laikomi kaliniai turėtų būti apgyvendinami įkalinimo įstaigos patalpose, kurios būtų patogios ir tinkamos juos stebėti įkalinimo įstaigos darbuotojams, prižiūrėti medicinos darbuotojams bei būti prieinamos kitoms atitinkamoms tarnyboms;⁹⁴
- kaliniai, kurie, manoma, turi polinkį į savižudybę ir (arba) tyčinį žalojimąsi, visą kalinio buvimo laisvės atėmimo vietoje laiką turėtų būti nuolat stebimi tiek medicinos, tiek kalėjimo darbuotojų, o tokios stebėsenos įrašai turėtų būti saugomi;⁹⁵
- kaliniai, laikomi specialioje kameroje, turėtų būti lankomi gydytojo, kuris, *inter alia*, kasdien ir taip dažnai, kiek reikia, stebėtų jų fizinę ir psichinę sveikatą.⁹⁶

⁹⁴ SMR (angl. Standard Minimum Rules for The Treatment of Prisoners [Standartinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės] (JT) 22(2), 62, EPR (angl. Recommendation No. R(2006)2 on the European Prison Rules [Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“]) 12.2, 39, 43.1, 46.2, 47.1, 47.2.

⁹⁵ SMR 22(2), 62, EPR 12.2, 39, 43.1, 46.2, 47.1, 47.2.

⁹⁶ SMR 25(1), 32(3), R(98)7:66, EPR 43.2.

12.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Bulgarijoje visi kaliniai, kurie buvo užregistruoti kaip tyčiniu būdu susižaloję ar bandę nusižudyti, įtraukiami į specializuotas gydymo programas. Juos prižiūri kalėjimo psichiatrai ir psichologai, kurie asmeninių užsiėmimų metu teikia konsultacijas, siekdami sumažinti tokių kalinių žalojimosi riziką.

Naujausios Europos Tarybos Baudžiamosios statistikos ataskaitos duomenimis, savižudybių skaičius **Belgijos** kalėjimuose buvo 10,1 iš 10 000 kalinių, tuo tarpu ET šalių narių vidurkis sudarė 6,7 kalinio.⁹⁷ Belgijos teisingumo ministerijos duomenimis, 2004 m. savižudybių įkalinimo įstaigose skaičius buvo 8, 2005 m. – 11, 2007 m. – 13, 2008 m. – 16, 2009 m. – 12, 2010 m. – 19, 2011 m. – 12 ir 2012 m. – 13.⁹⁸

Siekiant užtikrinti kalinių savižudybių prevenciją, Belgijoje buvo imtasi keleto iniciatyvų:

- Kalėjimų sveikatos priežiūros tarnyba parengė vertinimo priemonę, padedančią lengviau nustatyti į kalėjimą patekusių kalinių psichikos problemas bei polinkį į savižudybę. Kai kuriose įkalinimo įstaigose buvo įkurti specialieji savižudybių prevencijos skyriai. Pavyzdžiui, Gande toks skyrius buvo atidarytas 2010 m. birželį. Jame dirba įvairių specialistų komanda, kurios nariai (kalėjimo priežiūros darbuotojai, psichosocialinės tarnybos atstovai, medicinos bei socialiniai darbuotojai) yra specialiai išmokyti. Visi kalėjimo darbuotojai taip pat yra šiek tiek pamokyti, kaip patikrinti savižudybių rizikos veiksnius, atpažinti nerimą keliančius signalus bei pranešti apie juos minėto skyriaus darbuotojams. Šis skyrius gali rekomenduoti kalėjimo vadovui imtis konkrečių saugumo priemonių, pavyzdžiui, gyvenamųjų patalpų pritaikymo ar kreipimosi į valdžios institucijas pagalbos. Nuo 2010 m. birželio iki gruodžio mėn. šio skyriaus paslaugų prirėikė 48 atvejais.⁹⁹

⁹⁷ Aebi M., Delgrande N., Council of Europe Annual Penal Statistics (Space I) – Survey 2012 [Europos Tarybos metinė baudžiamoji statistika, 2012 m. tyrimas], University of Lausanne, 2014, p. 131.

⁹⁸ Tuo tarpu XX a. 10-ajame dešimtmetyje šie skaičiai buvo didesni. 1994 m. savižudybių Belgijos kalėjimuose skaičius siekė 13 (du sulaikytieji, du suimtieji ir devyni nuteistieji). 1995 m. šis skaičius sudarė 15 (du sulaikytieji, penki suimtieji ir aštuoni nuteistieji). 1996 m. jis siekė 18 (septyni suimtieji ir vienuolika nuteistųjų). 1997 m. – 24 (du sulaikytieji, aštuoni suimtieji ir keturiolika nuteistųjų). 1998 m. – 28 (septyni sulaikytieji, septyni suimtieji ir keturiolika nuteistųjų).

⁹⁹ Directorate-General of Penitentiary Institutions, 2010 Annual Report [įkalinimo įstaigų generalinio direktorato 2010 m. metinė ataskaita], p. 75.

- Įvairios įkalinimo įstaigos kaliniams taip pat suteikia galimybę bet kuriuo metu laisvai paskambinti pagalbos telefono linijomis, pavyzdžiui, savižudybės prevencijos linija.
- Įdiegta privaloma linkusių į savižudybę kalinių priežiūra. Siekiant išvengti izoliacijos, jie apgyvendinami dviejų ar trijų vietų kameroje, kad **kartu gyvenantis (-ys) kalinys (-iai)** galėtų atlikti patikimo partnerio vaidmenį ar teikti jam priskirtą pagalbą bei esant reikalui įspėti kalėjimo darbuotojus. Kritiniais atvejais tokie kaliniai patalpunami į psichiatrinės priežiūros korpusą.
- Į visų kalėjimo darbuotojų mokymo programą įtrauktas specialus savižudybių prevencijos modulis.

Lietuvos Kalėjimų departamento statistikos duomenys rodo, kad 2012 metais šalies įkalinimo įstaigose įvyko 693 tyčinio susižalojimo atvejai ir 5 savižudybės. Praktikoje pastebėta, kad įkalinimo įstaigose pažeidžiami asmenys nėra teisiškai apsaugoti: linkusiems į žalojimąsi kaliniams dažnai taikomos drausminės nuobaudos, nes, pasak kai kurių įkalinimo įstaigų, savo veiksmais jie bando manipuliuoti ar siekti dėmesio. Seimo kontrolierius pažymėjo, kad esant tokiai pareigūnų pozicijai gali būti nepastebėta savižudybės ar rimtesnio sužalojimosi grėsmė. Be to, reikėtų atkreipti dėmesį į galimą subkultūros įtaką. Kankinimų prevencijos komitetas (CPT) išreiškė susirūpinimą šiuo klausimu, pažymėdamas, kad savęs žalojimas dažnai yra susijęs su psichikos ir psichologinėms problemomis, kurios turėtų būti sprendžiamos terapiniais, o ne baudžiamaisiais metodais.¹⁰⁰

GSPI duomenimis, 2012 m. savižudybių skaičius **Ispanijos** kalėjimuose buvo 0,41 vienam tūkstančiui asmenų, o ne kalėjimuose – 0,075. Tai reiškia, kad kiekvienam laisvėje nusižudžiusiam asmeniui teko 6 įkalinti asmenys, įvykdę tą patį poelgį.¹⁰¹ Pasirodo, šis skaičius yra dar didesnis, kadangi Gallego (ir kt., 2010) atliktas tyrimas parodė, kad savižudybių skaičius kalėjime buvo 11 kartų didesnis nei už kalėjimo ribų (p. 111).

¹⁰⁰ Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30 April 2008 [Europos Tarybos Komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) ataskaita Lietuvos Vyriausybei apie vizitą į Lietuvą, kurį vykdė nuo 2008-04-21 iki 2008-04-30], CPT/Inf (2009) 22. Prieiga internete: <<http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2009-22-inf-eng.htm>> (paskutinė peržiūra: 2013-11-26).

¹⁰¹ Žr. GSPI 2012, p. 9 ir NSI statistiką. Prieiga internete: <<http://www.ine.es/jaxi/menu.do?tyt=pcaxis&path=/t15/p417&file=inebase&L=0>> (paskutinė peržiūra: 2014-06-04).

González pažymi, kad, atsižvelgiant į 2007 metų ombudsmeno ataskaitą, „apsisprendžiant baigti gyvenimą savižudybe įtakos gali turėti aplinka, nes, kaip matyti, savižudybių pasiskirstymas skirtinguose kalėjimuose nėra atsitiktinis. Tiksliau, bent jau 2005 metais beveik 40 % registruotų savižudybių įvyko keturiuose kalėjimuose, o tai rodo, kad tarp jų kalinių tvyrojo labiau slegianti atmosfera (dėl kamerų perpildymo arba bendravimo su apsaugos darbuotojais bei kitais kaliniais) arba mirčių atvejai buvo skaičiuojami abejotinu būdu“ (2012, p. 382).

Kalbant apie žalojimosi atvejus, nuo 2005 m. iki 2007 m. jų Katalonijos kalėjimuose buvo mažiau nei 100 per metus, tačiau po 2008 m. šis skaičius padidėjo ir 2012 m. jau viršija 300 (p. 308).

Kadangi „užtikrinti kalinių gyvybę, vientisumą ir sveikatą“ (Kalėjimų įstatymo 3.4 str.) yra įkalinimo įstaigų tarnybų prievolė, Ispanijos kalėjimų administracija ilgus metus kalėjimuose vykdė individualizuotas su savižudybe siejamo elgesio nustatymo ir prevencijos programas¹⁰².

Savižudybių prevencijos programa (SPP) „padeda išvengti bandymų žudytis. Ši programa – tai išsamus protokolas specialistams, naudojamas siekiant nustatyti socialines ar asmenines situacijas, kurios gali kelti didelį savižudybės pavojų. Joje yra papildymas – „kalinys, priskirtas teikti pagalbą“. Tai kalinys, prieš tai specialiai mokytas mokymo kursuose ir lydintis partnerį, kuriam skirtas gydymas, jo kasdienėje veikloje. Ši programa yra įgyvendinta visuose kalėjimuose“ (GSPI, 2011, p. 34). Šios programos vykdymo tvarka yra išdėstyta *Instrukcijoje Nr. 14/2005*.

2007 m. ombudsmenas pagyrė GSPI už specialių savižudybių prevencijos programų rengimą ir įgyvendinimą (*González*, 2012, p. 382). „Pagalbą teikiančių kalinių“, neabejotinai svarbiausių subjektų tinkamam šios pagalbos priemonės įgyvendinimui, skaičius sudaro 895. Šie bendri duomenys neleidžia įvertinti, ar kiekvienoje įkalinimo įstaigoje buvo pasiektas kalinių, išmokytų vykdyti šias užduotis, numatytas 2 % rodiklis (2007 m. ataskaita, p. 331). Bet kokių atveju, reikia pažymėti, kad, kai izoliacijos režimas yra itin griežtas, jam yra mažai alternatyvų, todėl programa neturi didelio poveikio. Jei manytume, kad tokiais aplinkybėmis įvyksta daugiau savižudybių, tuomet suprantama, kad protokolas yra nepakankamas. Pavyzdžiui, Salamankoje esančio *Topas* kalėjimo ligoninėje yra priežiūros kamera, skirta savižudybių prevencijai (Gallego ir kt., 2010, p. 110).

¹⁰² Prieiga internete: <<http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/Reeducacion/ProgramasEspecificos/prevencionSuicidios.html>> (paskutinė peržiūra: 2014-05-20).

Vokietijoje yra nemažai tyrimų ir praktikų, skirtų kaliniams, linkusiems į žalojimąsi ir savižudybę:

- **Informacija apie savižudybių paplitimą.** Lyginant su bendru gyventojų savižudybių skaičiumi, nusižudžiusių kalinių vyrų buvo 5,6 karto daugiau, o kalinių moterų – 8,6 karto daugiau (Opitz-Welke ir kt., p. 388). Vokietijoje atliktas tyrimas taip pat rodo, kad suimtųjų (ir vyrų, ir moterų) kardomajam kalinimui savižudybių skaičius buvo daug didesnis nei nuteistųjų (5,2 karto didesnis suimtųjų vyrų ir 5,9 karto didesnis suimtųjų moterų) (ten pat, p. 387, 388). Suimtieji, kurie buvo kaltinami seksualiniais nusikaltimais ir žmogžudystėmis, santykinai dažniau nusižudė nei kaliniai, kaltinami kitais nusikaltimais (ten pat, p. 388). Be to, tyrimo autoriai nustatė, kad dauguma savižudybių įvyko sekmadieniais ir valstybinių švenčių dienomis (ten pat). Tyrime nėra informacijos apie psichinę nusižudžiusių kalinių sveikatą, tačiau pažymima, kad 26 % iš jų mėgino nusižudyti ir anksčiau (už kalėjimo ribų). Tai gali rodyti jų psichikos sveikatos problemas (ten pat).
- **Ryšys tarp apgyvendinimo tankio ir savižudybių.** Moksliniai tyrimai rodo, kad tarp kalinių, tiek vyrų, tiek moterų, apgyvendinimo tankio ir savižudybių skaičiaus yra aiškiai pastebimas ryšys. Vokietijoje sumažėjus kalinių skaičiui (nuo 2006 m. iki dabar), sumažėjo ir savižudybių skaičius kalinių vyrų tarpe (Opitz-Welke ir kt., p. 387). 2000–2011 m. laikotarpiu Vokietijoje nusižudė 934 kaliniai ir 26 kalinės. Kalinių vyrų savižudybių skaičius rodo tiesinį mažėjimą nuo 117 vyrų kalinių savižudybių 2000 m. iki 50 savižudybių 2011-aisiais (ten pat). Nors Vokietijos gyventojų savižudybių skaičius per tą patį laiką taip pat sumažėjo (ten pat, p. 388), visgi tokio sumažėjimo tiesiškumas ir lygiagretumas stebina. Per tą patį laikotarpį šiek tiek padaugėjo moterų kalinių savižudybių (2000 m. nusižudė nė viena kalinė, 2001 m. – dvi, o 2011 m. – trys), tačiau reikia turėti omenyje, kad bendras moterų kalinių savižudybių skaičius yra labai mažas (ten pat, p. 387, 388). Vienu iš kalėjime įvykstančių savižudybių rizikos veiksnių gali būti laikomas kalėjimų perpildymas, nes kaliniams tenka gyventi prastesnio aprūpinimo sąlygomis (ten pat, p. 388). Kadangi tyrimo rezultatai atitinka ir aprašytą ryšio tarp kalinių apgyvendinimo tankio ir savižudybių dažnumo modelį Rytų Europos kalėjimuose 1997–2008 m., kalėjimų perpildymas turi būti nagrinėjamas kaip atskiras savižudybių kalėjimuose rizikos veiksnys (Rabe,

2012, p. 222–230; Opitz-Welke ir kt., p. 388). Kita vertus, kadangi yra gana daug kitų priežasčių, akivaizdu, kad šį klausimą būtina nagrinėti toliau.

- **Pirminė patikra.** PSO rekomenduoja atlikti pirminę visų naujai atvykusių kalinių patikrą, susijusią su savižudybės rizika.¹⁰³ Nors tokios patikros gali padėti nustatyti keletą savižudybės rizikos veiksnių, to nepakanka, kad būtų galima aiškiai įvertinti savižudybės riziką. Greičiausiai viskas vyktų sėkmingiau, jei tokias patikras atliktų bendra gydytojų, psichologų ir socialinių darbuotojų grupė, o ne paprasti kalėjimų pareigūnai, kurie dažniausiai neturi tinkamos kvalifikacijos. Europos Tarybos Komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) standartuose taip pat pabrėžiamas svarbus medicininės patikros vaidmuo tik atvykus į kalėjimą, o tam būtinas išmokytas personalas, turintis žinių savižudybių bet kokioje situacijoje klausimu ir pirminės patikros metu galintis atpažinti bent keletą kalinių, kurie gali būti linkę į savižudybę. Pagal CPT standartų nuostatas savižudybių prevencija yra kalėjimo sveikatos priežiūros tarnybos reikalas. Jei manoma, kad asmuo yra linkęs į savižudybę, šis asmuo turi būti stebimas, kol tai būtina, o galimi savižudybės įrankiai / objektai jam neturėtų būti pasiekiami (CPT standartai, 2013, p. 44).
- **Drabužių atėmimas.** Kaip minėta pirmiau, atsižvelgiant į Vokietijos kalėjimų įstatymų nuostatas, jei yra potenciali rizika, kad kalinys gali nusižudyti, gali būti imamas ypatingų priemonių. Dvi iš šių saugumo priemonių yra priežiūra naktį ir apgyvendinimas specialiai apsaugotoje kameroje (vok. *besonders gesicherter Haftraum*, kalinių vadinamoje „bunkeriu“). Dažnai šiose kamerose yra tik čiužinys ir tualetas, o jose esantys objektai turi būti tik nepavojingi, pavyzdžiui, knygos ar galimybė žiūrėti televizorių per stiklo sienelę (Feest / Köhne, 2012, § 88, išn. Nr. 15). Europos Žmogaus Teisių Teismas atsisakė tokios priemonės kaip kalinių drabužių atėmimas keletui dienų siekiant užkirsti kelią savižudybei, nes tai yra žeminantis elgesys, todėl gali būti naudojamos alternatyvos, pavyzdžiui, neplyštantys drabužiai.

Nuogai išrengto asmens kalinimo pavyzdys rodo, kad kartais kalėjimo administracija į savižudybės riziką reaguoja priemonėmis, kurias kalinys ga-

¹⁰³ PSO, 2007, *Suizidprävention*; taip pat rekomenduojama JK Europos Tarybos pranešime CR99: *Suicide in Prisons*, Royal College of Psychiatrists [Savižudybės kalėjimuose, Karališkoji psichiatrų kolegija], 2002, p. 20.

li suprasti kaip drausminės priemonės ar net kaip žeminantį elgesį (EŽTK 3 straipsnio prasme). Kitas pavyzdys – kalinio priežiūra nakties metu. Nors tokia priežiūra yra visai tinkama siekiant išvengti kalinio savižudybės, kai tokie bandymai dažnai kartojasi, tačiau nuolatinis stebėjimas netgi gali sustiprinti sprendimą nusižudyti (Feest / Köhne, 2012, 573 sk.). Ta pati problema kyla ir dėl kai kurių kitų priemonių taikymo siekiant užkirsti kelią savižudybei, pavyzdžiui, patalpinant į specialiai apsaugotas kameras.

- **Gyvumo tikrinimas.** Kita priemonė, kurios pobūdį kalinys gali suvokti kaip varžantį, yra vadinamoji *Lebendkontrolle* (gyvumo tikrinimas), nors iš pradžių ši priemonė buvo numatyta siekiant užkirsti kelią savižudybėms. Tai reiškia, kad kalėjimo darbuotojai kiekvieną rytą tikrina, ar kaliniai vis dar gyvi, juos visus budindami ir kalbindami, net ir vis dar miegančius. Toks elgesys taip pat gali būti suvokiamas kaip žeminantis (Graebisch, 2005, p. 66). Nors ši intervencija gali atrodyti gana nedidelė, reikėtų nepamiršti, kad tai vyksta kasdien ir taikoma visiems kaliniams.
- **Netinkamas savižudybių prevencijos priemonių taikymas drausminimo tikslu.** Kaip būdinga tokiems dalykams, sunku įrodyti, kad bendroje institucijos praktikoje naudojamos teisinės priemonės yra netinkamos ir tik kitaip vadinamos. Tačiau tai liudija iš kalinių nuolat gaunami įtikinantys pranešimai, pavyzdžiui, saugomi Dortmundo taikomųjų mokslų ir menų universiteto Kalėjimų archyve (o anksčiau Brėmeno universitete). Net oficialiuose dokumentuose galima rasti užuominų apie šios rūšies praktiką: vienas iš dviejų Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų dėl Vokietijos kalėjimų teisės normų, kuriame buvo kalbama apie kalinį, visą savaitę laikytą nuogą, yra susijęs su atveju, kuris yra įsidėmėtinas net keliais aspektais. Kalinys bandė pasinaudoti savo neginčijama teise būti patalpintas į vienutę, tuo tarpu kalėjimo pareigūnai jį informavo, kad prieš jo valią jis bus perkeltas į kamerą, skirtą trimis asmenims. Kalinys iš karto oficialiai kreipėsi į kalėjimo viršininką bei teisimą, bet sprendimą gavo tik po ketverių metų. Nors sprendime buvo patvirtinta, kad jis teisingai, jis neturėjo galimybės pasiekti teisingumo per protingą laiką. Kalinys buvo priverstas palikti savo buvusią kamerą prieš jį panaudojus fizinę jėgą, nors jis ir priešinosi. Išrengtas nuogai jis buvo patalpintas į saugumo kamerą, kol po savaitės buvo perkeltas į kalėjimo ligoninę. Nors jis parodė plika akimi matomus sužalojimus, buvo manoma, kad jėgos panaudojimas gali būti pateisinamas užkertant ke-

lią smurtui. Vokietijos teismai bei Vyriausybė nurodė, jog reikalingumas laikyti jį nuogą siekiant savižudybės prevencijos buvo suprantamas, nors tai buvo pavienis atvejis, kuris pasibaigė teismo sprendimu prieš Vokietiją dėl to, kad buvo pažeistas EŽTK 3 straipsnis. Net jei nebūtų savaime suprantamas dalykas, kad kalėjimų pareigūnai priemonės, numatytas savižudybių prevencijai, naudoja drausminės bausmės tikslu, turi būti pripažinta, kad, jei taip atsitinka, tokiose situacijose kaip ši kaliniams trūksta konkrečių įrodymų.

Tokiomis aplinkybėmis gali būti labiau suprantama, nors ir nepateisinama, kodėl Vokietijos įstatymų leidėjai nuolat laikosi nuostatos, jog reikalinga galimybė laikinai ar net visiškai atimti iš kalinių teisę pasivaikščioti gryname ore, kaip buvo minėta pirmiau. Neseniai Vokietijos Vyriausybė, reaguodama į naujausią CPT pranešimą, pareiškė nuomonę gindama šią saugumo priemonę bei pateikdama trijų punktų argumentaciją: 1) ja beveik niekada nesinaudojama; 2) ja absoliučiai būtina pasinaudoti siekiant, *inter alia*, savižudybių prevencijos; 3) patalpinimas į „ypač saugias kameras“ bei pasivaikščiojimai gryname ore yra tarpusavyje nesuderinami. Šiuo iš dalies prieštaringu teiginiu primygtinai reikalaujama leisti imtis tokių priemonių, kurios, savo ruožtu, gali labiau būti naudojamos siekiant drausminti, nei apsaugoti.

- **Komunikacinės technologijos.** Kasdieniame kalėjimo gyvenime kaliniai susiduria su įvairiomis stresinėmis situacijomis, pavyzdžiui, baime prarasti artimus žmones arba bylos nagrinėjimo bei daugelio apribojimų baime (Bennefeld-Kersten, 2009, 79 sk.). Kai kuriems kaliniams griežtai nustatyta kasdienė tvarka ar kitų asmenų artumas gali sukelti apsauginę reakciją (ten pat). Kita suicidinio elgesio priežastis siejasi su patyčiomis, nors nėra nustatyta, ar iš kalinių, kurie nusižudė, buvo daugiau tyčiojamosi nei iš kitų kalinių arba ar nusižudžiusiems kaliniams įvairios situacijos atrodė pavojingesnės nei kitiems kaliniams (ten pat, p. 92). Problemiškus reiškinius kalėjime galėtų padėti spręsti socialinė pagalba, o palaikomi ryšiai ir bendravimas gali padėti kaliniams susidoroti su savo padėtimi. Viena iš įmanomų priemonių galėtų būti kalinių konsultavimas intranetu arba telefonu, kur nauji kaliniai gali ne tik gauti informaciją (kad ir ilgomis nakties valandomis), bet taip pat sužinoti, kad kiti kaliniai tokioje padėtyje irgi jautėsi panašiai bei turėjo panašių problemų, bet rado būdų, kaip tai išspręsti (ten pat, p. 202). Tačiau dau-

gelyje kalėjimų nėra galimybės tokiai strategijai įgyvendinti, nes nėra tinkamos techninės infrastruktūros, o kur ji yra, greičiausiai šiuo tikslu negali būti naudojama baiminantis grėsmės saugumui.

- **Klausytojai.** Kadangi daugiausia savižudybių įvyksta pačioje įkalinimo pradžioje (PSO, 2007, p. 143), viena iš savižudybių prevencijos priemonių yra naujai atvykusiems ir potencialiai į savižudybę linkusiems kaliniams suteikti galimybę pasikalbėti su kitais kaliniais, specialiai išmokytais būti klausytojais (Lohner & Pecher, 2013, p. 581). Kaliniai, išmokyti būti klausytojais bei kaip klausytojai teikiantys pagalbą, suvokia, jog tai puiki galimybė įgyti empatinių įgūdžių bei juos panaudoti, o tai gali būti svarbus žingsnis tobulėjimo link (ten pat), turint omenyje ir tikėjimą savo jėgomis. Pirmiausia klausytojų ugdymo koncepcija, grindžiama kalinių savipagalbos idėja, buvo sukurta angliškai kalbančiose šalyse. Naujai atvykęs kalinys nėra paliekamas vienas, ypač naktį, be to, jam gali būti priimtinau pasidalyti tam tikromis mintimis su kitu kaliniu, o ne kalėjimo pareigūnu (Lohner & Pecher, 2013, p. 581). Aišku, čia gali būti piktnaudžiavimo, nes klausytojai potencialiai gali būti informatoriais, kurie uždavinėja klausimus naujokams, atsižvelgdami į kalėjimo vadovybės interesus, o informacijos, sužinotos iš naujų kalinių, nelaikantys konfidencialia. Tai ypač problemiška kardomojo kalinimo atveju, atsižvelgiant į nekaltumo prezumpciją ir teisę neapkalinti savęs. Visgi dėl tų pačių priežasčių įkalinimo įstaigos vadovybę gali ypač vilioti galimybė šiame baudžiamojo proceso etape sužinoti iš kalinio tam tikrą informaciją. Kitokios rūšies klausytojų reiškinys yra puikiai žinomas iš praktikos. Tai kaliniai, su naujaisiais atvykėliais kalbantys apie jų įvykdytus nusikaltimus. Vėliau gautą informaciją jie pateikia kalėjimo pareigūnui ir (arba) kaip liudytojai dalyvauja teisme, tikėdamiesi gauti tam tikrų privilegijų savo laisvės atėmimo baudmės vykdymo laikotarpiu. Tokie atvejai ypač tikėtini kardomojo kalinimo metu, nors tuo pačiu metu tokiems suimtiesiems gresia didžiausias savižudybės pavojus. Visgi, jei minėto piktnaudžiavimo galima išvengti, klausytojai gali būti perspektyvus modelis, net jeigu jų pagalba nuo pat pradžių yra labai ribota. Jei ji apsiribotų tik pirmąja naktimi atvykus į kalėjimą, tai padėtų išvengti savižudybių, įvykstančių dėl pirmos reakcijos į laisvės atėmimą, kurio pirmosios 48 valandos yra pats pavojingiausias laikas. Atsižvelgiant į tai, klausytojų modelis neseniai buvo išbandytas Miuncheno kalėjime.

Klausytojais buvo įdarbinti specialaus socialinės terapijos padalinio kaliniai, kurie buvo apgyvendinti specialiai įrengtoje patalpoje su asmeniu, suimtu kardomajam kalinimui. Įgyvendinant klausytojų modelį buvo neatsižvelgta į reikalavimą atskirti nuteistuosius (kaip ir kalinius iš socialinės terapijos padalinio) ir suimtuosius kardomajam kalinimui (atitinkamų kalinių sutikimu). Buvo aiškiai pasakyta, kad klausytojai neturi padėti atlikti užduočių, kurias privalo atlikti specialistai (Lohner & Pecher, 2013, p. 592). Tačiau kadangi jos yra labai panašios į vadinamųjų kalėjimų „klausytojų“, problemą, kaip atskirti vienų užduotis nuo kitų, dar reikia svarstyti.

- **Laisvės apribojimo mažinimas.** Laisvės apribojimas taip pat gali būti savižudybės rizikos veiksnys, tačiau tuo pačiu metu kalėjime jis yra neišvengiamas (PSO, 2007, p. 133). Šios žalos mažinimas visada turėtų būti svarbus ne tik savižudybių prevencijai, bet ir vertinamas kaip bendrai naudingas dalykas tiek kaliniams, tiek kalėjimo darbuotojams (PSO, 2007, p. 134), kuris neabejotinai gali sumažinti savižudybės riziką.
- **Moterų kalinių savižudybės.** Nors moterų kalinių savižudybių skaičius atrodo labai mažas, reikia nepamiršti, kad palyginti nedaug moterų patenka į kalėjimą. Atsižvelgiant į tai, pasidaro aišku, kad moterų kalinių savižudybių skaičius yra maždaug toks pat kaip ir vyrų.

PSO vadove „Sveikatos priežiūros kalėjime pagrindai“ pateikiamos rekomendacijos, kaip reaguoti į suicidinio kalinių, ypač moterų, elgesio riziką kalėjime. Remdamiesi šiomis rekomendacijomis, įkalinimo įstaigų vadovai turi ne tik užtikrinti veiksmingas sveikatos priežiūros paslaugas, bet ir, esant reikalui, „turėtų būti savižudybių prevencijos koordinatorius, kuris nuodugniai suprastų moterų kalinių suicidinio ir save žalojančio elgesio pavojus“. Moterų įkalinimo įstaigose dirbantys darbuotojai turėtų žinoti apie tam tikras kalinčių moterų tyčinio žalojimosi rizikas (PSO, 2007, p. 160).

- **Moterų kalinių tyčinis žalojimas.** Kaliniai, kurie nusizudo, dažnai yra bandę tai padaryti anksčiau arba turi tyčinio susižalojimo traumų. Skirtingose šalyse ir kalėjimuose yra tam tikrų skirtumų tarp žalojimosi atvejų. Pavyzdžiui, dideliame ir iš esmės uždarame Didžiosios Britanijos moterų kalėjime (*London Holloway*) tyčinis žalojimas buvo didelė problema, kuri kasdien svarstyta ir stebėta, tuo tarpu ji neatrodė tokia aktuali Vokietijos kalėjime, kuriame buvo vykdoma atviresnė politika (Vechtos moterų kalėjimas Žemutinėje Saksonijoje), kuomet daugybė

moterų kalinių galėjo naudotis atostogomis namuose ir kt. Palyginus šiuos kalėjimus po to, kai kiekviename iš jų buvo lankytasi visą savaitę, ryškiausias nustatytas skirtumas – jų atvirumo lygis. Toliau išryškėjo skirtumas, kiek buvo leidžiama (bent jau) reikšti nusiminimo jausmus bei pasiūloma, kas galėtų išklausti. Ir prie to prisidėjo ne klausytojo modelio įgyvendinimo projektas, o nuolatiniai kalėjimo darbuotojai, turintys empatinį požiūrį, dėl to skirtumas buvo toks pastebimas (Graebisch, 2005). Buvo teigiama, kad įkalinimo patirtis moterims kalinėms yra dar skausmingesnė nei kaliniams vyrams ir kad tai daugiausia susiję su didele kančia būti atskirtoms nuo šeimos. Tyrimai parodė, kad įkalinimo įstaigoje sudarius atmosferą, kurioje yra galimybė laisvai išreikšti nusiminimo ir nevilties jausmus, reikšmingai prisidedama prie savižudybių prevencijos.

- **Kančios netekus laisvės ir nevilties, susijusios su savižudybe, išreiškimas.** Prieš daugiau nei dvidešimt metų buvo žinoma, kad atliekant kalinių, kuriems gresia savižudybė, mokslinius tyrimus, suprasti kalinių savižudybes įmanoma tik naudojant etnografinius metodus, o ne vien medicininę / psichiatrinę diagnostiką, kuria siekiama numatyti savižudybę, nustačius tam tikrus rizikos veiksnius. Deja, pastarasis būdas vis dar taikomas atliekant naujai atvykusio kalinio „patikrą“. Kokybinis tyrimas atskleidžia, kad savižudybė kalėjime – tai kančių netekus laisvės ir nesugebėjimo su jomis susidoroti sukelta pasekmė. Akivaizdu, kad geriausias būdas išvengti savižudybės yra sumažinti šias kančias keičiant kankinančias kalėjimo sąlygas bei imantis priemonių, kad kalėjimai taptų atviresni. Kadangi šios kančios yra neišvengiamai susijusios su laisvės atėmimu, mažiausia, ką būtų galima padaryti, tai sukurti atmosferą, tinkamą nevilčiai išreikšti, bei padėti kaliniams palaikyti ryšį su išoriniu pasauliu ir išlaikyti jų socialinius ryšius, taip pat pasiūlyti profesionalią socialinę priežiūrą, jei tokių ryšių nėra. Be to, tapo aišku, ypač iš Alison Liebling iš Jungtinės Karalystės atliktų tyrimų, kad rizikos faktorių nustatymo ir „priemonių“ įgyvendinimo metodas nepasiekia užsibrėžto tikslo. Tai ypač pasakytina apie saugumo priemones, kurios tik padidina kalinio patiriamą kančią, todėl gali padidinti ir savižudybės galimybę, kurios tokiu atveju būtų galima išvengti tik dedant dar daugiau pastangų kalinio saugumo priežiūrai, kuri sukeltų dar daugiau nevilties, todėl reikėtų dėti dar daugiau pastangų priežiūrai.

12.4. Šaltiniai

- Aebi M., Delgrande N., Council of Europe Annual Penal Statistics (Space I) – Survey 2012 [Europos Tarybos metinė baudžiamoji statistika (Space I), 2012 m. tyrimas], University of Lausanne, 2014, p. 131.
- Bennefeld-Kersten K. (2009): Ausgeschieden durch Suizd – Selbsttötungen im Gefängnis. Zahlen, Fakten, Interpretationen, Lengerich.
- Committee for the Prevention of Torture, Visit Report to Slovenia, 2012 [Kankinimų prevencijos komitetas, 2012 m. pranešimas po apsilankymo Slovėnijoje] (2013-07-19).
- Council of Europe, CPT (2014) Report to the German Government on the visit to Germany carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 25 November to 2 December 2013 [Europos Tarybos CPT (2014 m.) pranešimas Vokietijos Vyriausybei po vizito Vokietijoje, kurį Europos Tarybos Komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) vykdė nuo 2013-11-25 iki 2013-12-02], CPT/Inf (2014) 23.
- European Committee for the prevention of Torture and Inhumane or Degrading Treatment or Punishment [Europos Tarybos Komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą] (2013): CPT Standards [CPT standartai], CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2013.
- Feest J. & Köhne M. (2012) in: Feest J., Lesting W.: StVollzG (eds). Kommentar zum Strafvollzugsgesetz (AK-StVollzG). 6th ed. Cologne.
- Gallego M., Cabrera P., Ríos J. C., y J. L. Segovia Andar 1 km en línea recta: la cárcel del siglo XXI que vive el preso. Madrid: Universidad Pontificia Comillas, 2010.
- Graebisch C. (2013): „BtM-Täter im Strafvollzug“, in: Kotz, P. & Rahlf, J. (eds): Praxis des Betäubungsmittelstrafrechts, Cologne: Carl Heymanns, pp. 1253-1334.
- Graebisch Ch. (2005): „Insight From Outside. Visits to Prisons for Women in London and Vechta“, in: S.-U. Burkhardt, C. Graebisch & H. Pollähne (eds.): „Korrespondenzen in Sachen: Strafvollzug, Rechtskulturen, Kriminalpolitik, Menschenrechte“, Münster et al. 2005, pp. 56–67.
- González I., „La Carcel en España. mediciones siglo XXI“, Revista de Derecho Penal y Criminología, 3.a Época, n.o 8 (julio de 2012), págs. 351–402.
- Lohner J. & Pecheri W. (2013): Teilnehmer der Sozialtherapie als „Listeners“ im Rahmen der Suizidprävention – Hilfe für „beide Seiten“, in: Bdernd Wischka, Willi Pecher, Hilde van den Boogard (eds.): Behandlung von Straftätern. Sozialtherapie, Maßregelvollzug, Sicherungsverwahrung, 2nd ed., Freiburg, pp. 581–593.
- Ministry of Justice and Ministry of Health, Ordinance No 2 of 22 March 2010 on the conditions and procedure for providing medical services in the places for deprivation of liberty [Teisingumo ministerijos ir Sveikatos apsaugos ministerijos 2010 m. kovo 22 d. potvarkis Nr. 2 dėl medicininių paslaugų teikimo laisvės atėmimo vietose sąlygų ir tvarkos]. Prieiga internete: <<http://www.gdin.bg/Pages/Legal/Default.aspx?evntid=25681>>.

- Opitz-Welke A., Bennefeld-Kersten K., Konrad N. W. J. (2013): Prison suicides in Germany from 2000 to 2011, *International Journal of Law and Psychiatry* 36 [Savižudybės Vokietijos kalėjimuose 2000–2011 m., *Tarptautinis teisės ir psichiatrijos žurnalas* Nr. 36] (2013), pp. 386–389.
- Walter J. (2012) in: Feest J., Lesting W.: *StVollzG* (eds). *Kommentar zum Strafvollzugsgesetz (AK-StVollzG)*. 6th ed. Cologne.
- WHO (2007) *Health in prisons: A WHO guide to the essentials in prison health* [PSO (2007). *Sveikatos priežiūra kalėjimuose: PSO vadovas „Sveikatos priežiūros kalėjimuose pagrindai“*]. Redagavo Lars Müller, Heino Stöver, Ralf Jürgens, Alex Gatherer ir Haik Nikogosian. Kopenhaga, 2007. Prieiga internete: <http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0009/99018/E90174.pdf>.

13. LYTINIUS NUSIKALTIMUS ĮVYKDĘ KALINIAI

13.1. Įžanga. Specialieji poreikiai ir pažeidžiamumo situacijos

Lytinius nusikaltimus įvykdę kaliniai gali būti kvalifikuojami kaip pažeidžiama kalinių grupė dėl dviejų priežasčių. Viena vertus, jie yra stigmatizacijos objektai, todėl tikėtina, kad dažniau tampa kitų kalinių smurto aukomis. Tai ypač pasakytina apie asmenis, lytinius nusikaltimus padariusius vaikams. Kita vertus, lytinius nusikaltimus įvykdę kaliniai patalpinami (paprastai ilgesniam negu vidutinės trukmės laikotarpiui) į prižiūrimą kalėjimo aplinką, taip priverčiant juos nuslopinti savo potraukį.

Kadangi gresia didesnis pavojus, jog su jais bus elgiamasi netinkamai, lytinius nusikaltimus įvykdžiusiems kaliniams gali būti labiau priimtina gyventi atskirai vienutėse arba kartu su kitais lytiniais nusikaltėliais. Kaip jau minėta, lytiniai nusikaltėliai susiduria su didesne žodinės bei fizinės prievartos rizika. Pažeidus įkalinimo įstaigos taisykles, paprastai įsikiša apsaugos darbuotojai. Pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje egzistuoja vadinamasis „apsauginis įkalinimas“, kai kaliniai izoliuojami jų pačių prašymu.¹⁰⁴

13.2. Teisinės nuostatos

1998 m. kovo 5 d. **Belgijos** *Įstatymo dėl lygtinio paleidimo* ir 1964 m. birželio 29 d. *Įstatymo dėl nuosprendžio vykdymo atidėjimo, laikino bausmės vykdymo sustabdymo ir lygtinio nuteisimo* nuostatose numatytas priverstinis visų seksualinių nusikaltėlių gydymas.

¹⁰⁴ Collins A., Burns H. Prison Conditions in the United Kingdom [Kalėjimo sąlygos Jungtinėje Karalystėje], Human Rights Watch, 1992, p. 16.

Pagal įkalinimo įstaigų politiką lytinius nusikaltimus padariusių asmenų stebėseną priklauso federalinei jurisdikcijai, tačiau kaliniams skirtų gydymo programų vykdymas yra bendruomenės kompetencijoje.¹⁰⁵ Atsižvelgiant į tai bei siekiant suformuoti tinkamą teisminių ir terapinių institucijų bendradarbiavimą prižiūrint lytinius nusikaltėlius, tarp federacinės valstybės ir federacinių subjektų (regionų ir bendruomenių) buvo sudaryti bendradarbiavimo susitarimai dėl lytinius nusikaltimus padariusių kalinių konsultavimo ir gydymo.

Šiais susitarimais nustatytos lytinių nusikaltėlių stebėsenos ir priežiūros sąlygos pagal įvairius teisės aktus, susijusius su kardomojo kalinimo bei lygtinio paleidimo alternatyvomis arba perdavimu valdžios institucijų žiniai. Juose numatyta kai kuriose įkalinimo įstaigose sukurti specializuotas psichosocialinių darbuotojų komandas (kurios vykdytų kalinio asmenybės tyrimą bei patartų dėl galimo lygtinio paleidimo), taip pat specializuotas sveikatos priežiūros komandas už įkalinimo įstaigų ribų, atsakingas už seksualinių nusikaltėlių konsultavimą ir terapinį gydymą bei kompetentingų institucijų informavimą ir tolesnes ataskaitas.

Vokietijos Kalėjų įstatymo 6 skirsnyje teigiama, kad būsimo gydymo įkalinimo įstaigoje vertinimas turi būti atliekamas laisvės atėmimo bausmės vykdymo pradžioje, atsižvelgiant į gyvenimo sąlygas bei kalinio charakterį. Remiantis šiuo įvertinimu turi būti sudarytas laisvės atėmimo bausmės vykdymo planas, kurame būtų, *inter alia*, informacija apie apgyvendinimą, darbą, gydymą bei pasirengimą išėjimui iš kalėjimo. Vykdamas laisvės atėmimo bausmę, šis planas turi būti atnaujintas ir keičiamas atsižvelgiant į kalinio padėtį (Seifert, 2014, p. 128).

Pagal *Kalėjų įstatymo 9 straipsnio 1 dalį* seksualinių nusikaltėlių palalpūnimas į socialines-terapines institucijas yra privalomas tais atvejais, kai tai yra „rekomenduotina“. Tačiau nėra nurodyta, ką reiškia sąvoka „rekomenduotina“ ir kokiais atvejais socialinis terapinis gydymas turėtų būti vykdomas atskiroje įstaigoje arba skyriuje, o kada laikoma, jog pakanka terapinio gydymo įprastoje įkalinimo įstaigoje (Seifert, 2014, p. 146). Kalinys iš socialinės-terapinės institucijos turi būti perkeltas atgal į įprastą įkalinimo įstaigą, „jeigu gydymo tikslas negali būti pasiektas dėl priežasčių, susijusių su nuėteistojo asmenybe“ (Kalėjų įstatymo 9 skirsnio 1 dalies 2 sakiny).

¹⁰⁵ Pagal 1980 m. rugpjūčio 8 d. *Specialiojo institucijų reformų įstatymo 5 str. 1 p. I d. 1 pp. ir II d. 2 ir 7 pp.* bendruomenės, turint omenyje kalinių socialinę reintegraciją, yra atsakingos už priežiūros paslaugų teikimo priežiūros įstaigose ir už jų ribų politiką, taip pat už kalinių gėvės ir sveikatos priežiūros politiką.

Priimta manyti, kad lytinius nusikaltimus padarę kaliniai kalėjime gali tapti smurto aukomis. Tai pabrėžiama ir Vokietijos Aukščiausiojo Teismo nutarime, pagal kurį vertinant skiriamą bausmę reikėtų atsižvelgti į numanomą blogą kitų kalinių elgesį su seksualiniais nusikaltėliais.¹⁰⁶

Be to, pagal *Europos kalinimo įstaigų taisyklių* 18.5 punktą bei *Federalinio kalėjimų įstatymo* 18 skirsnį poilsio metu kaliniai turi būti apgyvendinami atskirai (nebent kaliniui yra reikalinga pagalba arba jo gyvybei gresia pavojus). Laikantis šios taisyklės, minėtus kalinius būtų galima apsaugoti nuo kitų kalinių išpuolių (Dünkel, 2010, p. 14).

Pagal *Baudžiamojo kodekso* 68f skirsnio nuostatas seksualiniams nusikaltėliams atlikus bent vienus metus laisvės atėmimo bausmės laiko, be „priešlaikinio paleidimo į laisvę“, jiems automatiškai paskiriama elgesio priežiūra. Pagal *Baudžiamojo kodekso* 68b skirsnį elgesio priežiūra gali reikšti ir elektroninį stebėjimą kaliniui dėvint GPS prietaisą. Paprastai tokia priežiūra trunka ne ilgiau kaip penkerius metus, tačiau teismo sprendimu ji gali būti pakeista nuolatine priežiūra, pavyzdžiui, jei nuteistasis atsisako terapijos (*Baudžiamojo kodekso* 68c skirsnis).

Nuo 1998 m. kalinio sutikimo reikia tik gydymui, kada taikoma fizinė intervencija (*Baudžiamojo kodekso* 56c skirsnio 3 pastraipa). Ypač seksualiniams nusikaltėliams dažnai taikomos gydymo priemonės, kurios gali būti paskiriamos be kalinio sutikimo (Hubrach, 2008, išn. Nr. 14).

Daugumai lytinius nusikaltimus padariusių kalinių gauti bausmės vykdymo režimo sušvelninimų (leidimą keletui valandų išeiti iš kalėjimo teritorijos su lydinčia sargyba arba be jos, atostogų ir kt.) yra sunkiau nei kitiems kaliniams. Pavyzdžiui, kalbant apie lytinius bei smurtinius nusikaltimus padariusius kalinius, *Bavarijos kalėjimų įstatyme* yra specialių taisyklių, vadovaujantis kuriomis sprendimas laisvės atėmimo bausmę atlikti atvirojo režimo įkalinimo įstaigoje ar suteikti bausmės vykdymo režimo sušvelninimų tokių kalinių bylose turi būti svarstomas ypač nuodugniai (*Bavarijos kalėjimų įstatymo* 15 skirsnis). Režimo sušvelninimas apskritai gali būti skiriamas tik tais atvejais, kai nėra tikėtinas smurtinis elgesys. Pagal *Heseno kalėjimų įstatymo* nuostatas seksualinių nusikaltėlių padaryti nusikaltimai yra laikomi išskirtiniais atvejais, turinčiais ypatingas priežastis (*Heseno kalėjimų įstatymo* 13 skirsnio 5 p. 1 d.). Be to, *Tiuringijos kalėjimų įstatymas* numato itin nuodugnų seksualinių nusikaltėlių bylų nagrinėjimą sprendžiant, ar jie gali būti patalpinti į atvirojo režimo įkalinimo įstaigą (*Tiuringijos kalėjimų įsta-*

¹⁰⁶ BGH, 2008-06-10 sprendimas, 5 StR 180/08, išn. Nr. 12.

tymo 22 skirsnio 4 p.) ir ar jiems gali būti suteikta tam tikrų režimo sušvelninimų (Tiuringijos kalėjimų įstatymo 46 skirsnio 3 p.). *Žemutinės Saksonijos kalėjimų įstatyme* reikalaujama, kad, prieš seksualinius nusikaltimus padariusiems asmenims suteikiant režimo sušvelninimų ar juos patalpinant į atvirojo režimo įkalinimo įstaigas, juos įvertintų įvairių sričių specialistai (Žemutinės Saksonijos kalėjimų įstatymo 16 skirsnis). *Hamburgo kalėjimų įstatyme* yra panaši nuostata, be to, reikalaujama rašytinės patariamiosios psichologo išvados (Hamburgo kalėjimų įstatymo 11 skirsnio 3 p.).

Be to, skirtingų federalinių žemių kalėjimų įstatymai įkalinimo įstai-goms leidžia informuoti kitas valstybines ar nevalstybines institucijas apie lytinį nusikaltimą įvykdžiusio kalinio išleidimo iš kalėjimo laiką ir jo adresą, taip pat apie jam suteiktus režimo sušvelninimus kalėjime, jei nutariama, kad nusikaltimo aukų domėjimasis šia informacija yra įtikinamas ir jas verta tokiu būdu apsaugoti. Kalinys net nebūtinai turi būti informuojamas, kad ši informacija kažkam buvo suteikta.

Bulgarijoje nėra specialių teisinių nuostatų, kuriose būtų numatyta, kad lytinius nusikaltimus įvykdę asmenys turėtų būti apgyvendinami atskirai. Tačiau siekiant palaikyti tinkamą tvarką bei užkirsti kelią smurtui, jei yra galimybių, kalėjimo vadovybė lytinius nusikaltimus padariusius asmenis gali apgyvendinti atskirai. Jei tai neįmanoma, jie turėtų būti apgyvendinami kamerose, kurias apsaugos darbuotojams būtų lengviau pasiekti smurtinių situacijų atvejais.

13.3. Priemonės ir praktinė patirtis

Kaip teigia Mushoff, sėkminga kalinių terapija galima tik tada, kai institucija sudaro geras struktūrines sąlygas terapiniam darbui su kaliniais. Vis dėlto seksualiniai nusikaltėliai, pripažinę savo nusikaltimus (o tai yra būtina sėkmingo gydymo sąlyga), dažnai susiduria su kitų kalinių grasinimais bei smurtu, todėl atmosfera kalėjime blogėja (Mushoff, 2005, p. 133).

Praktikoje tai pasireiškia įvairiais būdais. Kalėjimų vietos, susijusios su labiau tikėtiniu smurto pasireiškimu ir todėl vengiamos potencialių aukų, yra šios: kitos kalėjimo kameros, pasivaikščiojimų kiemas, bendri dušai bei įvairios kitos vietos (Bieneck & Pfeiffer, 2012, p. 22). Tačiau neįmanoma iš-

vengti gyvenimo bendrose kamerose. Per pastarąjį dešimtmetį labiausiai žinomas smurto Vokietijos kalėjime atvejis įvyko nepilnamečių kalėjimo trijų asmenų kameroje, kurioje du kaliniai kankino trečiąjį, o galiausiai priverė jį pasikarti. Šis incidentas paskatino įsteigti komisiją dėl smurto Šiaurės Reino-Vestfalijos kalėjimuose (Wirth, 2006).

Vienos Vokietijos federalinės žemės (pvz., Berlyno, Hamburgo, Šlėzvingo-Holšteino) laikosi Vokietijos teisės ir Europos standartų palaikomo kalėjimo vienučių principo, tuo tarpu kitos – nelabai (Dunkel, 2010, p. 14). Praktiškai apie 29 % visų Vokietijoje kalinčių asmenų nėra apgyvendinami atskirai, nors tai turėtų būti norma (*Statistisches Bundesamt*, 2014, *Rechtspflege*, p. 5). Atskirų kamerų svarba pabrėžiama ir vertinant kalėjime patiriamą smurtą (Bieneck & Pfeiffer, 2012, p. 32), kadangi paaiškėjo, jog dviejų ar daugiau vietų kameros tokią riziką didina. Visgi Šiaurės Reino-Vestfalijos komisija dėl smurto kalėjimuose suabejojo, ar (vien) apgyvendinimo vienetėse pakaktų, kalbant apie smurto prevenciją kalėjimuose (Wirth, 2006, p. 23).

Be to, Bieneck ir Pfeiffer išreiškia bendresnį požiūrį, rekomenduodami kartkartėmis keisti kalėjimo režimą, nes tapę smurto aukomis kaliniai linkę ieškoti kitų kalinių, o ne kalėjimo darbuotojų apsaugos (Bieneck & Pfeiffer, 2012, p. 21–22).

Kalbant apie kitą pažeidžiamumo pusę, kurią sukelia pati kalėjimų sistema, reikėtų paanalizuoti minėtą laisvės atėmimo bausmės vykdymo planavimo procedūrą tik atvykus į įkalinimo įstaigą ir įkalinimo metu. Pirminis laisvės atėmimo bausmės vykdymo vertinimas ir tolesnis planavimas praktiškai dažnai kritikuojamas kaip neįžvalgus, nediferencijuotas bei prastai organizuotas, o pačios įkalinimo įstaigos yra kritikuojamos kaip nesudaranti sąlygų kalinių resocializacijai (Seifert, 2014, p. 128). Pagal Seifert, Vokietijos baudžiamosios sistemos įvaizdis yra neigiamas, o elgesio su kaliniais ir jų resocializacijos vertinimas prastėja. Tai sunkina nuolatiniai kai kurių politikų kreipimaisi lytinius nusikaltimus padariusius asmenis laikyti uždarius kalėjime bei atsakyti bet kokios jų resocializacijos (Seifert, 2014, p. 128).

Vertinant galimybę praktiškai suteikti režimo sušvelninimų, manoma, jog kalinys būtina turi sutikti dalyvauti įvairiose terapijos programose, o režimo sušvelninimai naudojami kaip priemonė tam pasiekti.

Dar vieno pobūdžio pažeidžiamumas atsiranda dėl dažnėjančio reikalavimo dalyvauti gydyme socialinės terapijos įstaigoje arba bent sutikti,

kad būtų taikomos terapinės priemonės įprastoje kalėjimų sistemoje. Viena vertus, reikalaujama, kad kalinys paklustų, kitaip, jei nedalyvaus specialiosiose programose, bausmės vykdymo režimas nebus sušvelnintas kaip kitų kalinių. Nors tai nėra teisėta,¹⁰⁷ tokia praktika visgi yra naudojama. Tuo pačiu metu, jei kalinio režimas nėra sušvelninamas, tai turi neigiamos įtakos sprendžiant dėl jo paleidimo iš kalėjimo datos. Kalinio nepaklusnumas šiame kontekste suprantamas kaip nedalyvavimas programose, kurios, kalėjimo vadovybės nuomone, kaliniui būtų naudingos. Tai taikoma net tais atvejais, kai turėtų būti akivaizdu, kad tam tikros formos terapijos reikalavimas gali baigtis aklaviete, o į alternatyvas (pvz., individualią terapiją vietoj programų, orientuotą į grupinę terapiją) neatsižvelgiama. Kaliniai, neigiantys padarę nusikaltimą, patiria papildomų problemų, jei jų prašoma pripažinti savo padarytą nusikaltimą terapijos pradžioje (ar net prieš ją), tuo siekiant parodyti, kad gydymas yra „rekomenduotinas“. Kita vertus, dalyvavimas terapijoje gali reikšti, kad kiekvienas gyvenimo kalėjime aspektas plačiąja prasme yra terapijos dalis. Pavyzdžiui, dauguma apsilankymų socialinės terapijos institucijoje dažniau nei įprastuose kalėjimuose stebimi akustinėmis priemonėmis; tai (iš dalies) paaiškinama poreikiu gauti papildomos informacijos terapijai (Spohr, 2009, p. 120 su tolesnėmis nuorodomis).

Be to, nors manoma, kad pasimatymai su sutuoktiniais, ypač lytinius nusikaltimus padariusiems kaliniams, yra svarbūs, nes suteikia galimybę įsitraukti į santykius, visgi paprastai tokių pasimatymų trukmė būna tuo trumpesnė, kuo tarp kalinių daugiau lytinius nusikaltimus padariusių asmenų (Spohr, 2009, p. 131–132).

Bulgarijoje lytiniai nusikaltėliai apgyvendinami kartu su kitais kaliniams. 2012 m. rugsėjo 1 d. Bulgarijos kalėjimuose iš viso kalėjo 499 seksualiniai nusikaltėliai. Iš jų 146 buvo nuteisti už seksualinę prievartą nepilnamečiams (jaunesniems nei 14 metų), 311 buvo nuteisti už išžaginimą ir 35 – už prievartinius homoseksualius aktus.¹⁰⁸

Kiekvienais metais atliekami lytinių nusikaltėlių pavojingumo vertinimai. Remdamiesi šiais vertinimais, kalėjimų pareigūnai, socialiniai psichologai ir psichiatrai parengia individualias pataisos programas. Individualių

¹⁰⁷ Pz., Konstitucinio teismo 2012 m. birželio 20 d. sprendimas Nr. 2 BvR 865/11, susijęs su teismo psichiatrijos institucija.

¹⁰⁸ Baudžiamųjų sankcijų vykdymo generalinio direktorato 2012-11-14 raštas Nr. 13063/1 Demokratijos studijų centrui.

užsiėmimų metu lytiniai nusikaltėliai mokomi įtampos mažinimo bei krizių valdymo būdų.

1980 m. lytinius nusikaltimus padariusių asmenų **Belgijos** kalėjimuose buvo 6 %, o po 30-ies metų jų padaugėjo iki 17 %. 2010 m. lytinių nusikaltėlių Belgijos kalėjimuose (už bet kokius lytinius nusikaltimus, įskaitant prostituciją) iš viso buvo 1 783 (lyginant su bendru 10 622 kalinių skaičiumi), o tai atitinka 17 % visų kalinių (įskaitant suimtuosius kardomajam kalinimui bei sulaikytuosius ir patalpintus kalinimo įstaigose).¹⁰⁹

Belgijos kalėjimuose lytiniam nusikaltėliams nesūdomos specialios gydymo programos, tačiau nuo 1998 m. priėmus įstatymą dėl lygtinio paleidimo buvo įdiegta papildomų pataisomųjų konsultacijų ir gydymo sistema, skirta tokius kalinius parengti paleidimui į laisvę anksčiau laiko. Tai reiškia, kad neturint teisės būti lygtinai paleistiems, laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu jiems neskiriamas joks specialus gydymas. Ypatiną dėmesį skiriant pagal specialią lygtinio paleidimo tvarką parengtai diagnostikai ir rizikos vertinimui, tam tikruose kalėjimuose buvo pradėtos teikti atitinkamos psichosocialinės paslaugos. Visgi šiomis paslaugomis teikiama vadinamoji „ikiterapinė priežiūra“ neapima specialiųjų kalinių poreikių kalinimo metu.

Paprastai lytinius nusikaltimus padarę asmenys kali sunkesnėmis sąlygomis nei kiti kaliniai. Yra žinoma, kad lytiniai nusikaltėliai dažniau tampa kitų kalinių aukomis. Tai ypač pasakytina apie asmenis, lytinius nusikaltimus padariusius vaikams. Specialios izoliavimo priemonės, kurių imamasi atsižvelgiant į jų apsaugą ir galimą kitų kalinių stigmatizacijos riziką, prisideda prie šios kalinių grupės „psichologinio mieguistumo bei apatijos“ proceso, kuris gali turėti rimtų pasekmių jiems išėjus iš kalėjimo bei trukdyti jų galimai reintegracijai į visuomenę. Reikia pažymėti, kad Belgijoje nėra pagrindinės politikos dėl seksualinių nusikaltėlių segregacijos arba integracijos kalėjimo viduje, todėl skirtingų kalinimo įstaigų praktikoje įgyvendinama abiejų rūšių politika.

Be to, atrodo, gana daug nuteistųjų nori atlikti visą jiems skirtą bausmę, o ne kreiptis dėl lygtinio paleidimo, taip išvengdami bet kokios konkrečios pagalbos ar gydymo. Todėl, siekiant išspręsti šią problemą, yra pa-

¹⁰⁹ 2007 m. – 1 766 (iš 9 751 kalinio); 2008 m. – 1 774 (iš 9 841 kalinio); 2009 m. – 1 721 (iš 10 157 kalinių). Iš šių kalinių 60 % – nuteistieji, 20 % – suimtieji kardomajam kalinimui ir 20 % – sulaikytieji (*Sénat – Question écrite n° 5-1663 du 4 mars 2011 de Bert Anciaux (sp.a) au ministre de la Justice: Délinquants sexuels – Nombres – Risque de récidive – Moyens disponibles pour l'accompagnement*).

rengta keletas įstatymų projektų, kuriais siūloma, kad lytinius nusikaltimus padariusiems asmenims būtų skiriamas atitinkamas terapinis gydymas, pridedamas prie laisvės atėmimo bausmės.¹¹⁰

2014 m. rugpjūčio mėn. **Ispanijos** kalėjimuose asmenys, nuteisti už nusikaltimus seksualinio asmens apsisprendimo laisvei, sudarė 5,6 % visų šalies kalinių. Katalonijoje 2013 m. gruodį tokie kaliniai sudarė 6,4 % (625 kaliniai).

Seksualinės prievartos kontrolės (SAC) programa, pirmoji programa, skirta lytinius nusikaltimus padariusiems asmenims, 1998 metais buvo pradėta įgyvendinti dviejuose Barselonos kalėjimuose. 1994 m. ten kalėjo apie „5 500 lytinių nusikaltėlių iš 43 000 kalinių. Iš jų daugiau nei 60 % buvo nuteisti už prievartą suaugusioms moterims, o 35 % – už seksualinę prievartą nepilnametėms“ (GSPI, 2013, p. 17). SAT programoje akcentuojamos dvi pagrindinės gydymo ašys: individualus kiekvieno asmens vertinimas analizuojant jo agresijos veiksmus bei grupinis visų kognityvinių ir emocinių pokyčių, kuriuos lytiniai nusikaltėliai turi įsisavinti ir pasikeisti, vertinimas (Redondo, 2006, p. 6–7).

Katalonijoje SAC programa net atlikus laisvės atėmimo bausmę numato tolesnį gydymą ne kalėjime, nes manoma, kad tinkamam seksualinių nusikaltėlių gydymui bei reabilitacijai ypač svarbus pagalbos tęstinumas. Nuo 2009 m. į šią programą buvo įtrauktas medikamentinis gydymas, skirtas individo lytiniam potraukiui slopinti, su kuriuo nusikaltėlis privalo savanoriškai sutikti (Katalonijos sveikatos ir reabilitacijos programų įgyvendinimo biuras, 2011).

Intervencijos (pagalbos teikimo) programose dėmesys sutelkiamas į nusikaltėlio elgesį ir asmenybę, o ne į jo pažeidžiamumą kalėjime. Esant didelei lytinių nusikaltėlių stigmatizacijai ir susiformavusiam visuomenės požiūriui, kad jų išgydyti neįmanoma, rengiamos labai intensyvaus gydymo programos bei skiriamos sunkesnės bausmės. Ispanijoje dėl visuomenės nuomonės apie didelį recidyvizmo lygį, ypač susijusį su visuomenės informavimo priemonių plačiai nušviestais seksualinės prievartos ir vaikų

¹¹⁰ Proposition de loi insérant un article 377bis dans le Code pénal, visant à instaurer un traitement d'ès le prononcé du jugement de condamnation pour les auteurs d'infraction à caractère sexuel (Déposée par M. Jean-Marie Cheffert) 2005; Proposition de loi visant à instaurer la peine d'injonction de soins d'ès que la décision de condamnation est définitive pour les auteurs d'infractions sexuelles et celle du placement sous surveillance électronique mobile, par le biais d'un bracelet électronique, à leur libération (Déposée par Mme Christine Defraigne et M. Alain Destexhe, 19 avril 2007).

dingimo atvejais, 2010 m. į Baudžiamąjį kodeksą buvo įtraukta nauja saugumo priemonė – „stebėseną laisvėje“ (OL 5 / 2010 m. birželio 22 d.). Šia priemone kiek sujaukiamas esminis liberalios baudžiamosios teisės skirtumo tarp kaltės ir pavojingumo principas. Mat asmeniui gali būti taikomas laisvės atėmimas už jo įvykdytą nusikalstamą veiką, o vėliau – minėta saugumo priemonė dėl jo keliamo didelio pavojaus visuomenei. Taigi, net iki 10 metų po to, kai atlieka laisvės atėmimo bausmę, lytiniai nusikaltėliai ir toliau gali būti drausminami taikant tam tikros rūšies priežiūros priemonę (pavyzdžiui, GPS apyranę).

Šiuo aspektu spraga, susijusi su kalbama grupe, yra akivaizdi: specialios programos yra skirtos tokių nusikaltėlių reabilitacijai, kai tuo pačiu metu juos slegia didelė kaltės ir gėdos našta. Tačiau programos nesprendžia šiame skyriuje aptartos pažeidžiamumo problemos, su kuria lytinius nusikaltimus padarę asmenys susiduria būdami kalėjime.

13.4. Šaltiniai

- General Secretariat of Penitentiary Institutions. The Spanish Prison System [Generalinis kalėjimų sekretoriatas. Ispanijos kalėjimų sistema]. 2010.
- General Secretariat of Penitentiary Institutions [Generalinis kalėjimų sekretoriatas]. El control de la agresión sexual. Doc. Penitenciario 3. Madrid, 2006.
- Bieneck S., Pfeiffer Ch. (2012): Viktimisierungserfahrungen im Justizvollzug, KfN Forschungsbericht 119, Hannover.
- Collins A., Burns H., Prison Conditions in the United Kingdom [Kalėjimo sąlygos Jungtinėje Karalystėje], *Human Rights Watch*, 1992, p. 16.
- Drenkhahn, Kirstin, Manuela Dudeck & Frieder Dünkel, Long-Term Imprisonment and Human Rights [Ilgalaikė laisvės atėmimo bausmė ir žmogaus teisės], *Routledge Frontiers of Criminal Justice*, 2014 m. liepa, p. 76.
- Dünkel F. (2010): "Rechtstatsächliche Befunde", in: *ApuZ 7/2010*, pp. 7–14.
- European Committee for the prevention of Torture and Inhumane or Degrading Treatment or Punishment (CPT) [Europos Tarybos Komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą] (2013): CPT Standards [CPT standartai], CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2013.
- Hubrach J. (2008) in: Heinrich-Willhelm Lauffhütte, Ruth Rissing van Saan & Klaus Tiedemann (eds): *Leipziger Kommentar StGB Online*.
- Mushoff T. (2005): Sozialtherapie am Ende? Gegenreform im Strafvollzug, in: *Forum Recht 04 2005*, pp. 132–135.

- Redondo, S. Sirve el tratamiento para rehabilitar a los delincuentes sexuales? En: Revista Española de Investigación Criminológica, Número 4. 2006.
- Spöhr M. (2009), Sozialtherapie von Sexualstraftätern im Justizvollzug: Praxis und Evaluation, išleido (federalinė) Teisingumo ministerija, Mönchengladbach. (Seifert, 2014, p. 128).
- Wirth W. (2006), Gewalt unter Gefangenen. Kernbefunde einer empirischen Studie im Strafvollzug des Landes Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf.

Pa461 Alejandro Forero Cuéllar, María Celeste Tortosa ir kt. PAŽEIDŽIAMOS
KALINIŲ GRUPĖS VADOVAS. – Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto
leidykla, 2015, 112 p.

ISBN 978-609-430-244-2

UDK 343.8(035)

Pa461

SL 843. 2015-03-17. 6,5 aut. l. Tiražas 500. Užsakymas 4.
Išleido VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, P. Višinskio g. 25, LT-76351 Šiauliai.
El. p. leidykla@cr.su.lt, tel. (8 41) 59 57 90, faks. (8 41) 52 09 80.
Interneto svetainė <http://leidykla.su.lt/>
Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“, P. Lukšio g. 9A, LT-76207 Šiauliai.